

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ШЛЯХ**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

**LIBERATION
PATH**

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

№ 11 (157), November, 1960, Vol. XIII.

Редагує Колегія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N. 1., Tel.: NORTH, 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1960 РІК

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 15 ш.	1 ф. 8 ш.	15 ш.	5 ш.
Австрія ..	100 ш.	55 ш.	30 ш.	10 ш.
Аргентина	200 пезів	105 пезів	55 пезів	20 пезів
Бельгія ...	275 б. фр.	138 б. фр.	75 б. фр.	25 б. фр.
В. Британія	2 ф. 4 ш.	1 ф. 2 ш.	12 ш.	4 ш.
Канада ...	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 цент.
Німеччина	18 н. м.	9 н. м.	4.50 н. м.	1.50 н. м.
Парагвай .	240 гуар.	120 гуар.	60 гуар.	20 гуар.
США	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 цент.
Франція ..	2.500 ф. фр.	1.250 ф. ф.	630 ф. фр.	210 ф. фр.
Швеція ...	28 кор.	14 кор.	7.50 кор.	2.50 кор.

В інших країнах — у переліченні на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛАХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 11/83 (157)

ЛИСТОПАД, 1960

Річник VII (XIII)

Зміст XI-ої книжки

— : ДУМКИ В ЛИСТОПАДОВІ ДНІ	1203
Михайло Мухин: В ПУТАХ ШАЙТАНА (продовження, 3)	1207
Ольга Лубська: ТИ НЕ САДИЛА	1218
Петро Терещук: НАРИСИ З НАЙНОВІШОЇ ІСТОРІЇ (продов., 3)	1219
Лариса Мурович: МАНДРІВКА	1227
Проф. Степан Килимник: ВІД КОНОТОПУ — ДО ПОЛТАВИ	1228
Ольга Лубська: СТЕПАМИ ДНІ ПЛИВУТЬ; ТИХІ МАЛЬВИ	1239
Богдан Бора: СТРАХ; ЩАСЛИВІ	1240
Григорій Васькозич: ІДЕЯ ШАРОВОЇ ПОВУДОВИ ПСИХІКИ (продовження, 5)	1241
Проф. Сергій Жук: ОСНОВИ СКУЛЬПТУРИ	1250
Богдан Бора: ВЕСНА; МОЛОДИК	1256
М. Л-ко: СТАРОГРЕЦЬКІ МІТИ (книга III, продовження, 3)	1257
Іван Мірний: ВАСИЛЬ ДОМАНИЦЬКИЙ У КОЛОДИСТОМУ	1264
Лариса Мурович: ВІТЧИЗНІ	1270
Юрій Буряківець: ПОТОП	1271
Орчі: БАГРЯНИЙ КВІТ (повість, перекл. ОД, закінчення)	1275
Дмитро Штогрин: РОМАНТИЧНІ ПЕРВНІ У ТВОРАХ ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО	1291
Міръ Іван Боднарук: НЕСПОВНЕНІ НАДІЇ	1300
Лариса Мурович: УЯВА І ДІЙСНІСТЬ; НЕРОЗЛУЧНІСТЬ	1303
М. Верес: МУЗИЦІ	1304
Л. Ч.: БАРВИСТІ ЛИСТОПАДИ	1305
НАЙВІЛЬШИЙ ВОРОГ — СТРАХ	1307

В поневоленій Україні

Д. Шалдій: ТОВАРИСТВО ІДЕОЛОГІЧНОЇ ОТРУТИ	1310
---	------

Кімепа-обскуп

Г. В. Д.: ПРО »ДИСКУСІЮ« ПАНА ШЕМЕРДЯКА	1316
---	------

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«
ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

...*"Library & Book Supply"*
1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

АВСТРІЯ

M. Petruszczak
Watzmannstr. B 4/Z. 2,
Salzburg-Aigen

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj,
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal,
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

P. Shevchuk, Esq.,
140, Bathurst St.,
Toronto, Ont.,

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy",
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych,
Casilla de Correo, 70.
Encarnation.

США:

H. Cebrij,
303 E. 8th. St.
New York 9, N. Y.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn,
6786, Memorial St.,
Detroit, 28, Mich.

Клівленд і околиця:

T. Wasyluk,
809, Starkweather Str.,
Cleveland, 13., Ohio.

ТУРЕЧЧИНА:

Sotnik Mikola Zabello,
Istanbul,
Beyoglu Posta Kutuso 224.

ФРАНЦІЯ:

"L'Ukrainien"
26, Rue de Montholon,
Paris 9 e.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 4 шил.
Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо
розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси про-
симо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-
ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ
КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ.
СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ,
ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА
ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ
ЕМІГРАЦІЄЮ!

ДУМКИ В ЛИСТОПАДОВІ ДНІ

(гд) В листопадові дні якось особливо рояться в голові думки про наше минуле, сучасне й майбутнє. Може тому, що в листопаді одна частина нашого народу — українці західноукраїнських областей — збройним чином відновила своє вільне життя і потягнулася до матірнього лона — до злуки з відновленою Українською державою в Києві. Може тому, що в листопадові дні під Базаром виросла могила 359-ох Безсмертних — українських козаків, учасників Другого зимового походу, що на шляху до Золотоверхого Києва склали свої буйні голови за волю України... А може саме тому, що був у нас і Листопадовий чин, була Базарська епопея, було чимало історичних поривів до волі й героїчних учинків, але народ наш і надалі залишився у важкій неволі...

Кожний, хто програв війну з ворогом — шукає причин своєї поразки, щоб у дальшій боротьбі виправити власні помилки, скріпити свої сили і виграти черговий вирішальний бій з ворогом. Під час нашої національно-визвольної війни в 1917-21 роках ми мали чимало помилок, що тією падають на наше минуле. Наш бій з ворогом-окупантом ще не закінчений і кожного з нас хвилює питання, коли ж, нарешті, ми переможемо. Перемога, без сумніву, буде наша, але найперше мусимо зрозуміти наші помилки минулого, щоб виправляти їх у дальшій ідейно-політичній і збройній боротьбі з московсько-большевицьким окупантом України. Бо не тільки «вороженьки» доконали українську державність у 1917-21 роках, а також і ми самі, на чолі з нашим тодішнім соціалістичним, задрагоманеним, проводом, спричинилися до того, що «встоятись не було сили.».

Десять місяців перед тим, як на західноукраїнських областях відновлено українську державність, у Києві проголошено IV-ий Універсал Центральної Ради — відновлено Українську державу на центральних землях України. А 22 січня 1919 року на Софійській площі в Києві відбувся урочистий Акт злуки всіх українських земель в одну Соборну Українську Державу. Це найбільш світлий історичний чин наших Визвольних змагань. На жаль, навіть і після цього Акту соборності в нас і надалі ще було «дві держави», два уряди, дві армії, дві військові «начальні (головні) команди». А разом із тим «обставини примушували» одних іти на угоду з Пілсудським, а других — з Денікіном, а то й з червоними.

В час наших Визвольних змагань ідейно-політично ми виривалися з соціалістичного маразму, з тенет драгоманівства і явного москвофільства з подиву гідною квалістю й нерішучістю — щойно IV-им Універсалом ми, врешті, проголосили самостійність Української держави. Сила української зброї була змарнована нашими «космополітами» ще на початку революції 1917-18 років. Даремними були домагання представників від трьох мільйонів українського вояцтва на Третьому Всеукраїнському Військовому З'їзді, щоб Центральна Рада негайно проголосила незалежну Українську Республіку. Щойно після довгих «міркувань» і вагань, щоб «не зрадити», «не одриватись від Російської республіки», коли вона вже сама розвалилась і нічим не можна було їй допомогти, — Центральна

Рада «була обставинами примушена, здійснити те, що недавно ще мислила як далеке від неї». Отак фактично наша національно-визвольна боротьба 1918-21 років почалася прологом — Крутами, а закінчилася епілогом — Базаром.

Але пропам'ятні дні наших Визвольних змагань, а в тому і Листопадовий чин та героїчний трагізм Базарців, — залишилися назавжди великими світлими історичними подіями, що стали власністю цілого українського народу. Відзначаємо свято Державности й Соборности (22 січня), і Листопадовий чин (1 листопада), і геройський бій під Крутами (29 січня), і оптимістично-трагічний Базар (21 листопада), і визволення власними силами — з'єднаними українськими арміями — Києва, та цілий ряд інших, більшого або меншого значення історичних подій з доби наших Визвольних змагань 1917-21 років, що стали тривкою підвалиною відродження української нації.

Щоправда, не все, на жаль, вистачає нам соборницьких почувань і загальнонаціонального розуміння певних історичних подій у житті українського народу. Ще часто провінціяльна сантиментальність і обмеженість визначають суб'єктивне ставлення до такої чи іншої історичної події і стають перешкодою для спільної, соборницької дії.

Тепер українські землі «воз'єднали» в одну цілість московські червоні окупанти, скували український народ одними ж кайданами і запровадили для всіх українців спільну неволю, спільне рабство й національно-соціальне гноблення. Нам не вистачило колись ні політичної мудрости, ні духових і фізичних сил — соборно «встати на ката», прямувати одним шляхом, щоб спільними власними силами вибороти свою державність і закріпити її на всіх просторах розлогої Соборної України. Ми не раз ішли манівцями й ставали на роздоріжжі нашої політичної орієнтації — одні надіялись на допомогу «старшого брата», інші — на допомогу польських заглоб і за цю нашу наївну віру ми заплатили найдорожчою ціною. Та ще й сьогодні, навіть із перспективи минулого, не завжди і не всім вистачає політичної мудрости, щоб раз назавжди відкинути соціалістичний маразм, москвофільські й польонофільські тенденції, а разом із ними провінціяльні погляди при оцінці таких чи інших наших історичних подій, причин поразки нашої національно-визвольної війни та її наслідків. Адже скільки спільних прикмет нашої ідейно-політичної нерішучості та утопічності для нації ідей виявлено під час відродження нашої державности по обидвох боках злощасного Збруча? Винниченко з Грушевським, щоб не зрадити свого співника — «російську демократію», вгамовували революційну сихію українського вояцтва, що надхнене самостійницькими ідеями Міхновського хотіло зброєю відвоювати і захистити українську державність від північного сусіда — білих і червоних російських імперіялістів. А у Львові політичний провід західноукраїнських областей також — як пише Колодзінський — «не хотів розпалити революційно українську масу», бо «намагався, щоб усе виглядало поважно й прилично, як водиться в Європі». Наше перечулене «джентлменство» допомогло не нам, а ворогам. Поляки не зважали ні на «приличність», ні на «європейськість», ні на руйнування самого Львова, коли силою відбирали місто у народу-господаря, що хотів «прилично» обороняти свою власність від напасника.

Листопадовий чин — подія історично-національного значення, завершена Актом соборности 22 січня 1919 року. На жаль, ця декларативна соборність слабо позначена в практичних зусиллях державного будівництва і закріплення, зокрема у змінливих ситуаціях нашої національно-визвольної боротьби 1917-21 років. Нас усе «примушували обставини» і ними ми виправдували і кожний такий політичний крок, що розбивав нашу національну єдність. Ми не творили таких обставин, щоб можна було здійснювати одну, спільну для всіх українців національно-визвольну стратегію соборницького обсягу. Це також одна з важливих причин, чому «встоятись не було сили».

Щоб у нашій сучасній національно-визвольній боротьбі не повторилися помилки минулого, треба щоб кожний з нас шанував основні поняття, що визначають духові якості та спільну політичну дію національної спільноти. Найперше мусимо зрозуміти, що кожний окупант будь-якої частини українських земель — є ворогом цілої української нації, а не лише мешканців окупованої ним української території. Кожний історичний чин українців — власність української історії, важливий своїм значенням, а не місцем, де він відбувся. Так само і вартість кожного українця визначається не місцем, де він народився, не провінцією, де він жив, а його національною якістю і свідомістю, його патріотизмом, жертовністю і працею для української нації. Тому й почуття національної вартости мусить бути в нас одне — загальнонаціональне, а не провінційальне. Поділ українців за територіальним походженням на «більше-вартісних» і «менше-вартісних» — це не вияв «патріотичного» почуття «справжніх українців», а наслідок ворожої дії, що розкладає українські середовища. Підшепти ворога, якими він намагається порізнити нас національно і якісно — розраховані на послаблення нашої національної єдності, солідарности й незламности. Для нас ці підшепти ніколи не можуть бути «аргументами» в оцінці української людини чи то з історичного погляду, чи в щоденному співжитті українців з різних земель України. Коли, напр., москалі твердять, що «самостійниками» є тільки «галічане», то не тому, що справді так є, що наддніпрянці менше національно свідомі й не хочуть самостійної України, а тому, що москалі намагаються взагалі заперечити самобутність, окремішність української нації, посягати між нами розбрат і недовір'я, поділити нас на «галічан» і «малоросів»; словом, вони здійснюють свою стратегію — «діли й пануй». Подібно є і з підшептами про те, що «польські українці» («західняки») більш «культурні», «європейські» і ближчі до «західньої духовости», ніж «російські українці» («східняки»), бо висновок із того може бути тільки такий: одним краще, мовляв, «єднатися» з поляками, а другим — з москалями. Але ні вигадана «культурна» зближеність із поляками, ні абсурдна «єдинокровність» з москалями не можуть роз'єднати українську націю надвоє. Саме тоді, коли ми не мали ще «єдинокровних» північних (московських) і «культурних» західніх (польських) «опікунів» — ми жили культурно, щасливо й заможно власним державним життям.

*

Наслідки другої світової війни привели до того, що й поляки втратили свою державну суверенність, ставши сателітом Москви. Вийшло так, як у приказці — посягнули по чуже, а втратили і своє. Здавалося, що

хоч тепер поляки «помудріли». На жаль, ні! Ось недавно Конгрес Американської Польонії та Конгрес Канадської Польонії схвалили постанови, в яких домагаються... »привернення Польщі східних кордонів з 1939 року..., щоб такі польські bastiони, як Львів і Вільно, повернулися назад на матірнє лоно«. Отак зозулині підкидьки, вигодувані в чужому гнізді коштом українського народу, непоправні нащадки заглоб — тепер у США й Канаді мріють далі про поновне загарбання українських земель, готуються ділити Україну, може навіть знову наспілку з тим північним сусідом, що колись так пожадливо ділив і Польщу. Ми, очевидно, протестуємо, висловлюємо »свій глибокий жаль«, що поляки так »нерозумно« думают... Протестувати, без сумніву, треба, але поляків, здається, жодні аргументи морального і політичного характеру не переконують і це треба мати постійно на увазі.

Коли в 1918 році західніх областей України боронили від польської навали переважно тільки галичани, бо наддніпрянська Україна була занята своїм фронтом проти москвовських наїзників, то сили українського народу були роздерті надвоє. Та навіть і пізніше, коли Українська Галицька армія з'єдналася з Українською Наддніпрянською армією, політичний, а також і збройний шлях їх часто розходився, що використовували як москалі, так і поляки. Але вже під час другої світової війни розвиток української політичної думки, завдяки ідеям і діяльності ОУН, пішов одним соборницьким шляхом. Фронт національно-визвольної боротьби Української Повстанської Армії був суверенним і соборним виявом українських національних сил, був спрямований одночасно проти обидвох наїзників — москалів і тітлерівців, а разом із тим УПА захищала українське населення на тих українських теренах, де польські партизанські ватаги грабунками і вбивствами тероризували українців. Нема сумніву, що в майбутньому, коли поляки ще раз простягнуть свої загарбницькі руки по західньоукраїнські землі — вони зустрінуть рішучу й належну відсіч не тільки від українців-мешканців цих областей, а й від цілого українського народу. Даремні сподівання польських емігрантських заглоб, що десь там ще існує »польський bastiон« Львів, що мусить »повернутися« до майбутньої »моцарствової« Польщі. »Матірнє лоно Львова« не Польща, а Україна і це повинні запам'ятати собі всі нащадки польських заглоб, щоб не провокувати нового кровопролиття між українським і польським народами.

Ми пам'ятаємо сві »розбори« України, поляки ж повинні пам'ятати і про »розбір« Польщі, щоб уникнути подібної долі в майбутньому. Щойно тоді, коли поляки залишать свої загарбницькі претенсії до українських земель, коли з'єднають свої сили в боротьбі за привернення суверенності польській державності з силами українців та інших поневолених Москвою народів, що є в боротьбі з московським імперіялізмом, створиться відповідний ґрунт для правдивої співпраці і добросусідських відносин між українським і польським народами.

Для нас, українців, Листопадовий чин, крім великого історичного значення, має і повчальну вартість: він кличе до постійної готовости, щоб у відповідний час, уже без вагань і помилок, завершити велике почате діло відновленням єдиної, суверенної й соборної, Української держави.

Михайло МУХИН

В ПУТАХ ШАЙТАНА

(Продовження, 3)

V. »І В ОГНІ ІІ ОКРАДЕНУЮ БУДЯТЬ...« (1917 РІК)

І от цілком раптово й несподівано для майже всіх тодішніх українських політичних груп, вибухла революція — лютнева революція 1917 року.

Бурхливі хвилі українського національного пробудження охопили в першу чергу українське вояцтво, розпорошене на довжелезних лініях західного і турецького фронтів та по широких просторах європейської і азійської частин тодішньої Російської імперії. Національно свідомою частиною тодішнього українського вояцтва стала головним, і майже єдиним, носієм неприйнятного тоді для задрагоманених українських політичних партій націоналізму. Слід пам'ятати, що в той час у рядах армії було майже все чоловіче населення, від 18 років життя починаючи, отже армія зосереджувала величезні живі кадри.

Наш зимнюкровний, щиродрагоманівський автономістичний чи федералістичний провід дивився на все без найменшого весняного ентузіазму: осіннім спокоєм і щиростаречою драгоманівською розважністю віяло від усіх його заяв та чинів.

Москаль Столипін, ліквідатор революції 1905-07 років, із звичайним бюрократичним цинізмом носився із своїм гаслом: »Наперед заспокоєння, а реформи лише згодом«. Українське перевидання Столипіна — Винниченка, фактичний ліквідатор українського національного зриву і революції 1917 року, говорив дослівно майже те саме: »Ми рішаємо дуже важливу справу — долю України може на сотні літ. Нам тепер не треба роздувати свій гнів, бо його за віки набралось і без того багато. Треба сціпити серце і радити раду спокійно... Не треба кидати нашого спілняка, російську демократію, не треба дуже насідати на нього, хоч ми в дечому з ним не згоджуємося... Ми зв'язані історично, політично, економічно і культурно з Російською державою, а значить і з російською демократією!«.

Вже за перших спроб творити українську національну армію, Винниченка огортає люта, типово драгоманівська злоба. В »Робітничій газеті« з 8 квітня 1917 року, він пише: »На кінчиках багнетів можуть маяти не тільки червоні стяжки свободи, а й чорні пасма реакцій, насильства, абсолютизму... Замиготіли в очах червоні жупани, кунтуші, запахло димом гармат, свіжою кров'ю, гнилим трупом. Бунчуки, булави, дипломати, пани державці. Кріпак спішить на шляхтича перевернутись, острогами дзеленьчати, нагаєм помахувати...«

¹) Промова Винниченка на Першій Українській Військовій З'їзді. »Робітничая газета«, Київ, 9 травня 1917 р.

В київській вечірній газеті «Послѣднія новости» Григорія Брейтмана, з 7-го квітня 1917 року, знаходимо такий звіт із вечірнього засідання Українського Національного Конгресу (6-го квітня):

«... Пристрасні дебати на тему майбутнього устрою України і її взаємовідносин з корінною Росією розпочались запальною промовою прихильника «Самостійної України» (очевидно, самого Міхновського, — М. М.), що однак не спіткала співчуття зборів. «Щоб посідати свободу, — каже промовець, — треба мати армію і свою монету. Ми мали вже автономію 1654 року, але що з цього вийшло? Нарід наш лишився рабом». Оратор закінчив свою промову заявою, що з програмою Центральної Ради він може помириться лише тимчасово, як кроком на шляху до повної самостійності.

Черговим промовцем виступив прихильник територіальної автономії: повна самостійність України не до здійснення з причин господарських, фінансових і, нарешті, міжнародних... Раніш цього нам треба розвинути приспані досі духові й матеріальні сили народу, а потім будемо думати про самостійність.

Представник української організації Київського університету, Любинський, у красній промові закликає усіх, хто зберіг у своїм серці святий ідеал самостійної України, обмежитися тим, що є досяжне при сучасних умовах.

Заступник центрального комітету української партії соціалістів-революціонерів каже: В той час, коли спадають віковічні пута з усіх народів, ми не можемо висувати вимоги самостійної України. Колесо історії не можна завернути назад. Я не хочу сказати, що гасло Драгоманова «до інтернаціоналу через національний храм» втратило своє значення. Нам треба сприяти створенню Федеративної Російської Республіки, яка буде прологом до Всесвітньої Федеративної Республіки! До єднання з демократією цілого світу!

Проти самостійності висловився також заступник Одеського комітету української соціал-демократичної партії Чехівський. Автономія на федеративних підставах — ось що забезпечить нам цілковитий розвиток наших національних сил...»

Отак розбуяла драгоманівщина безкарно, тупо й розперезано розпаношилась всевладно всюди — і на трибуні, і в пресі, заливаючи своєю маніловською солоденькою демагогією всі найкращі українські змагання до справжнього визволення нашого народу, топлячи всі ясні й тверезі думки молоді, вояцтва і селян у брудній безодні дешевих і каламутних галасливих фраз.

«Нова рада», орган української партії соціалістів-федералістів, 15 квітня 1917 року, в відділі «З газет та журналів» дуже широко й неменш прихильно реферує погляди такого видатного революційно-демократичного авторитету, як «сам» Винниченко, у справі творення української армії, викладеній ним в органі української соціал-демократичної партії «Робітнича газета». Розділ огляду преси, присвячений цій справі, має назву «Українські вояки», а брентить він так:

»В. Винниченко вияснює справжню позицію української демократії у справі гуртування українських полків («Робітнича газета», ч. 10). На думку письменника, до якої ми цілком прилучаємося, в справі українського війська треба пильно уникати всякого бунчужного захоплення, всяких гасел, ніби українська армія є сама по собі метою гуртування українських полків: «Отже ясно, що не ідеї «своєї армії» (слова Винниченка з «Робітничої газети») треба «славу» кричати, не бунчукам, не можливості дати в руки своїм українським імперіялістам страшну силу сліпого багнета, а славу великій силі народу, що навіть багнет може повернути на служення собі. Не «своєї армії» нам, соціал-демократам, і всім щирим демократам треба, а знищення всяких постійних армій. Не українську регулярну армію нам треба організувати, а всіх українців-солдатів освідомити, згуртувати, організувати — українізувати ті частини всеросійської армії, які складаються з українців, виділити їх в окрему групу, а групу ту конструювати так, щоб це було українське народне військо, свідоме своїх народних, а не солдатських кастових інтересів, щоб воно не було і не могло ніколи бути силою в руках пануючих класів, до якої б нації вони не належали. Тільки це може бути єдиною метою роботи серед війська наших товаришів. Тільки таку мету може ставити собі справжній демократ. І треба серйозно це ставити. Час відповідальний, гарячий, великий. Війна дала багато лиха, але дала і доброго немало. Вона здискредитувала мілітаризм, запламувала злочинність імперіялізму, вивчила всю страшну шкідливість войовничої буржуазії всіх держав, — невже зародки української буржуазії хотять повторити історію всіх тих злочинів мілітаризму, яку мали старші її сестри? Українська демократія повинна в цей час добре пильнувати. Українського мілітаризму не було, не повинно його бути й далі. А коли буде, то велика доля відповідальности за нього ляже й на свідому українську демократію». — І справді (додає вже від себе «Нова рада») треба на справу дивитися просто й оцінювати шиккування українського вояцтва з погляду більшої чи ширшої свідомости народних мас, тимчасово одягнених у захисний колір. Була б велика шкода, коли б мілітарна поезія, хоч би й у формі козаколюбства, під удари тулубасів і барабанів заглушила великі й високі поривання нашого народу до справжнього поступу, а справжній поступ з мілітаризмом не дуже собі приятелі».

Не можна не відчувати в цьому майстерному й надхненому дуєті двох велетнів українського миролюбного хуторянства справжньої, класичної, стовідсотково драгоманівської музики: аджеж, поміняючи всі інші вельми мальовничі подробиці, обидва ці лідери двох хуторянських миролюбних партій вирушають на герць проти осоружного їм українського «імперіялізму» та мілітаризму з святим образом найбільших драгоманівських святців — «справжнього поступу...» І в них обох таке ж саме, як і в Драгоманова, живе й глибоке переконання у своїй особистій святості, самопевне почуття власної непомильності, і така ж сама, неначе релігійна, ненависть до злого породження пекла — українського «імперіялізму» чи пак мілітаризму.

Ось що розповідає хорунжий Гриць Рогозний про враження українських вояків на турецькому фронті в Трапезунді, в далекій Анатолії, від першої зустрічі та промов представника пацифістично-драгоманівського уряду панів Винниченків і Поршів:

»Почався з'їзд. Заля грецького театру в Трапезунді дрижить від овацій і оплесків делегатів у честь власного уряду та його представника. Високий гість почав промову. Мертва тиша. Всі жадібно ловлять слова його. Це ж бо той, що говорить в імені уряду там у далекому рідному Києві! І раптом... що це? Помилка, омана, провокація?!

Представник уряду спинився на величезному значенні революції та її програмових гасел, почав викладати програму уряду... »Мета уряду в тому, щоб спільно з братньою російською демократією переможно кінчити війну з зовнішніми ворогами. Тоді Установчі збори вирішать долю України. Всякі сепаратистичні рухи, звернені проти цілості Російської республіки, український уряд осуджує. Ваше місце тут на фронті. Уряд сам подбає про все...« і т. д.

Настала ще більша тиша, але всі відчували її відмінний зміст. То не була вже початкова тиша пошани, захоплення, ентузіазму, лише якесь моментальне оніміння, сп'ятеличення, що ховало за собою обурення, гнів! І раптом вирвалось: »Ганьба!« — масовий рев потряс стінами театру! Думки блискавками пронизували голову...

Як то?! Що це?! І то говорить національний уряд?!... Таке поручають народні провідники??? Нам, що в час світової борні добре навчилися, як здобувся власне право? З'їзд скінчився скандалом. Свідомість делегатів не могла примиритися з тим »заповітом«, що його привіз нам з Києва уповноважений представник уряду.

Представники з'їзду перед тим чули промови з уст керівників інших національностей, що теж творили на фронті власні частини. Ці останні, виступаючи на своїх з'їздах, говорили зовсім протилежне; не до братерства з Московією закликали вони своїх земляків, не до спільної війни до перемоги Росії, тільки до повного розриву з гнобителями, до негайного творення власної збройної сили, які місце там — на батьківщині, щоб силою зберегти її волю і права.

»Батьки народу«, задивлені в догми »демократії« і »соціалізму«, найбільш піклувалися питаннями »мирного співжиття« з »північним братом« і не мали часу на полатодження таких »реакційних дурниць«, як перетранспортування десятків тисяч свого озброєного війська на власну територію.

Поволі почала ширитися серед українських частин деморалізація. Загальне безголов'я і безвиглядність були тому причинами. Початковий масовий ентузіазм і порив почали зникати. На місце їх поширювалася комуністична зараза².

І точнісінько те саме, навіть значно гірше, творилося і в центрі, в Києві. Ось як розповідає підполк. Янчевський на сторінках воєнно-

²) Гриць Рогозний, »Самостійна думка«, Чернівці, лютий 1934, ч. 2, стор. 134.

історичного збірника «За Державність» про свої відвідини Військового Комітету влітку 1917 року:

»В одній із кімнат засідає Військовий Комітет. Військових не бачу, за винятком якогось прапорщика. Кажу, що хотілося б віддати свої сили і свої знання українському військові... Перешіптуються... чую відповідь, що нічого не можуть поради́ти, бо мусять тримати єдиний революційний фронт... Відходжу. Підходжу до груп. Є групи виключно з військових. Прислухаюся до розмов. Чую — незадоволення, яке опанувало і мною... Видно всі приїхали отримати наказ і стати під свій рідний прапор. Підходжу до одної групи, де якийсь добродій в уніформі земгусара мітингує. Чую, що звертається до старшин: «Товариші військові, — як ви не хочете зрозуміти... Ми передусім мусимо солідаризуватися з російськими соціалістами... передусім єдиний революційний фронт... ми, українські соціалісти, жодного війська не потребуємо».

Видно панування Москви, хоч і скрите, але ланцюги її ще міцні... Не відчитавши ясно собі самому, вийшов я на вулицю... Пішов, не знаючи, куди й для чого йду... Було так якось прикро, гірко... Дійшов до Купецького саду і сів на лавці над Дніпром... Дніпро і свіже від нього повітря зробили своє діло — я зрозумів, що тут наразі нема роботи»³.

А в зовсім недавно надрукованих споминах Івана Островершенка «Богданівці знову в Києві», читаємо:

»Після постанови полкового віча в Полтаві, в листопаді 1917 року, І-ий український полк ім. Богдана Хмельницького, під командою сотника Івана Забудського від'їхав до Києва. В той час полк був ще сильною, боездатною і дисциплінованою військовою одиницею, відданою українському урядові; мав до 4.000 вояків, озброєних, головню, важкими кулеметами та панцеровими машинами. Коли ми приїхали до Києва і ввійшли до двору касарень на Печерську, коло Арсеналу, то зараз же був наказ зібратись усьому полкові до полкового кругу.

З приміщення касарень вийшов колишній ад'ютант полку — підпоручник Олександр Шаповал. Він, як мені пригадується, сказав таке: «Я призначений командиром полку. Від сьогоднішнього дня всі козаки і старшини полку — вільні. Хто хоче йти додому, може йти. Хто хоче залишитись, може залишитись, як вільнонайманий...»

Так привітали в Києві І-ий український ім. Богдана Хмельницького полк по приїзді його з Полтави. Козаки, звиклі до різних несподіванок, переносили їх твердо, але цього разу не перенесли такого тяжкого удару, плакали, мов малі діти. Сотні не бажали здавати зброю і не хотіли розходитись. Почалася московсько-большевицька пропаганда і агітація в полку. Приходили агенти в солдатських шенелях з вулиці. І ніхто їм не боровив.

»Нам не треба війська в Києві, досить самої міліції». Під таким гаслом тиснув провокативно на український уряд московсько-большевицький лідер у Києві Пятаков, очевидно, за директивою Леніна.

³) Підполк. М. Янчевський: «Зі споминів», «За Державність», збірник ч. 2, стор. 138-139.

Український уряд почав демобілізувати своє власне військо в столиці. І то саме перед большевицьким повстанням та перед наступом на Київ московських військ під командою жандармського полковника Муравйова.

Це поступування українського уряду було найбільшим промахом на шахівниці визвольної боротьби, за який пізніше довелось тяжко покутувати.

Треба зазначити, що ситуація, яка виникла тоді, очевидно, примусила бл. п. Симона Петлюру виступити з уряду. Симон Петлюра, бачачи загрозливе становище, вирішив на власну руку власними силами формувати поза столицею вірний йому легіон — Гайдамацький кіш...

Спочатку поодинокі козаки-богданівці, під тиском агітації та провокації, почали здавати зброю до обозу І-го порядку і розходитись, а потім і деякі сотні. Як ми довідалися, це саме було й з іншими українськими частинами в Києві.

Найлютіші вороги української національної революції боялися першою мірою Богданівського полку... Цей полк перший після революції постав у Києві і перший на Софійській площі, коло пам'ятника Богданові Хмельницькому, присягнув на вірність українському урядові. Він перший ніс і боровив прапор української національної революції. Богданівський полк в 1917 році охороняв усі українські з'їзди в Києві — селянські, робітничі та військові, скликані українським урядом. Був свідком усіх універсалів та постанов, виданих Центральною Радою.

Безпосереднім ліквідатором Богданівського полку був останній його командир, Олександр Шаповал. Він був призначений, очевидно, не керувати полком, а ліквідувати його...

Цей полк, озброєний важкими кулеметами та панцерованими машинами, сильний патріотичним духом, треба було захоронити від демобілізації. Сотника Івана Задубського, командира полку, вибраного полковим вічем, належало українському урядові затвердити. І цю загартовану в боях військову частину, під командою відважного, розсудливого українського старшини... послати проти московського війська полковника Муравйова.

І, напевне, Київ був би тоді захоронений, а історія нашої української визвольної боротьби, можливо, була б інакша».

Не будемо спинятися на вельми драматичній історії трьох Українських Військових З'їздів 1917 року, на яких чесні і мужні змагання світлої пам'яті Миколи Міхновського і молодого українського старшинства та вояцтва створити свою українську армію були знівечені, унеможливлені сильною протиакцією української соціал-демократії, яку в цій щиродрогоманівській дії підтримували своїми, ще тоді слабшими, силами і соціал-революціонери і соціал-федералісти (радикальні демократи), як про це можна перекоонатися з їхньої «Нової ради».

Для загального окреслення наведу лише уривок із споминів тодішнього коменданта Київської воєнної округи, старого соціал-революціонера, полк. Оберучева, що були надруковані у французькій журналі драгоманівця Миколи Могилянського. Оберучев, згадуючи І-ий військовий з'їзд, писав:

»Я пригадую собі мої розмови з учасниками цього Конгресу. І мушу констатувати тут, що серед молодих українських старшин існував шовіністичний, націоналістичний напрямок. На українське військо дивилися вони, як на військову силу, що має служити вигнанню «жацапів» (великоросіян) з України. На цьому Конгресі, в його організаційнім комітеті вже точилася боротьба поміж націоналістами-шовіністами і демократами. В складі організаційного комітету було вже дві цивільні особи: Винниченко і Петлюра. Демократи перемогли шовіністів, але перемога не була повна і націоналісти почасти ввійшли до складу Українського Генерального Військового Комітету. Не ховалися з почуттям ворожнечі супроти шовіністів-націоналістів. Справа доходила до погрози смертю Петлюрі й Винниченкові на випадок, коли б вони посміли поставити свої кандидатури до Військового Комітету. Це не налякало згаданих осіб і обидва вони були вибрані більшістю голосів... Відбувся й II-ий Конгрес. Знову суперечки між націоналістами і демократами, і знову демократи перемогли«⁴.

Щоб знищити всякий початок утворення української армії, українська соціал-демократична партія кидає гасло: «Геть армію! Міліцію замість неї!» Під час I-го військового з'їзду на сторінках центрального органу цієї партії виступив один ніби військовий фахівець, полк. Долинський, з відповідним проєктом, написаним у вигляді зворушливого листа до «вельмишановного пана Володимира Винниченка», де, між іншим, читаємо:

»Події останніх днів у Києві, що ясно свідчать про появу мілітаристичних течій в Україні, мусять непокоїти всіх, хто щиро любить Україну. Такого роду мілітаризм не на часі, він небезпечний і може заподіяти біди новій будові. Я офіцер, пройшов середню і вищу школу військову, вклав у воєнне діло багато праці, але я рішуче заявляю: Україні не треба козаччини, ні сталого війська, на подобу коронного. Хай не захоплює товаришів приклад польських, чеських та інших частин. Мене навіть дивує, що серйозні люди покликаються на них на зібраннях. Це військо не має нічого спільного з народом і не стане популярним, не дивлячись на видиму до них прихильність деякої кількості людей, перейнятих шовінізмом. Військо це без життя, бо воно плоть від плоті того організму, який тепер розтліває: ми присутні при процесі останньої маячної агонії постійних армій«⁵.

Глибина і влучність історичної аналізи п. полковника — впрост драгоманівські.

Українська соціал-демократія в 1917 році у своїй драгоманівській, малоросійській «самаатверженності» побила всі можливі рекорди. Для порівняння, візьмім хоч би й грузинську соціал-демократію, яка також була русофільська, щоби́льше — входила навіть до складу російської соціал-демократичної партії (меншевиків). Але не зважаючи на те, що грузинські соціал-демократи говорили такі речі, що їм мусіли б по-

⁴) Oberoutcheff: Les Congrès militaires panukrainiens, «La Jeune Ukraine», Paris, 1921, Nr. 5.

⁵) Полк. Е. Долинський: «Про організацію національного війська — міліції», «Робітнича газета», Київ, 7 і 9 травня 1917 р., чч. 31 і 32.

засдрити і Винниченко з товаришами, все ж таки вони утворили свою грузинську Народну гвардію, з якою впродовж без малого чотирьох років давали собі раду з численними зовнішніми і внутрішніми ворогами Грузії. Вони не поклалися виключно на те (як це робили укр. соціал-демократи), що велика й могутня московська «тьота» — т. зв. «російська революційна демократія», буде їх охороняти московськими революційними багнетами від усіляких небезпек. І завдання грузинів було також не легке: адже в столиці Грузії на вісімдесят відсотків ворожих грузинам москалів та вірменів, припадало лише двадцять відсотків грузинів. До того ж — загальна кількість грузинів не сягала трьох мільйонів. Серед грузинів був не лише дуже поширений комунізм (не дурно ж Сталін-Джугашвілі, Орахелашвілі, Орджонікідзе і безліч інших большевицьких ватажків походило з Грузії), а також національно менше свідомі картвельські потурчені та помусулманені племена (абхазці, осетини, лази) дуже легко йшли на першу ж протигрузинську провокацію турків та москалів — білих і червоних. На словах, ці досить реальні грузинські діячі проголошували неймовірні речі. Чхенкелі, якому іронією долі довелося згодом заступати уряд незалежної Грузії в Парижі, у вересні 1917 року на т. зв. «демократичній нараді» в Петербурзі висловився так:

«Що сказати про грузинську націю? Вся вона до послуг російської революції! А місяць перед тим, у серпні, на «державній нараді» в Москві він прирікав: «Я звертаюся до т. зв. іногородців, і я мушу сказати більше: нема іногородців у Росії. Є єдиний російський народ з єдиним завданням... для нас єдина батьківщина — Росія»⁶.

Недалеко від південних меж Грузії проходив турецький фронт, але знову ж таки підкреслюємо, що ці бомбастичні заяви не перешкоджали грузинам міцно тримати в руках зброю проти «братньої» збольшевизованої російської армії кавказько-турецького фронту. А тому червоні москалі здобули Тіфліс не в січні місяці 1918 року, як це їм пощастило — завдяки «самоотверженності» українських соціал-демократів — із Києвом, а три роки пізніше — в лютому 1921 року. Та й тобі не було б пощастило їм, якщо б українська соціал-демократія не була провела роззброєння українського народу в 1917 році. Коли б у 1917 році були перемогли українські патріоти з Міхновським на чолі, а не інтернаціоналісти-драгоманівці — Винниченко, Порш та інші, то незалежна Україна напевне була б устоялась та ще й не пустила б москалів на поновне підбиття Кавказу.

У збірці документів та матеріалів з історії національного питання в межах царської Росії і СРСР у XX стол. («Революція і національний вопрос», т. 3), є вміщена декларація російської партії «Народной свободи» (кадетів) про вихід представників її з Центральної Ради на початку жовтня 1917 року. Головною причиною виходу, кадети подали намір Генерального Секретаріату скликати Українські Установчі Збори та створити

⁶) Див. Збірка документів і матеріалів за редакцією Діманштейна: «Революція і національний вопрос», т. 3, стор. 395-398. Вид. Ком. Академії, Москва 1930 р.

»Вільне Козацтво«, до якого, на жаль, українська тогочасна влада не поставилась так, як цього боялися московські кадети. Бож справді »Вільне Козацтво« при відповідній політиці українського центру могло стати осередком організування української збройної сили, яка легко була б оборонила Україну від ворогів та не дала б упасти українській владі, як це сталося в січні 1918 року. В ті часи досить було, хоч би й невеликих, але свідомих, міцних кадрів національного вояцтва, щоб у корені запобігти наїздам московських большевиків та лівих есерів на Україну. Але уряд Винниченка і Порша провадив найнікчемнішу в тому напрямі політику: роззброював боездатні українські полки і не хотів творити селянської міліції »Вільного Козацтва«, хоч воно мало, особливо на Київщині, блискучі перспективи розвитку. Російські кадети цілком правильно вбачали у »Вільному Козацтві« порятунок для України і тому так боялися його. На жаль, уряд України, на чолі якого стояли еседеки Винниченко та Порш, провадив супроти »Вільного Козацтва« щирокадетську політику.

Як у дійсності тодішня урядова українська політика ставилась до »Вільного Козацтва«, розповість нам соціал-федералістична »Нова рада«, що дуже добре передає кислі й неприязно-знеохочуючі настрої українського задрагоманеного пацифістичного соціалізму та лібералізму супроти тої реальної, народної, не-урядової спроби творити дійсну національну міліцію, що на неї спромоглося лицарське селянство південної і середньої Київщини, яке зберегло живі традиції козаччини і гайдамаччини. Коли б українська влада була використала ті народні сили — можна було дати відсіч московським червоним загонам. »Нова рада« писала:

»Проти організації народної міліції ніхто не буде говорити, але те, що уявляє собою »Козацтво« на Звенигородщині, ні в якому разі не можна звати народною міліцією, а тим паче мати його за приклад. Не дуже треба турбуватись про те, щоб швидше озброїти »Вільне Козацтво«. Треба більше подбати про те, щоб ця зброя була в певних руках. А це буде тільки тоді, коли »Вільне Козацтво« не буде стихією, а дійсно організацією, що підлягає твердим установам... Розводити ж »козацьку романтику«, як це робиться по газетах (натяк на самостійницьку газету »Липовецькі вісті«, що виходила в повітовім місті Липівці на середній Київщині, — М. М.) і цим розбуджувати стихію, з якою важко буде потім дати собі раду, треба обережніше»⁷.

Не зважаючи на чорні пророцтва »Нової ради«, саме »Вільне Козацтво« не допустило першої московської червоної навали в січні-березні 1918 року ані на Звенигородщину, ані на частину довколишніх повітів...

А до чого допровадили всі ці пацифістичні теревені можемо довідатись коротко хоч би зі славетної »Робітничої газети« з 25 листопада 1917 року. В тому ж числі »Робітничої газети« читаємо дві, такі абсолютно протиставні одна одній речі, принаймні для кожної тверезої й драгома-

⁷) »Нова рада«, ч. 128, 2 вересня 1917 р.

нівською макалятурою незатуркованої голови. Спочатку про шляхи, якими і куди саме веде українська соціал-демократична партія свій пролетаріят:

«Ми ведемо свій пролетаріят спільними і дужими лавами до визволення всіх народів, до мирного спільного життя, спільної праці робітництва всіх націй, до федерації».

Подібню, як дійові особи драми Антона Чехова «Три сестри» марять увесь час про подорож: «в Москву, в Москву, в Москву», так і українська соціал-демократія, вожді якої, до речі, зовсім недавно перед тим, бо в квітні 1917 р., повернулися в Україну, — вели свій пролетаріят «нехитими шляхами» у Москву чи під Москву. Але, на жаль, у редакції «Робітничої газети» вони самі цього не помічали.

Поруч з цим «Робітнича газета» пише про біжучий момент — грізний і невпевний, бо Москва вже готувалася до бою з обеззброєною драгоманівцями Україною: «Розгром... вже задумано... позиція Української Народної Республіки тут дуже трудна. З одного боку — провокація і явна спроба Ради Народних Комісарів воєнною силою роздавити Республіку. Отже плян охорони України треба негайно виготовити і до твердого переведення його закликати всю революційну демократію України, і в першу чергу українське революційне військо»⁸.

Але звідки тепер було взяти це військо, коли від самого початку революції редактори «Робітничої газети» ночей недосипляли, щоб не допустити до організації українського війська.

*

Слід згадати і про настрої керуючих драгоманівських діячів ще перед першою світовою війною — настрої нічим не засмученої віри в «поступовців великоруських», яких, остаточно, дасться «переконати»... Отже ще перед війною та революцією проводир тодішніх автономістів-федералістів, проф. Михайло Грушевський писав:

«Мені ясно, що й російські поступовці не здають собі справи з того, як багато в них під конституційною верствою, під щирим змаганням до політичної свободи лежить пережитків московських і петербурзьких часів, традиції завоювань і «слави, купленої кров'ю», та всяких «історичних завдань» і традицій. Ці пережитки, очевидно, сильніші їх і тільки свідомою працею над собою і своїм громадянством їм удасться усвідомити насамперед собі, а потім і йому, що ці традиції треба залишити в інтересах розвою і поступу їх власної країни і так само всяких прилучених «царств і княженій». Треба отрястися із старих забаванок імперіялізму тим, що хочуть увійти в нову землю свободи. Це стара, але очевидно досі ще не пережита правда, яку видно довго ще прийдесться втовкмачувати навіть признаним поступовцям великоруським»⁹.

В передвоєнній листі Симона Петлюри до Дмитра Донцова, знаходимо такі анекдотичні згадки про одного з визначніших журналістів із табору автономістів-федералістів, Саліковського:

«Маю чимало нещастя — довгі розмови з моїм колегою по редакції, добродієм Саліковським. Великий прихильник «правди-істини» і «прав-

⁸) «Робітнича газета», 25 листопада 1917 р.

⁹) М. Грушевський: «В балканському антракті», «Літ.-Науковий Вісник», I, січень, 1913 р.

ди-справедливості», він узагалі чимало надає значення «добрим чувствам» і все вірить у росіян: «Вони нас зараз не знають, а визнають — подадуть нам руку і ми станемо братами»¹⁰.

Але в історичній перспективі Саліковський не видається нам таким диваком, яким він видавався Петлюрі в 1912 році. Адже між ставленням Саліковського і Грушевського до москалів різниці, власне кажучи, немає. Саліковський був зразковим, стандартним, типовим передвоєнним громадським діячем. А все лихо в тому, що в 1917 році не лише Саліковський, Грушевський і Винниченко, що на весні того року залишили свою кількालітню резиденцію — Москву — і вирушили в Україну «володіти і княжити» нею¹¹, а навіть і ті українські діячі, що в житті своєму ніколи й не бачили Москви, думали і діяли точнісінько так, як названа група «москвичів-українців».

Восени 1916 року, коли на сторінках петербурзьких журналів точилася жвава дискусія на тему націоналізму (учасники дискусії — ініціатор Муратов, Струве, Грушевський, Покровський), Саліковський — майбутній міністер внутрішніх справ в українському уряді, — проголосив гасло, яке тогочасні автономічно-федералістичні діячі доби Центральної Ради засвоїли собі міцно й певно, підкорившись йому ретельно й сумлінно, придержуючись його з завзятістю, гідною ліпшого вжитку:

«Проти цих небезпечних сторін націоналізму, проти його виключности і егоїзму, треба поставити ідею справедливости, ідею загальнолюдських ідеалів і етичних норм, які, цілком слушно, М. Драгоманів — ідейний провідник українства — ставляв вище всіх націоналістичних претенсій поодиноких народів»¹².

Який же відмінний дух від цієї кисленько-солоденької драгоманівської лімонади віс хоч би з таких слів забутого й зневаженого Драгомановим і драгоманівцями Кониського, що чверть століття перед революцією писав О. Барвінському: «Коли чоловік іде на службу рідному краю, він повинен усім поступитися. Мене за це ославили фанатиком; та все ж фанатизм ліпше, ніж розчина, що розлазиться на всі боки»¹³.

Десять днів перед воєнним виступом большевиків, від якого безсилий Тимчасовий Уряд Керенського розлетівся протягом кількох годин, в бутафорній Раді російської республіки (інакше — передпарламент) виступив від одної незначної російської партії знаний петербурзький журналіст і український літератор, що згодом був і міністром (за Скоропадського) і українським послом у Празі, (де його москалі закатували 1945 р.), з таким окресленням «основних завдань моменту»:

«Від імені радикально-демократичної партії виступає Славінський, зазначаючи, що треба створити для уряду підпору. Цією підпорою повинна

10) З листа 23 листопада 1912 року. «ЛНВ», листопад 1931, стор. 992.

11) Саліковський у 1917 р. був губерніяльним комісаром Київщини; Грушевський — президентом Центральної Ради; Винниченко — головою уряду.

12) Саліковський, «Украинская Жизнь», сентябрь, ч. 9, Москва 1916 р.

13) З листа 29 січня 1893 р. Зап. НТШ, т. 141-143.

бути Рада російської республіки. Основне завдання моменту — це відбудова і охорона суцільности Росії¹⁴.

Але Тимчасовому Урядові не судилося, за рецептою Славінського, відбудувати та охоронити «суцільність Росії». За це діло взялися інші — Ленін із своїм «Советом народних комісарів» та з червоною гвардією Троцького.

В перші дні по втечі Керенського і запроторенні рештки членів його уряду до казематів петропавлівської фортеці, переляканим московським патріотам здавалося, що поневолені нації таки відірвалися від Москви. На сторінках земсько-ліберальних професорських «Русских ведомостей» давній недруг України Діоніс Шкловський із Лондону, в розпачі запитував: «Невже ж Росія не створить свого Лінкольна?»

Шкловський не помітив, що цей російський Лінкольн одразу знайшовся в особі Ульянова-Леніна, але, беручи справу теоретично, хіба ж Максим Антонович Славінський із своєю історичною заявою на Раді російської республіки не мав би права на титул хоч би пів Лінкольна?

(Далі буде)

¹⁴) День 14. X. 1917. Уривок із звіту про 4-те засідання Ради республіки.

Ольга ЛУБСЬКА

Ти не садила

В кінці греблі шумлять
верби... (нар. пісня).

Ти не садила в кінці греблі верб
І не давала рушників нікому.
Тобі у пісню виріс і живе
Прилуцький шлях. Жнучи траву шовкову,
Знайшла в пилу золочену підкову —
Невизнаний старокозацький герб.

Петро ТЕРЕЩУК

НАРИСИ З НАЙНОВІШОЇ ІСТОРІЇ

(Продовження, 3)

НІМЕЦЬКІ СПРОВИ ЗАМИРЕННЯ І СПІВПРАЦЯ АК З БОЛЬШЕВИКАМИ

Про спроби замирення між поляками і німцями згадує підполк. Ян-Войцех Ківерський («Оліва»), повідомляючи Головне командування АК про те, що «на Волині, в результаті триденних боїв, які розпочалися 26. 3. під Володимиром, наші та німецькі відділи окопалися і наступив застій. За німецьких полонених обміняно біля 500 в'язнів-поляків».

Черговою ластівкою замирення був лист німецького генерала СС-ів, командира оборони Ковля, надісланий парламентарем підполковникові Я. В. Ківерському. В цьому листі німецький генерал пропонував полякам такі умови замирення:

«Мені відомо, що на південь від Ковля є кількатисячні польські банди. У зв'язку зі спільною небезпекою, що наближається зі сходу — пропоную спільну акцію, а в заміну — дозброю польські відділи згідно з вашими бажаннями і залишу вам вільну руку в українській справі».

Не зважаючи на те, що лист цей ніби залишився без відповіді, факт обміну полоненими і в'язнями між німцями і поляками, лишається подією відповідного значення. Багатомовною була й пропозиція німців дозброїти поляків і дати їм вільну руку щодо українців саме в той час, коли — як твердять польські автори — німці ніби «допомагали» українцям. Щось тут суперечне логіці!

Командування «27 дивізії» АК постійно намагалося нав'язати тривалий контакт із частинами Червоної армії. Вперше це вдалося полякам досягнути 20 березня 1944 р. в районі Турійськ. Контакт започатковано зв'язком з командирами советських партизанських відділів, але він закінчився знищенням більшовиками двох польських відділів АК, смертю двох польських командирів і намаганням роззброїти один батальйон АК. Поляки не ставили жодного збройного спротиву і з їх боку «не впав ні один постріл».

Групи АК, що залишилися поза советським фронтом, почали виходити з підпілля, бо до цього їх зобов'язували попередні інструкції Головного командування АК. Про наслідки говорить нам депеша командира АК до «начального вождя» з 15 березня 1944 р. такого алярмуючого змісту:

«Волинь. Зголошую: 1) Більшовики роззброїли нашу станицю в м. Прибережжя, 12 км на північний схід від Ківерець. Частина людей арештували, а командирів розстріляли. 2) 9-го березня в м. Рожище розстріляли командира і три особи, а біля 20 осіб арештували і вивезли до Луцька. Кількох — повісили. 3) Молодь забирають до своїх відділів. У зв'язку

з тим я наказав, якщо подібні виступи проти наших відділів ще повторяться, зупинити на терені Волині дальший вихід із підпілля».

Але цей сумний досвід і зміст повідомлення не вплинули на командування »27 дивізії« АК; без жодних змін, як і попередньо, воно шукало далі контактів з більшовиками й намагалося нав'язати співпрацю з ними. Тому, як це буде видно далі з реєстрації подій на Волині, перша »Варшава« насправді виникла на Волині, в колі концентрації відділів АК. Події в столиці Польщі — це вже відгомін раніших випадків.

В другій половині лютого 1944 р. більшовицька армія зайняла Луцьк. Советський передовий відділ, у силі сотні, перейшов у районі Діброва—Засмики ріку Стохід і ввійшов у контакт з АК. Тоді відбулася й перша розмова між уповноваженим офіцером »27 дивізії« та командиром советського відділу. Поляки дали йому інформації розвідувального характеру, а зокрема подробиці про німецькі укріплення в районі Ковля. При кінці розмови польський офіцер запропонував советському командирові зголосити своїм зверхникам справу розташування польських частин АК і висловив прохання нав'язати з ними дійовий контакт. Советський відділ відійшов, але контакту не нав'язав.

В половині березня 1944 р. Червона армія почала наступ на Ковель. Тоді відбулася зустріч між ген. Сергєєвом, командиром корпусу советської армії, і полк. Харитоновим з одного боку, та підполк. Я. В. Ківерським — з другого. Документами відбутої зустрічі залишився обмін депешами на шляху Волинь—Варшава—Лондон і — навпаки.

Комендант »27 дивізії« АК зголошував, що розмова 26 березня із советськими старшинами мала такий зміст:

Ген. Сергєєв вимагав, щоб відділи АК були негайно підпорядковані советському командуванню, тут і за Бугом. Зате погоджувався, щоб польські частини підлягали власному командуванню у Варшаві і Лондоні. Далі — АК мала перетворитися з партизанського з'єднання на звичайну військову одиницю, бо командування Червоної армії не буде терпіти того, щоб на її тилах існували будь-які партизанські з'єднання. В заміну АК дістане від більшовиків зброю, амуніцію, артилерію тощо.

Головне командування негайно відповіло Я. Ківерському, що »27 дивізія«, з допомогою Червоної армії, має переорганізуватися на »27 волинську дивізію піхоти«, яка буде далі перебувати в юрисдикції Головного командування АК і польського уряду в Лондоні.

Керівництво дивізії має вдержувати свій власний зв'язок з ГК АК у Варшаві без контролю більшовиків. Головним завданням дивізії буде боротьба з німцями. Тимчасово, до часу унормування цього питання між польським урядом у Лондоні та Москвою, вона буде підчинятися советському командуванню. Щоб розбудувати дивізію — має бути використаний людський матеріал з Волині, узгіднюючи цю справу з командуванням Червоної армії.

Головне командування АК вимагало для себе права іменувати офіцерів. Дивізія має задержати характер польської військової частини, не може бути депортована на схід, а вояки мають складати присягу на

вірність АК. Комендант Ківерський має повідомити советське командування про те, що «27 дивізія» — це перша більша військова одиниця АК, а далі на захід — польських дивізій буде більше.

У відповідь на звіт Головного командування АК з 4 квітня 1944 року, надійшли дві депеші: від «Начального вождя» і польського екзильного уряду з Лондону.

«Начальний вождь» потрактував повідомлення ген. Бора-Комаровського дуже стримано, зробивши сразу песимістичні висновки:

«... Сумніваюсь, чи будуть дотримані обіцянки советського командування, зокрема, чи будуть прийняті додаткові умови вашої інструкції. Навіть і в тому випадку не вірю в успішні наслідки експерименту, а підлеглисть дивізії вам і мені буде, найправдоподібніше, цілком ілюзорна. Буде добре, якщо вам на обраному шляху вдасться дістати деяку кількість зброї та врятувати хоч частину тих людей і відділів, які — як інформуете — цілком виявлені. Передбачаю, що в одному моменті наступить спроба залучити дивізію до армії Берлінга, або будуть застосовані до неї репресії...»

Сумніви й передбачування «начального вождя» мали свої підстави і вповні справдилися. Але Варшава в тому випадку недописала. Орієнтація на «реалітети» завела її до повторення сумних волинських експериментів і до провалу Варшавського повстання.

Відповідь Ст. Міколайчика, тогочасного прем'єра польського екзильного уряду в Лондоні, ґрунтовно різнилася від opinii ген. К. Соснковського. Ст. Міколайчик повідомив «делеґата уряду на край», інж. Яна Янковського, що 6 квітня 1944 року польський уряд у Лондоні затвердив «вповні дуже слухні диспозиції, що їх висунув на советські пропозиції керманіч АК у порозумінні з п. комендантом волинського відтинку».

Польський екзильний уряд не був певний, як поступатимуть більшовики пізніше, але його розрахунок був такий:

«Без огляду на те, що зроблять совети завтра, — раз поставлені ними пропозиції, коли б їх змінили або не дотримали, будуть і лишаться важливим політичним аргументом».

Наступні події і випадки показали, що т. зв. советські пропозиції були звичайним політичним маневром, маючи за мету виграти час та допровадити до того, щоб поляків знищити руками німців. Очевидно, на тлі таких розрахунків більшовиків — оптимізм і розрахунки лондонських політиків не виправдали себе.

Перша зачіпно-бойова акція советської армії в районі Ковля провалилася. Тоді поляки запропонували спільну акцію проти німців у напрямі Любомль—Буг. Советське командування ніби погодилося на цю пропозицію, але коли польська «27 дивізія» почала акцію в усталеному напрямі, — з боку Червоної армії не було жодних дій. У відповідь на польські алярми про допомогу, командування Червоної армії завжди відповідало обіцянками, що допомога ось-ось прийде, але практично ця допомога була дуже мала, радше символічна, ніж справжня.

ЕПІЛОГ ВОЛИНСЬКОЇ «БУЖИ»

Епілог «Бужи» на Волині більше, ніж трагічний. Большевики не тільки що не підтримали польських партизанів у боях з німцями, а ще й цинічно й спокійно приглядалися їх кінцеві. Приблизно тритижневі бої польської »27 дивізії« закінчилися трагедією оточених. Головний наступ німців з усіх боків стиснув перснем відділи АК і розбив їх на дрібні частини. Командир советського корпусу з-за ріки Туря, на повідомлення про тяжку ситуацію відділів АК, постійно відповідав: »Наш удар іде«, або — »тримайтеся до останнього набою«. Вислані поляками вози по зброю і амуніцію — не верталися.

18 квітня 1944 р. прийшла остаточна криза. Німці замкнули польську »27 дивізію« в котлі. Підполковник Ківерський (»Оліва«) — загинув. Командування дивізією перебрав майор Штумберг-Рихтер (»Жегота«), а шефом його штабу став капітан Тадеуш Клімовський (»Остоя«). Тоді постановлено пробитися на північ, у напрямі Берестя над Бугом. Нічний 25-кілометровий марш по багnistому терені району Замліня — удався, але чергові спроби видертися з оточення були трудніші. Дивізія залишила весь табір (900 коней), шпиталі, всіх важко поранених і знищену важку зброю. Німці полонених не брали.

Вночі з 20 на 21 квітня дві окремі колони дивізії пробували вирватися з оточення. З тяжкими втратами в людях, розбиті групи АК зійшлися в районі Смоляри-Рогове. Але 1000 людей з району Замліня не вийшло з лісів. Загальні втрати окремих штабів і відділів дивізії АК лічили від 10 до 60 відсотків

У травні рештки »27 дивізії« продісталися до Шацьких лісів над рікою Прип'ять. Ген. Т. Комаровський своєю депешою з 31 травня наказував »27 дивізії« перейти ріку Буг, але цей наказ прийшов два дні запізно. Замість на захід, відділи АК пішли на схід — у напрямі на Дивін. Відділ »Гарда« звів кілька боїв і опинився поза советським фронтом. Тут москалі роззброїли його, вояків вивезли в напрямі Києва, а згодом включили їх до з'єднання ген. Берлінґа.

Факт, що частина т. зв. »27 дивізії« АК перейшла на бік комуністів, підтвердив у 1959 році Юзеф Червінський у книжці »Мало знані фрагменти з дзеюф І-шей армії ВП« (Варшава, 1959). Тут він докладніше зупинився на формації »Гарда«, що була складовою частиною »27 дивізії« АК, і виявив, що в червні 1944 р. вояки »Гарда« перейшли до Червоної армії. Пізніше советське командування передало їх у розпорядження польсько-комуністичної І-ої армії.

З »27 дивізії« лише 50-ий полк піхоти перейшов уночі з 9 на 10 травня ріку Буг на відтинку Володави, прямуючи на захід.

Такий був кінець »Бужи« на Волині. Опинившись між німецьким мотом і советським ковадлом — поляки не найшли, на жаль, шляхів до співпраці з українцями. Клясичний приклад тодішньої дійсности на Волині та ставлення антиукраїнської частини поляків показує нам діяльність польського партизанського ватажка Міколая Куніцького-»Мухи«*.

*) М. Куніцькі: »Паментнік »Мухи«, В-во Міністерства національної оборони, Варшава, 1959.

Цей колишній «плютонівський», розтерзаний між шовіністичним засліпленням і ненавистю до українців, швидше знайшов дорогу до німців та большевицької агентури, ніж до українців, мешканців Волині і Полісся, що в підпільних формаціях боролися за незалежність і самостійність свого народу. Партизанський ватажок Куніцький у своїй партизансько-диверсійній дії вславився кривавими злочинами. Він не тільки масово стріляв людей, ліквідував підступним способом із засідки, а навіть закопував у землю живцем. Його спеціальністю і завданням було винищувати членів УПА, застосовуючи провокації, часто підшиваючись під УПА. На його сумлінні є тисячі жертв від Полісся аж до Закарпаття. Дослужившись із ласки Сталіна і ген. Строкача чину капітана та низки відзначень, Куніцький-«Муха» живе тепер у «народній Польщі» та хвалиться тим, що колись був поляком, пізніше служив німцям, а далі — став агентом большевицької розвідки і карателем в одній особі.

І так поляки, шукаючи шляхів до будування Польської держави на чужій землі, зайшли у сліпий кут: «доводились» не тільки до військової поразки та виселення з українських земель, а й до політичної залежності від Москви.

*

Про те, що сталося з 1000 вояків «27 дивізії» немає точних відомостей, немає і слідів про них у польських історичних джерелах, що появилися поза межами Польщі. «Войськови пшегльонд гісторични» (ч. 1, 1959), у статті Ігоря Благовещанського подає таке:

«Аналіза кадрового стану осередку формування показує, що найбільша кількість призовників прибула до Сум у травні*. Коли 29 квітня в Сумах було 8.321 рядових і старшин, то 25 травня налічувалось уже 25.755 вояків. Упродовж наступного місяця темп росту кадрів було значно менше і приріст становив заледве 5.662 вояки та старшини. Це було наслідком вичерпання людських резерв на терені західної України».

З підсумків цифр виявляється, що впродовж одного місяця, травня 1944 р., Червона армія передала польському комуністичному командуванню, що очолювало перші дивізії т. зв. армії Берлінга, 17.435 поляків, жителів західних земель України. Треба думати, що туди попала велика кількість оточених у лісах вояків та членів підпілля АК, що вийшли з підпілля після вмаршу совєтської армії.

«БУЖА» У ЛЬВІВСЬКОМУ «ОБШИРІ»

«Історична комісія польського Головного штабу» в Лондоні, видавець книжки «Польске сіли збройне», стверджує, що про діяльність і кінець «Бужи» на терені «Львівського обширу» є тільки скупі документальні дані. Причиною того мали б бути несподівано швидкий розвиток подій та зміна ситуації із хвилиною походу Червоної армії на захід. Найбільше інформацій є про діяльність «Бужи» в районі міста Львова, а вже зовсім мало про акції в околицях.

*) В Сумах в Україні, з доручення Москви формувалася в травні 1944 року польська комуністична армія під керівництвом ген. Берлінга.

Сили АК у «Львівському обширі» («Лютня»), незалежно від завдань на відтинку «Бужи», були розпорошені по цілому терені. Коли в березні 1944 року Червона армія ввійшла на західноукраїнські землі, то тут вже були вислані нею раніше сильні загони советських диверсантів. Комендантом АК «Львівського обширу» («Лютня») був полк. Владислав Філіпковський і від нього Головне командування АК вимагало точного звідомлення про перебіг акції «Бужи», особливо тоді, як повстанська акція буде проходити в районах Броди, Тернопіль, Золочів, Станиславів, Львів, Стрий і Борислав. Варшава вимагала, щоб у час переходу німецько-советських фронтів АК опанувала Львів. Але насправді більших згруповань АК не було ніде, за виїском Львова.

В березні 1944 р. розгорілися важкі советсько-німецькі бої в районі Тернополя. Про діяльність «Бужи» в той час звітує («рапорт ч. 3») комендант «Львівського обширу», але до правдивості його звідомлень треба ставитися дуже обережно. Він подає, що згідно з пляном «Бужи» в днях 7-9 березня виконано силами АК диверсію на залізничних лініях Тернопіль, Красне, Броди і Теребовля. Пущено з рейок 16 поїздів, з того 4 знищено зовсім, а з решти знищено 12 локомотивів і 47 вагонів. Далі — перешкоджено у відвороті 5 повних евакуційних поїздів. Повстанські відділи АК в Тернополі та Микулинцях звели бій з німцями.

В цьому ж звіті говориться ще про ушкодження залізничних рейок 3 березня в Галичині на 55 відтинках, наслідком чого були затримані 25 військових транспортів, знищено 11 локомотивів, 100 вагонів і ушкоджено 17 танків, що були на залізничних вагонетках. На деяких лініях перерви тривали від 10 до 72 годин. Під час акції загинуло 24 німці, а 160 поранено.

Українські звідомлення з того часу не занотовують такої акції АК на західноукраїнських землях, немає і слідів, де за ними шукати. Тому треба припускати, що звідомлення АК зі Львова дуже переборщені, викликані очевидно обставинами, що до керівництва треба якнайбільше писати про свою діяльність...

Здобувши Тернопіль і Коломию, Червона армія здержалася з черговою офензивою до липня 1944 року. В той же час на західноукраїнських землях УПА зводила бої з червоними партизанськими з'єднаннями, німецькими відступаючими відділами та польськими боївками.

*

23 липня 1944 року розгорнулася боротьба за Львів, що тривала до 27 того ж місяця. У Львові члени АК оформилися в «5-ту дивізію піхоти» і «14 полк уланів». 26-го липня командир округи АК зголошував, що «бій на вулицях Львова закінчується. У ньому бере участь 5-та дивізія піхоти у силі 3.000 людей. Советський комендант отримав інструкції не вживати більше наших відділів до боротьби».

День пізніше, себто 27 липня 1944 р. — комендант округи АК зголошував:

«У Львові бої закінчені. На терені округи в боях брало участь біля 7.000 озброєних людей».

Пізніше АК мала брати участь у боях на схід від Стрия, Дрогобича і в районі Самбора, а коли в Самборі більшовики були змушені здати місто й повернутися на старі позиції — відділи АК допомагали Червоній армії у відвороті. Частина АК попала в оточення.

Щоб ще раз вернутись до справи «Бужи» у Львові, треба знову заглянути до польського джерела «Польське сіли збройне». Звіт коменданта «14-го полку уланів» майора «Дражи» (псевдонім майора військ Югославії, що втік з німецької неволі і вступив до АК), подає таке:

«Місто зайняли польські відділи повстанців, а советські панцерні одиниці тільки допомагали їм. На всіх будинках було видно лише біло-червоні прапори. Генерал Філіпковський, комендант обширу*, у повному умундируванні перебував зі своїм штабом при вулиці Кохановського 23. Пслковник Червінський, командир округи**, був комендантом міста, а порядок удержувала поліція АК».

У звідомленні згадується й про те, що військова газета «За честь родіни» висловлювалася позитивно про бойову поставу вояків АК, зокрема про «14-ий полк уланів».

Але польсько-російські залицяння і взаємні реверанси не тривали довго. Коли на терені Львова появилася советська військова контррозвідка — гра з АК у піджмурки закінчилася. Советське командування наказало частинам АК зняти з домів білочервоні прапори та скинути з рук опаски, мотивуючи це розпорядження тим, що опаски використовуються кримінальним елементом для грабіжницьких нападів. Далі всім членам АК наказано залишитися в казармах, щоб дістати платню за свою військову службу. Офіцери АК мали виготовити списки вояків і скласти зброю, щоб замінити її на однорідну зброю Червоної армії. Генералові Філіпковському запропоновано підпорядкуватися квіслінгівському командуванню ген. Берлінга.

Один полк АК вийшов з міста і розплинувся по селах. 27-го липня до Львова приїхали ген. Конев (нині маршал, недавно головний командувач військ т. зв. «Варшавського союзу») та начальник НКВД ген. Грушко. Наступного дня представник «І-го українського фронту» в розмові з ген. Філіпковським заявив йому, що:

«... Львівський обшир належить до советської держави. До двох годин треба скласти зброю і розв'язати відділи. Більшовики проведуть мобілізацію. Поляки матимуть вибір між Берлінгом і советським військом».

Шукаючи виходу, як розв'язати справу відділів АК, ген. Філіпковський виїхав 30 липня 1944 р. до Житомира на зустріч з ген. Жимерським, щоб на базі пропозицій Станіслава Міколайчика досягнути порозуміння з польськими премосковськими коляборантами. Але це переставлення Філіпковського і Червінського на «нові реалітети» не врятувало ні їх, ні відділів АК від репресій з боку НКВД.

*) Полк. В. Філіпковський за згодою ГК АК уживав генеральського титулу.

**) Дипл. полковник Стефан Червінський.

31-го липня 1944 р. большевики викликали всіх офіцерів АК «на відправу», що мала відбутися о 9-й год. вечером. Усі, що прибули на цю «відправу» — були негайно арештовані.

Трагічне положення відділів АК ще більше ускладнилося, коли «Янка» (ген. Філіпковський) не вертався з Житомира. Комендант округи Краків зголошував Генеральному командуванню у Варшаві, що зі Львова одержано такі вістки:

»30 вересня. Зі Львова інформують, що в'язниця при вулиці Лонцького переповнена вояками АК. Кружляють погослови, що в'язнів незабаром вивезуть до Росії. Комендант і два полковники, що були арештовані після захоплення Львова, інтерновані у Москві».

Впродовж місяця серпня большевики зліквідували АК на терені Львова і округи. Біля 30 офіцерів АК посаджено в тюрму в характері воєнних злочинців. Один відділ АК перейшов за Сян, а другий — большевики застали в Руднику над Сяном і роззброїли, арештуючи при тому офіцерів.

У безнадійній ситуації АК і виразному провалі політичної концепції повернути на західноукраїнських землях суверенну польську владу, Головне командування АК рішилося на драматичний крок — капітуляцію перед большевиками. Наведемо зміст двох доручень ГК АК, що яскраво зілюструє стан кризи польської політичної думки під час зміни фронтів. 30 липня 1944 р. ген. Комаровський вислав до Лондону депешу такого змісту:

»Для Львова я подав наказ, щоб під час примусового большевицького затягування до війська — поляки користали з права вступати до армії Берлінга. Тим наказом підтверджую оголошене розпорядження коменданта Львівського обширу. Аналогічний наказ подаю іншим округам на схід від т. зв. лінії Керзона».

Цим наказом Головне командування АК визнало ген. Берлінга, коляборанта і ставленика Москви, продовжувачем керівництва польськими збройними силами, резигнуючи таким чином із власних людей, що опинилися по той бік советського фронту. Також прийняло до відома відновлення т. зв. лінії Керзона і пристосувало свої рішення до цього факту.

26-го вересня 1944 р. Головне командування АК подало новий наказ для Львова:

»Не організувати жодних законспірованих відділів АК, а партизанські відділи під советською окупацією розформувати».

Благальна телеграма зі Львова, вислана новим комендантом округи від себе, від імені окружної Делегатури уряду і Політичної репрезентації — залишилися тільки документом часу. Ніхто з великих потуг не звернув на неї уваги, бо, остаточно, кого з дотеперішніх польських опікунів цікавило те, що поляки з АК алярмували:

»Закликаємо Альянтську комісію інтервеніювати в справі членів АК та Делегатури, над якими страшно знущаються».

Фінал «Бужи» у Львові та околиці, що поданий нами у сконденсованому вигляді на підставі польських офіційних джерел, засадничо не

потребує більших коментарів. Советський обруч швидко зламав хребта польським політичним діячам, що залишилися між живими. Всі ті поляки, що вийшли з політичної школи Романа Дмовського, школи ненависти до українців, але орієнтації на Росію — швидко пристосувалися до нової ситуації і дійсності. Керівник «Валькі цивільней» на Львівську округу, Адам Островський* — відповідальний за терор і революційне підпільне судівництво з вироками смерті, — не тільки зв'язався з большевиками, а ще й добився в них високого становища — був «першою особою» на Краківське восвідство, а згодом — послом комуністичної Варшави у Стокгольмі. Адам Островський це один з прикладів хвороби коляборантства з ворогом, що прийшла на зміну військової й політичної поразки відповідальних за долю Польщі польських політиків і діячів в роки другої світової війни.

(Далі буде)

*) Стефан Корбонський: »В імені Кремля«, Париж 1956 р.

Лариса МУРОВИЧ

Мандрівка

Зібралась і йду я! Іду я у даль,
 Бо простір там пахне, як море —
 А голос у серці бунтує: Відчаль!
 Мандрівкою кличе в простори.

Як меча, як сокіл, як хижий орел
 Проймуся я далечню й лину,
 Бо ясно угорі разками перел
 Хтось тугу мою вже розкинув.

Іду я, лечу я й немає кінця,
 Мандрівною вічністю жити —
 Та я не похнюплю свого лица,
 Що простір нікому не спити.

А тільки у радості вільних тривог
 Прославлю безмірність і силу,
 Щоб серед втоми і поту знемог
 Котитись, як кременя брила.

І на еліпсі всіх земних доріг
 Ніколи, ніколи не впасти —
 В мандрівці шукати надземних утіх
 У невимовному щасті!

Проф. Степан КИЛИМНИК

ВІД КОНОТОПУ — ДО ПОЛТАВИ*

ЮРІЙ ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ (1659-1663)

Гетьман Іван Виговський 1659 року передав у Германівці гетьманську булаву синові великого гетьмана Богдана — Юрієві Хмельницькому в повній вірі, що ім'я Хмельницького врятує Україну з важкої ситуації.

Всі вірили, що це велике ім'я Хмельницького буде магічним, припинить анархію і врятує Україну. Але Юрій Хмельницький був надто молодий, мав лише 20 років, тому в характері дорсдників приділено йому генерального осаула Ковалевського, полковника Луцького Петра Дорошенка та кошового Івана Сірка.

Після Виговського Україна опинилась у дуже важкому й безпорадному положенні. Москва фактично опанувала Лівобережжя, а про переговори з Польщею не могло бути й мови. Юрій Хмельницький бачив лише один вихід — післати послів до московського царя і вимагати, щоб були сповнені статті Переяславського договору (1654 року). Послами вряджено Андрія Одинця і Петра Дорошенка. Вони вимагали:

1) Щоб царських воевод, крім у Києві й Переяславі, ніде не було в інших містах, за винятком ворожого нашествия.

Цар зазначив: Цій статі бути за Переяславським договором, а гноблення від царських воевод і ратних людей війська Запорозького більше не буде.

2) Щоб гетьманові з військовими суддями та іншою старшиною суд над правопорушниками вільно чинити по обидва боки Дніпра, як над старшиною так і над черню, і засуджених по закону карати; інакше — запанує непослух, а через непослух — бунти у війську; щоб посли гетьманські грамоти віддавали самі до рук царської величності, і щоб ті грамоти при послах же зачитувались цареві.

Перше прохання цар відкинув, як незгідне з Переяславським договором, а на друге відповів, що листи гетьманські при царській величності завжди приймають, так велось іздавна: це зрадник Іван Виговський тлумачив начебто посланцям їх листів до царя не дозволяють доручати. Цього ніколи не було і в майбутньому не буде, листи перед царською величністю читають і все з них йому відоме.

3) Щоб цар не приймав жодних грамот, чолобитників і посланців з Війська Запорозького — ані від старшин, ані від черні, ані від духовних, ані від мирських людей без листа від гетьмана та військової печатки; це для різних випадків, бо від наклепів ненависних людей свари і незгоди бувають.

* Перша частина цієї праці була друкована у «Виз. Шляху» чч. VII і VIII, рік 1959.

Відповідь: Коли хто з Війська Запорозького до царської величності без гетьманського листа й прийде, цар велить розглянути, а коли дехто прийде із своєю справою, а не для заколоту чи розрухи, царська величність і указ звелить учинити в їх справі; від котрих же виявляться справи заколоту, то цар аж ніяк ніяким наклепам і сварам не повірить і накаже повідомити про це гетьмана. Хай гетьман нічого не побоюється; коли учинити їх прохання, то вольності їх будуть порушені, цим вони вольності свої самі припинять.

4) Під час мирних переговорів з королем польським та іншими сусідніми монархами — належить бути присутнім і послам Війська Запорозького, з правом вільного голосу, і засідати у відповідному місці; коли відбуватиметься комісія з королівськими послами, то послы Війська Запорозького поставлять питання про повернення уніятами забраних ними в православних владцтвах, архимандритствах, ігуменствах різних маєностей. Царська величність наказав би: бути за їх проханням, послати їм на з'їзд з польськими комісарами два або три послы добрих, а не порадників І. Виговського.

5) Щоб гетьманові та всьому Війську Запорозькому вільно було послів від різних держав приймати і відпускати, відсилаючи в Москву копії з грамот, ними принесених, а чи й оригінальні грамоти з печатками.

Відповідь: Турецьких, польських й інших подібних послів не приймати; молдавських, васальських, які прибудуть з пограничними малими справами — приймати, коли ж прийдуть із важливими справами, то грамоти прислати в Москву, а самих відпускати.

6) Щоб царська величність простив Данилові Виговському, Іванові Нечаєві, Григорієві Лісницькому, Григорієві Гуляницькому, Самійлові Богданову, Германові Гапонову, Федорові Лободі, і бути їм у попередній гідності; щоб цар звелів звільнити полонених, Івана Сербина та інших.

Відповідь: Царська величність простив, надалі цим людям банниками (військовими) не бути. а коли гетьман сам буде в царя, тоді про це й указ надійде.

7) Щоб гетьманові і війську були надані грамоти, як були дані Богданові Хмельницькому; щоб Юрієві Хмельницькому надана була грамота на староство Чигиринське та Гадяцький повіт, з яких грошові та хлібні податки повинні йти на гетьмана.

Це прохання було прийняте.

8) Щоб духовенству малоросійському було надано право вільного обрання митрополита; «в справі ж під чім благословенням бути Київському митрополитові, то нам, цивільним людям, говорити про це не належиться: як вирішить Константинопільський патріарх, так і буде».

Відповідь: Царська величність наказав: бути тому за нинішнім Переяславським договором; митрополитові Київському бути під зверхністю Московського, тому що духовенство на Переяславській раді сказало так¹.

¹) С. Соловьев: История России, т. XI, роз. II, стор. 75-76, С. — Петербург, «Общественная польза».

Крім вище зазначеної умови Юрія Хмельницького, була ще поставлена вимога залишити приналежну до України територію північної Чернігівщини та частину Білої Русі, що бажала бути при Україні. Юрій Хмельницький і козацька старшина вимагали, щоб цар і бояри присягнули на вірність і непорушність даної умови.

Юрій Хмельницький із своїм військом опинився цілком в оточенні московських військ, якими командував кн. Трубецький. Одержавши умову Юрія Хмельницького, Трубецький зажадав, щоб гетьман сам з'явився до нього в справі нового договору. Волею-неволею Юрій Хмельницький поїхав до Переяслава, бо іншого виходу не було. І тут разом із старшиною він опинився в полоні Трубецького. «Я дві неділі був у Москви в'язнем; що хотіли, те й робили зі мною» — говорив опісля Юрій Хмельницький. Договір, прийнятий у Переяславі 27 жовтня 1659 р., що ґрунтувався на договорі Богдана Хмельницького, бояри змінили до непізнання. Владу гетьмана та української адміністрації ще більше обмежено. Гетьмана зобов'язано не звільняти полковників без дозволу царя, як і не призначати нових. Рада козацька не могла усувати гетьмана без царського дозволу, а гетьман мусів іти з військом туди, куди накаже цар. Козацькі залоги мусіли опустити Білорусь і т. п.

Без погодження з гетьманом, московський уряд вів переговори з козацькими старшинами, містами й духовенством. Той же московський уряд самовільно роздавав в Україні землі, звільняв від податків. Московські воеводи по-старому господарили та рядили в Україні. Москва стягала з України срібло, а натомість засипала Україну безвартісною мідною монетою. Московські військові залоги продовжували далі грабувати українське населення. Ціла московська політика була спрямована в одному напрямку — цілком знищити українську державність.

ПОЧАТОК РУЇНИ

Юрій Хмельницький і старшина бачили увесь жах московського наступу на Україну. Він декілька разів звертався до царя з проханням звільнити шурину гетьманського Івана Нечая та Данила Виговського, але на це прохання цар не відповідав. Врешті цар написав Юрієві у справі звільнення Івана Нечая таке:

«Іван Нечай зрадив нас, присягнув польському королеві Янові Казимирові, наших ратних людей на дорогах багато знищив, у Мстислав і Кричев міщанам зрадливі листи писав, завдяки яким міщани нас зрадили, воевод наших і ратних людей повбивали, а інших воевод він, Нечай, відіслав польському королеві. Він же з Чавс під Могилів і під Мстислав приходив, велику руйнацію й кровопролиття вчинив; до Смоленську воеводам і в інші міста ворожі листи писав, називаючись вірним підданим польського короля. В Бихові замкнувся, наших грамот не послушав, тому й захоплений нашими людьми в Бихові...»².

Польща розпочала війну з Московщиною. Московський воевода Хованський потерпів страшну поразку під містечком Волоне (Полонне під Чудновом), потерпів поразку й кн. Долгорукий. В тих боях чимало московських воевод попало в полон, між ними і воевода Семен Щербатий

²) Архив Мин. Иностран. дел; Дела Малоросійські 1659 г. и 1660 г.

та два сини князя Хованського. Пізніше попав до полону й Шереметєв, що пробув у татарській неволі 20 років. Не допомогло йому й те, що він, бажаючи викупитись із неволі, дав татарам із свого війська кілька тисяч українських козаків у неволю.

В січні 1660 р. волинський каштелян С. К. Беневський писав Юрієві Хмельницькому листи, умовляючи його залишити Москву та перейти до польського короля. А про Московщину та царя висловлювався так:

»... Помазанник Божий присягнув Цареві царів разом із сенатом і Річ Посполитою, що вас, як дітей приймає і вольностей ваших ніколи не порушить... А цар чи не тому вам здається добрим, що Україна повна мук? Коли б мій великий і любий приятель, батько вашої милости, воскрес і побачив одного зятя свого на гаку, доньку в полоні, збезчещену та поругану, коли б побачив другого зятя нечужано замученого, коли б побачив тіло його пошматоване батогами, пальці відрізані, очі вийняті й сріблом залиті, уші сведлом просвердлені й сріблом залиті, коли б побачив другу доньку, що вмирає над тілом милого мужа, коли б побачив сиріт малих, у яких так батька замучено, коли б побачив усе це, — то не тільки взявся б за зброю, а й у вогонь кинувся б...»³.

Московські війська були розбиті польськими військами під Чудновом на Волині, а Юрій Хмельницький, що помагав Шереметєву був примушений — під впливом листа Виговського і обставин, що виникли наслідком московської політики, — погодитися на мир із Польщею. 5-го жовтня він вислав полякам свої пропозиції, а 8-го жовтня прибув до польського війська сам. 9-го жовтня присягнув польському королеві. За Юрієм Хмельницьким пішов і Цюцюра з своїми козаками, залишивши Шереметєва, якому помагав. І знову Москва налякалася, як і після Конотопу. Головне московське військо було розбите, та й Крим із Туреччиною не дрімали, а до того ще й в Україні невдоволення зростало. Восвода Чаадаєв із Києва писав цареві на князя Барятинського, Київського воеводу, таке:

»... А ходить він у походи не для государевих справ, а для своєї користи. Травня 23 (1661 р.) ходив він у маєтності Печерського монастиря, Іванково, і, вибравши своїх прихильників, послав з ними своїх людей, наказавши грабувати для себе... Ограбив для своєї користи церкви Божі, всюди грабував...»⁴.

Юрій Хмельницький відчував трагедію України, але почував себе слабким, неспроможним сповнити надії, що їх покладав на нього український народ, тому постановив зректися гетьманства.

До Юрія прибув відомий польський комісар Беневський і, боячись другої біди, став умовляти Юрія прийняти гетьманську булаву. Він спитав Юрія, які причини змушують його зректися булави і Юрій пояснив:

»Я молодий, нещасливий, хворий (падачкою) та грижею»⁵.

³ С. Соловьев: История России, т. XI, стор. 82

⁴ С. Соловьев: История России, т. XI, гл. 2, стор. 89.

⁵ Там же, стор. 90.

Та Беневський все ж таки переконав Юрія прийняти булаву. 10-го листопада в Корсуні у гетьманському будинку відбулась Старшинська Рада і Беневський, після врочистої промови, від імені короля вручив Юрієві Хмельницькому гетьманську булаву. Беневський радів, але не довго: йому донесли, що чернь обурена, чому вибори гетьмана, всупереч козацьким традиціям, відбулися в будинку. Схвилюваний Беневський оголосив, що 11-го листопада відбудеться «Чорна рада», на якій удруге буде вручена Юрієві Хмельницькому гетьманська булава. Скликали й полковників і хоч Юрій Хмельницький, як і полковники, був проти «Чорної ради», але мусів погодитися.

Про ці другі вибори Юрія Хмельницького на «Чорній раді» в Корсуні (1661 р.) Соловйов пише так:

«11-го листопада площа біля церкви св. Спаса шуміла глухим шумом: стояло тисяч двадцять черні, а гетьманський двір був на замку. Там тихо сиділи перелякані полковники і гетьман, чекали приїзду Беневського на Раду: що буде, як прийме його чернь? Але натовп сколихнувся, іде воевода, сходить із коня, сідає на лавку і оглядається: «Де ж пан гетьман?» — У відповідь зірвався крик: «Ваша милість на місці королівським, пошлеш за гетьманом — і мусить прийти». Беневський послав і вийшов гетьман із полковниками; без шапки, кланяючись на всі сторони, ввійшов у коло (круг), поклав шапку на землю, а на шапку булаву — на знак, що складає з себе гетьманство. Але ось він починає говорити: «З Божої і вашої волі, повернулись ми до пана природного, і, щоб не залишилось між нами московських розпорядків, король, його милість, прислав комісара свого, він провадить між нами лад...»⁶.

Після цього Беневський виголосив довшу промову, потім підійшов і взяв булаву. Над юрбою понесли радісні привіти на честь Юрія Хмельницького, коли Беневський в імені короля вручив Юрієві гетьманську булаву. Тут же Носача обозним оголосили, а Тетерю — генеральним писарем.

Виговський і старшина сподівалися, що Польща дотримає Гадяцької умови, але вона, скориставши з важкого положення України, відкинула з цієї Гадяцької умови найголовніше — «Руське князівство», українську державність.

З глибоким болем у душі гетьман і старшина відчували образи й обурення — обман Москви та фальшивий «союз» з Польщею. Проф. М. Грушевський так висловлюється про цей стан:

«... Москва помішала всі їх рахунки й вони покорилися, присягли — і затаїли гнів і злість, що Москва так їх обдурила. Але не глянули в справу глибше, не поміркували, в чім причина їх слабости, а чому московські перемоги, — в їх відчуженні від народу, в тому, що свою політику вони будували, як старий Хмельницький, на заграничних союзах, а не на свідомій допомозі й участі свого народу. Це сталося закритим перед їх очима, і вони кинулися далі, від Москви до Польщі, коли зустрічалися з хитрою і своєкорисною політикою московською, обрахованою на погибель української свободи, і від Польщі до Москви, коли народ підіймався проти них, боячись польського панування. І від кожно-

⁶) Там же, стор. 92.

го такого їх хитання спадали нові біди на українську людність, зростала її неохота до дальшої боротьби, до старшини і її політики, — і все затіснявся навколо України залізний обруч польсько-московського панування»⁷.

Москва продовжувала свою політику наступу на Україну: далі висилала в Україну своїх воєвод, а з ними й залози військові, намагаючись усе забрати під свою владу — стягала податки, рядила так, як їй вигідно було, розкладала українське суспільство, ослаблюючи міць українського народу. А поляки своєю політикою також не привернули до себе населення України, навпаки — ще більшу ворожість викликали. Під час походів за Дніпро, вони грабували населення, доконували різних насильств, розбоїв, словом — нищили й руйнували Україну. Населення бунтувалося, підіймало повстання проти Польщі, витаняло польські загони, що прибули за Дніпро, а разом із ними польських поміщиків, що знову верталися в Україну в свої колишні маєтки.

Юрій Хмельницький не спроможний був дати лад у такій ситуації, не пощастило йому об'єднати всю Україну під одною булавою, про що він мріяв, і на початку 1663 року він склав гетьманську булаву та постригся в ченці.

На Лівобережжі Яків Сомко і Золотаренко боролися за булаву, піддавшись Москві. Так роздвоїлась Україна на Лівобережну й Правобережну. Започаткувалась доба Руїни, запанували безідейні кар'єристи, до душі й почувань яких не доходила велика ідея української державности.

ПАВЛО ТЕТЕРЯ (1663-1665)

Коли Юрій Хмельницький склав булаву, на Правобережжі старшина й козаки, в порозумінні з поляками, висунули кандидатуру на гетьмана колишнього переяславського полковника Павла Тетерю. Це була талановита, освічена й досвідчена людина, але безпринципова. Кар'єрист, позбавлений патріотизму та глибокого розуміння великої ідеї української державности, хоч і служив попередньо при двох найвизначніших гетьманах, а навіть був одружений з донькою гетьмана Богдана Хмельницького.

Тетеря був прихильником Польщі, сподівався користей із польської протекції. Проводив польську лінію ще під час переговорів у справі Гадяцької унії. Україну він визнавав, як польську провінцію, а польського короля називав «природним власним паном». Отож Тетеря був представником занепаду політичної української думки; він та Брюховецький принесли Україні руїну. Занедбавши велику національну ідею, державницькі плани — вони спрямовували народ у чуже ярмо: Тетеря під зверхність польського короля, а Брюховецький — під зверхність московського царя. Так обидва вони пхали свій народ у чужинецьку неволю.

1663 року Тетеря умовив Яна Казимира, польського короля, виправитись на Лівобережжя, зайняти Київ і приєднати Лівобережжя до По-

⁷ М. Грушевський: Ілюстрована Історія України, стор. 334, вид. «Дніпро-просоюзу», Київ-Відень 1921 р.

льщі. 1664 р. під Новгородом-Сіверським розстріляно полковника Івана Богуна. Зненавиджений усіма, Тетеря склав булаву й переселився до Польщі.

ЯКІВ СОМКО (1663)

Після Юрія Хмельницького на Лівобережжі наказним гетьманом був Яків Сомко. Його погляди були свосерідні: сам він був представником старшинської багатії верстви й висував бажання відокремитись від «черні» та утворити вищий привілейований стан, а селян переписати й заборонити їм користуватися козацькими правами. Він хотів домогтись повного гетьманства і сподівався досягнути його з допомогою Москви. Сомко і Золотаренко, не дивлячись на їх своєрідні погляди, були патріотами України, і до Москви ставились з недовірою. Але тому, що Сомко і Золотаренко змагалися обидва за гетьманську булаву, вони шукали для цього підтримки в Москві. З тієї боротьби скористав третій кандидат на гетьмана — людина позбавлена всяких чеснот, себелюб та кар'єрист — Іван Мартинович Брюховецький, головний представник занепадництва в добу руїни, головний ворохобник тієї доби.

ІВАН БРЮХОВЕЦЬКИЙ (1663-1668)

Іван Брюховецький — кошовий запорозький. Спершу був «старшим слугою» при дворі Богдана Хмельницького, бував і послом, а тому й набрався знання і спритності. Був добрим промовцем-демагогом, завдяки чому висунувся на перше місце на Січі. Як четолоуб і кар'єрист, умів своїми виступами проти багатіїв та старшин з'єднати собі симпатії запорозької голоти. Вважав, що гетьмана України має обирати Запоріжжя, а сам на Запоріжжі прибрав собі дивний титул — «кошовий гетьман». Щоб викликати нехоть до козацької старшини, він говорив: «Вони хочуть бути гетьманами над Запорозьким Військом і заздять нашій луговій саламасі: ми з ними поміняємось на їх городову, нехай посмакують, яка солодка лугова саламаха».

Щоб ще більше прихилити до себе запорозьку голоту, ходив у латаній одязі, у дірявих сап'янцях, показував себе, на зразок Пушкаря та Барабаша, найбільшим другом і захисником бідноти. Так удавав він, аж добився гетьманської булави, а тоді заговорив інакше і показав себе, хто він насправді є. Великі ідеї української державности, права і воля українського народу — були йому чужі й незрозумілі; він бачив лише свої інтереси, честолюбство, кар'єру. Поневолення України Москвою уважав законним, а себе виявляв великим прихильником Москви: «Мене ні страх, ні ласка неприятеля, ні меч, ні вогонь від православного і єдиновірного монарха нашого розлучити і відділити не можуть».

Польщу він ненавидів ще коли був «слугою» Хмельницького та, певно, знав дещо про неї і з історії:

«Ляцькій державі не належиться панувати на Русі, і не по правді Польща приписує собі дідицтво над Руссю, бо Русь мала одного дідичного монарха; а через зрадливу допомогу, подану руським князям, ляхи заво-

лоділи Малою Росією, так тепер через меч із ляцької неволі Русь вибилась і природному своєму монархові піддалась».

Не чесною дорогою, а через огидні доноси Москві на неповинних людей, через кров і тисячні жертви кращих синів України — добився Брюховецький до гетьманської влади. Як приклад, подаємо характеристичні зразки доносів Брюховецького московському цареві (8 червня 1668 р.):

»... За указом вашої пресвітлої царської величності, благонадійника нашого милостивого, прийшов я з військом на раду під Ніжин, і стою в Нових Млинах тому, що полковники і чернь просять, щоб я чекав з ними. А Васюта Золотаренко доповідав в окольничого князя великого — Гагіна, щоб дозволив йому з нами битися, тому що не любить правди, про яку йому чернь хоче в очі говорити й оголосити його зраду, що він із Сомком нарадись відділитись від вашої царської величності, для чого й городи всі укріпили і дзвони на пушки (гармати) перелили. Тоді їх раду Господь зруйнував щастям вашої пресвітлої величності, і коли б ці ворохобники на цьому боці Дніпра чернь не обманювали, то й той бік давно б під вашою високою рукою був; полковник Паволоцький недавно побив ляхів і жидів, які були в його полку. Тепер він один так зробив, а коли б не Сомко з Васютою (Золотаренком) підбурювали тут народ, то всі полковники за Дніпром зробили б те саме, що й Паволоцький».

Підписався під цим доносом Брюховецький так: «Вірний холоп і найнижча підніжка пресвітлого престолу»⁸.

На вимогу Брюховецького врешті (18 червня 1663 р.) була скликана під Ніжином Чорна рада. Соловйов, російський історик, подає картину цієї «ради» так:

»18-го червня відбулася знаменита чорна, або генеральна, рада (! — С.К.), про яку так багато міркували й листувались. Не дали ще Гагіну дочитати царського указу про вибори гетьмана, як з одного боку почулися крики: «Брюховецького!», а з другого — «Сомка!» А за криками наступила бійка. Запорожці Брюховецького кинулись на прихильників Сомка; бунчук наказного гетьмана зламали, а він сам ледве зміг вирватись із юрби і сховатись до намету царського воєводи; декілька чоловік було вбито, переможці, запорожці, зіштовхнули Гагіна з його місця і викрикнули свого кошового гетьманом. Гагін не дав, одначе, Брюховецькому затвердження від царського імені. Сомко оголосив йому, що гетьманство Брюховецького набуто насильством, незаконне, що ні він, ні військо не визнають його гетьманом і що необхідно скликати нову раду. Рада була скликана, але Сомко не одержав від неї ніякої користі, бо прихильники його перейшли на бік Брюховецького, оголосили Брюховецького гетьманом і стали грабувати вози своєї старшини. За єдину причину такого відступництва малоросійський літописець увскає нестійкість своїх співвітчизників. Після цього обрання, супроти якого нічого не можна було сказати, Гагін дав булаву Брюховецькому. Запорожці святкували свою перемогу триденними вбивствами: гинули неприяни до Брюховецького полковники, а їх місце займали запорожці.

⁸) С. Соловьев: История России, т. II, розділ 2, стор. 114.

Новий гетьман відправив у Москву посольство з подякою, і разом з Методієм по-старому твердили про зраду Сомка і Золотаренка. Обвинувачені були віддані військовому суду, за старим звичаєм — козацькому; суддями були вороги-переможці, які й засудили переможених до смертної кари. Присуд був виконаний у Борзні 18 вересня, в присутності обозного Івана Цесаревського, Київського полковника Василя Дворецького і Прилуцького полковника Данила Пісоцького. Разом із Сомком та Золотаренком були страчені: Опанас Щуровський, Оникей Силич (полковник Чернігівський), Степан Шамрицький, Павло Кіндей, Ананка Семенів, Кирило Ширяй. Десять осіб: Семен Третяк, Матяш Паньків, Дмитро Чернявський, Самійло Савицький, Михайло Вуяхевич, Тома Тризнич, Іван Горобець, Семен і Прокіп Кульжинські, Левко Бут, Лубенського і Мгарського монастиря ігумен Віктор — були відвезені в кайданах у Москву...⁹.

Так Брюховецький спільно з Москвою стратив багато українських патріотів. Майже всі співробітники гетьмана Богдана Хмельницького були страчені. В усьому тут діяла московська рука: Москва нацькувала одних на одних і так знищувала жертвних патріотів України, що були небезпечними для неї.

Брюховецький, відчуваючи, якою неправдою він дістав гетьманську булаву, знав, що політично йому трудно втриматись на гетьманстві, тому віддано тягнувся до Москви, щоб мати її за собою, як захист від своїх. А свої — козаки, селяни й духовенство, — ненавиділи Брюховецького.

БРЮХОВЕЦЬКИЙ ІДЕ НА ПОКЛІН ДО МОСКОВСЬКОГО ЦАРЯ

В «Історії Росії» Соловйова є такий опис подорожі Брюховецького до Москви:

»1-го вересня 1665 р. зближався до Москви незвичайний гість, гетьман Запорозький із старшиною. На постріл від Земляного гроду зустріли його ясельничий Желябужский і дяк Богданов. Брюховецький зліз з коня і, вислухавши запитання про здоров'я, двічі вклонився до землі; йому підвели царського коня, сірого, німецького, в срібно-визолоченім уборі з ізомрудами і бірюзою, черпак турецький, вишитий золотом «золоченим по срібному полі», сідло — бархат золотий. Іван Мартинович сів на коня і в'їхав у Серпуховські ворота, в оточенні Желябужского з правого боку й Богданова — злівого. Його оселили на посольським дворі. З гетьманом приїхали: переяславський протопоп Григорій Бутович, гетьманський духівник монах Гедеон, гетьманського курення отаман Кузьма Пилипів, генеральний обозний Іван Цесаревський, генеральний суддя Петро Забіла, два генеральних писарі — Степан Гречанин і Захар Шикіїв, п'ять канцелярських писарів, писарського куреня отаман, два генеральних осаули — Василь Федяєнко і Павло Константинов, переяславський посланець Андрій Романенко, післанці різних полків, Ніжинський полковник Матвій Гвинтовка, Лубенський — Григорій Гамалій,

⁹) Архив Мин. Иностран. дел; Дела Малороссійские 1663 года; Столбци Приказа тайных дел в государственном Архиве, ном. 75.

Київський — Василь Дворецький; усіх, разом з обслугою, 313 осіб. На їжу гетьманові визначили видати по карбованцю на день та пиття супроти посланників із прибавкою. Іншим ратним людям — по п'ять алтин; 670 коней, що їх привели малороси, пущено пастись на підмосковських лугах.

13-го вересня гетьман з усіма своїми супутниками відрекомендувався цареві. Прийняття було звичайне, посольське: всі цілували царя в руку й запитували про його здоров'я. Брюховецький показав подарунки: полкову мідну гармату, взяту в зрадників козаків, срібну булаву зрадника наказного гетьмана Яненка, арабського жеребця, 40 чабанських волів.

15-го березня гості били чолом, щоб великий государ пожалував їх, звелів малоросійські городи з усіма приналежними до них місцевостями прийняти і з них грошові та всякі прибутки збирати у свою государеву скарбницю, послати в ті городи своїх воевод і ратних людей. Цар звелів сказати гетьманові, щоб він написав про це статті, і Брюховецький подав на письмі такі прохання:

1) Для втихомирення частої нестійкості і для доказу вірності цареві — всякі грошові й негрошові податі від міщан і селян щорічно в скарбницю царську збираються; по всіх городах малоросійських корчми будуть тільки на одну горілку і прибутки від них віддаються до царської скарбниці; туди ж ідуть податки з млинів, медова данина і прибутки від чужоземних купців.

2) Стародавні права і вольності козацькі підтверджуються.

3) Після обрання, кожний гетьман зобов'язаний їхати у Москву і тут від самого царя прийматиме булаву і велике знамено.

4) Київським митрополитом повинен бути святий руський із Москви.

5) П'ята стаття визначає, скільки і в яких городах повинно бути царського війська.

6) На військову гармату (артилерію) призначається городи Лохвиця і Ромен.

7) Московські ратні люди не повинні збувати на ринках «воровських» (крадених) грошей.

8) Не повинні називати козаків зрадниками¹⁰.

Крім цих продажних статей, Брюховецький «б'є чолом» і випрохує для майбутньої своєї жінки і своїх майбутніх дітей (він тоді був неодружений) Шептаківську сотню з прилеглими угіддями в Стародубському полку, та щоб цар дав полковникам грамоти, кожному по селу. Врешті, Брюховецький звернувся до царя з проханням, що той одружив його з «московскою девкою».

Цар, дуже вдоволений такою податливістю продажного гетьмана, порадився з боярами і нагородив Брюховецького титулом боярина, а всіх, що прибули з ним — зарахував до дворян. Прийняв усі чолобитні Брюховецького з старшинами, а навіть дав наказ одружити «гетьмана-боярина» з «московською дівкою» — донькою окольничого, князя Дмитра Долгорукого. А для жінки його та майбутніх дітей приділив ще й «вотчину» — маєтності біля Новгорода-Сіверського.

¹⁰) С. Соловьев: История России, т. XI, роз. 3, стор. 142-143.

Сам же московський історик Соловйов пояснює, чому Брюховецький так поспішив виконати всі вимоги царя та чому так у всьому піддається? Чому вимагає московського митрополита для Києва?

А тому, що «Брюховецький винесений запорозькою масою на гетьманство..., не зберігає єдності з народом України», діє в розріз з інтересами України і боїться народної кари-помсти за таку зраду. «Для власних інтересів просить, щоб у Київ був присланий митрополит-москаль, бо добре знає, що при московських прагненнях його — боярина-гетьмана — йому не зжитися з митрополитом-малоросом, який перш за все буде трудитися про незалежність малоросійської Церкви від Москви...»¹¹.

Повернувшись із Москви на Лівобережжя, Брюховецький побачив, що він своєю зрадою і продажністю розпалив в українському народі таку ненависть до нього, що придушити її вже не можна. Зненавиджений усіма, він шукав порятунку в Москві, просив московських військ, московського митрополита, московських урядовців — усе віддавав у руки Москви. А коли наїхали московські урядовці — реєстратори маєностей, прибутків і податків — та почали шкуру здимати з населення України — піднялось жакливе обурення. Духовенство категорично виступило проти того, щоб київським митрополитом був москаль. Запоріжжя обурилося і виступило проти свого «гетьмана-боярина». Ненависть до Брюховецького зростала швидкими кроками й набирала для нього небезпечного характеру. Щоб здушити народний гнів і бунт, Брюховецький просить більше московських військ, а цар не прислав.

Тим часом гетьман П. Дорошенко вирішив хитрощами відплатитися Брюховецькому за те зло, за ті кривди, що він вчинив Україні. Він став підмовляти Брюховецького, щоб він виступив проти Москви, а зате Дорошенко передасть йому, Брюховецькому, булаву і гетьманство і на Правобережній Україні. Брюховецький, побачивши, що Москва не врятує його від народного гніву, рішився підняти повстання проти неї. Але йому вже ніхто не вірив. Усі прагнули вигнати москалів з України та з'єднатися з гетьманом Дорошенком. Брюховецький розсилав по Україні листи й закликав виганяти московських воевод і московське військо. Повстання розгорілося, вигнано всіх воевод та всі московські залоги, крім залоги в Києві.

На весні Брюховецький готувався до війни з Москвою — з військами Ромадановського, що стояли на границі. На поміч Брюховецькому прийшли татари, а з-за Дніпра зближався Дорошенко. Але Дорошенко з дороги вислав посланців до Брюховецького і вимагав, щоб він зрікся гетьманства і склав булаву. Це домагання мов гром поразило Брюховецького, розлютований хотів повбивати посланців Дорошенка, але Дорошенко з військом уже був близько. Брюховецького всі залишили, також і татари, а козаки Брюховецького заарештували його та привели до Дорошенка. Дорошенко вказав рукою, щоб Брюховецького прикувати до гармати, однак маса не зрозуміла його і прийняла цей знак як наказ убити Брюховецького. Тут же підскачили козаки з рушницями й списками і вбили зрадника-руїтника. Дорошенко звелів поховати тіло Брюховецького в Гадячі, в церкві, що її побудував Брюховецький.

(Далі буде)

Ольга ЛУБСЬКА

Степами дні пливуть

Хай гордовито по карнизі походжає
Жовтогарячий півник дерев'яний.
У жилах нап'ятих буяє
Напруги і наснаги стільки,
Що обійшов би світ і не втомився.
Хай дихає на запашні васильки
Осінній сум чужого передмістя,
(Я — тільки випадковий перехожий)
Уява не злиняє, не зів'яне,
Не зрадить гостра пам'ять на сторожі:
... Степами дні пливуть на ці не схожі,
У вирії проводжають птиць кияни.

Тихі мальви

Тихі мальви глядять на південь,
Мої очі — на схід.
Прилітають вістки лихі,
Мов бездомні птиці.
Та колись на подвір'я в'їде
Вершником довгождана вість.
(В неї будуть іскристі зіниці)
Розповідь:
Непокірні степи в огні!
Блискавиці,

громи,

блискавиці!..

Правосуддя. Народний гнів.
Жити вічно святій луні
Із козацького Низу!

Ти ж учила мене, Дорога,
На могилах леліючи тирсу:
Ворогам
Зрозуміла лиш мова кричі.

Богдан БОРА

С т р а х

Огорне душу страх, коли згадаю
Про поворот до рідного гнізда.
Його нема... Горить одна зізда
Над прірвою руїни і одчаю.

Не вп'юсь ніколи пахощами стріхи,
Сушених яблук, зілля й корінців,
Не доторкнуся ікон — моїх батьків
Святого джерела снаги й потіхи.

Не доторкнуся ветхого стільця,
З якого мати довго, без кінця
Пісні співала в ночі горобині.

Не пригорну до серця мотузка,
Яким колиску у світанки сині
Гойдала тепла матері рука.

1960

Щ а с л и в і

Щасливі ті, які лягають спати
І знають — жах не скаламутить сна,
Насильство вніч не стукне до вікна,
Не стане душу й тіло шматувати.

Щасливі ті, які спокійно можуть
Снувати пляни на прийдешній день,
Яких кати не приберуть до жмень
І в чорний гріб опівніч не положуть.

Щасливі ті, які в добу грізну,
Збагнувши волі власної ціну,
За неї йдуть на подвиги і муку.

Ті, мабуть, Богом прокляті однак,
Які з огня рятують ката руку,
Щоб їх карав і сні зганяв кулак.

1960

Григорій ВАСЬКОВИЧ

ІДЕЯ ШАРОВОЇ ПОБУДОВИ ПСИХІКИ

(Продовження, 5*)

Лерш

Одною з найбільш чітких і опрацьованих теорій з ділянки шарового поділу психіки є праця Лерша¹ про побудову характеру. Загально він розрізняє два шари психіки: ендотимну підвалину і персональну надбудову, і в рамках тих двох понять показує всі різноякісні явища особи. Щоправда, розглядаючи саму схему шаровості психіки, він — як ми вже писали — пішов слідами Гартмана: накреслює шарове впорядкування психічних явищ подібно до схеми Гартмана, з допомогою якої показано вертикальні і горизонтальні відступи категорій буття. Тому схема Лерша є одною із знаних схем, прийнятих онтологічними і психологічними шаровими концепціями. Різниця між схемою Лерша та іншими схемами є тільки в тому, що він, обмежуючись описом самих психічних явищ, так як це робила й феноменологічна школа, визнає тільки два психічні шари. Він твердить, що психічність дозрілої культурної людини має дві специфічні властивості, а саме: властивості ендотимних явищ і свідомих переживань. До обсягу ендотимних явищ Лерш зараховує життєві почуття, що складаються з тілесних почуттів, настроїв і афектів, а далі — самопочуття, спрямовані почуття і стремління (прагнення); до свідомих переживань, як персональної надбудови людини, він зараховує волюву спроможність і мислення. Явища обидвох обсягів психіки він показав дуже вдумливо і без жодного насильства над властивостями психічних явищ у користь прийнятої схеми. Щобільше, зображені Лершем психічні явища особи можна легко визначити і в іншій, сферичній схемі, яка, на нашу думку, більш відповідає властивостям психічності.

Треба визнати, що шарова концепція Лерша своїм характером перевищає всі обговорені дотепер психологічні теорії, що побудовані на принципі шаровості, бо вона стосується тільки до психічних явищ культурної, дозрілої, здорової людини й тому спроможна більш докладно зайнятися поодинокими явищами. Крім того, прийнявши двошаровість психічних явищ (дозрілої людини), внесено й необхідний поділ, не заплутуючи цілого викладу всілякими додатковими шарами і прошарками. Врешті, уважне розглянення поодиноких явищ дає ясний образ властивостей людської психіки і робить цілу працю дуже вартісною.

*) Див. «Визвольний Шлях», кн. VIII, стор. 881-892.

1) Lersch Ph., Der Aufbau des Charakters, Zweite Auflage Leipzig, 1942.

Тіле

Крім Гофмана, Ротгакера і Лерша, про шаровість психіки писали ще й такі німецькі автори, як **Ноль**, **Тіле** і **Гольцшугер**. Однак вони, визнаючи шаровий характер психіки, не вносять сутєвих новин до шарової концепції, тільки— спираючись на знаних нам теоріях — намагаються дати нову термінологію (особливо Тіле) в окресленні поодиноких шарів. Очевидно, що згадані автори проблему шаровості розглядають оригінально, але чогось особливо нового в побудові шарів тут не зустрічається.

Ноль² спирається на Платоновім поділі людської душі та підкреслює, що кожний шар має свою власну законність. Він розглядає шаровість психіки з педагогічного погляду й уважає, що педагогіка мусить звернути особливу увагу на взаємовідношення між існуючими в людині психічними шарами.

Тіле³ намагається висвітлити іншу проблему, що зв'язана з шаровою побудовою особи. Він звернув увагу на те, що коли розглядати розчленовану особову цілість, то треба мати на думці побудову особи, а не побудову особовості чи характеру, бо це зовсім інші поняття. Поняття особи обсягом вужче, але багатше змістом ніж поняття індивіда, бо жодних звірят, навіть органічно й психічно найбільше розвинених, не можемо назвати особою. Особою — є тільки людина, а конститутивним (істотним) принципом, що спричинює перетворення найбільш розвинених індивідів в особу, за означенням Тіле — є «особовість». Особовість у цьому випадку мала б означати таку, ближче неокреслену, спроможність вищих свідомих функцій людської психіки, яка спричиняється до формування індивіда під впливом свідомості, перетворюючи його в особу. Отже, загалом, Тіле намагається показати особу як витвір людської психічності, обговорюючи у своїй праці шарову побудову психічності особи та вказуючи одночасно на різницю між поняттям особи і поняттям характеру. Під характером він розуміє спосіб реакції, що її виявляє особа в стосунку до оточення і самої себе.

Розглядаючи шарову побудову психічності особи, Тіле намагається дати свою власну концепцію шаровості, сперту, очевидно, на подібних теоріях своїх попередників. Він сам визнає, що для його концепції мала велике значення теорія Гартмана, в якій Гартман докладно обговорює не лише властивість самої шаровості, а також і властивість законності шарів. Насвітлюючи у своїй праці насамперед різні теорії шаровості таких авторів, як Платон, Гофман, Ротгакер, Лерш, Бровн, Кречмер, Гартман та інші, щоб вказати на далекойдучу згідність поодиноких концепцій, Тіле, вкінці, намагається коротко з'ясувати власне розуміння тієї теорії. Загалом він розрізняє три шари психіки і подає їх головні ознаки так:

Найнижчим шаром психічності особи є шар соматопсихічний, що прилягає до тіла; це шар вітальний, вкорінений безпосередньо в носійну життєву основу. До того ж шару Тіле зараховує й органічні відчуття, органічні почуття і життєві відчуття. Другим, «вищим» шаром — є шар

²) Herman Nohl, Charakter und Schicksal 3. vermehrte Auflage, 1947.

³) Rudolph Thile, Person und Charakter, Leipzig, 1940.

тимопсихічний, що охоплює вищі почуттєві зворушення і прагнення. Соматопсихічний і тимопсихічний шари є двома підшарами особи, а на них побудований третій — поїопсихічний або ноопсихічний шар, що є волею людини, яка проявляється під час внутрішніх і зовнішніх виявів у мисленні та дії.

З найновіших теорій ще найбільш оригінальною щодо шарової схеми є праця Гольцшугера⁴. Хоч він визнає, що свою працю спирає на теорії Лерша, але одночасно критикує прийняте Лершом поняття ендотимної підвалини, кажучи, що всередині психічної особовості існують два керуючі центри, два протиставні один одному потенціали: раціональний і примітивний. Таким способом Гольцшугер розрізняє свідомість «я»-центру і примітивну свідомість, себто — подає виразну двоцентровість психіки, а тим самим і двошаровість, як основний сутєвий поділ на основі його біологічно-анатомічних дослідів.

Розглядаючи концепцію Гольцшугера, треба признати йому слушність у тому, що прийняття більшої кількості шарів могло б спричинитися до непроглядності обговорюваних психічних явищ. Проте треба сумніватися в слушності висуненої ним теорії двоцентровості психіки. Тут є питання, чи можна звести всі явища, що притаманні шарові примітивної особи в людині, до якогось одного центру і протиставити його «я»-центрові. Напр., було б тяжко й подумати, що настрої і афекти, широко обговорені Лершом, можуть бути керовані одним центром, спільним для цілої ендотимної підвалини.

Кульчицький

О. Кульчицький⁵, розглядаючи шарову структуру психіки, подає нове наświetлення. В горизонтально-вертикальній схемі, прийнятій за Лершом, він старається зобразити структуру всіх психічних функцій. Маючи на увазі психічну цілість на тлі цілої дійсності, обговорює насамперед своєрідність психічних явищ і поняття структури. Далі дає характеристику свідомого психічного життя, зупиняючись довше на властивостях людського «я», яке — як осередок свідомості — має різні аспекти, залежні від спрямування своєї дії на внутрішній і зовнішній світ. Обговоривши властивості «я», Кульчицький дає психософічну інтерпретацію психіки, з'ясовуючи співвідношення психічності і світу в двох різних площинах: співвідношення в площині найпримітивнішої людської психіки і співвідношення в площині вповні розвиненої людської психіки. А ще далі він зображує якісні динамічні вияви свідомості, яка — з огляду на свою різновидність — розчленовується в структуру. Тут обговорено системи функцій пізнання, прямування і почуття, упорядковуючи їх на основі горизонтально-вертикальної системи. Упорядкування психічних функцій Кульчицьким має велику вартість, бо дає можливість досягнути ясний погляд на різноманітність психічних функцій. Але одночасно йому притаманна й та сама трудність, що спільна всім горизонтально-вертикальним схемам: важко показати відношення «я»-

⁴) Ludwig von Holzschuher, *Praktische Psychologie (Die Primitivperson im Menschen)*, Chimsee, 1949.

⁵) О. Кульчицький: *Нарис структури психології*, Мюнхен, 1949.

центру до прийнятої вертикально-горизонтальної схеми. Це один із важливих недоліків тих схем, якими користуються в сучасну пору психологи, і саме тому, щоб обминути ті недоліки, ми стараємося дати іншу — кулисту схему, що значно більше зображує суть психіки і її цілісну структуру.

2. ЦІЛІСНА СТРУКТУРА ПСИХІЧНИХ ФУНКЦІЙ ЗА ІНШОЮ СХЕМОЮ

Даючи загальний огляд історичного розвитку шарових концепцій, включно з обговоренням нових теорій, ми наблизилися до основного питання нашої праці, а саме: чи справді можна говорити про шаровість психіки і в чому вона виявляється? Відповідаючи на це питання, скажемо, що ми приєднуємося до ідеї про шаровий поділ психічних явищ, і саме тому, що з допомогою шарової структури можна дійти до найбільш ґрунтовного опису і розуміння різномірних психічних явищ. Але коли говоримо про шаровість психічних явищ, які нам доступні при емпіричному досліді, то це не значить, що тим самим твердимо нібито сама душа також шарова. Такого погляду не висловлюємо. В жодному випадку не твердимо, що психіка як така, або, краще кажучи, душа як така — мала б бути шарова або ні. Таке твердження було б метафізичною спекуляцією, такою як і твердження, що душа є матеріальною. Всякі метафізичні теорії про душу можна висловлювати, але не можна довести їх таким способом, як доводимо шарову властивість проявів психічних явищ. Те, що має спроможність різномірно проявлятися не мусить ще своєю суттю бути шаровим, а вже ні в якому разі ця шаровість не мусить бути своїм виглядом такою як, напр., шаровість земної кори чи шаровість людського мозку. Також не можна говорити про шаровість душі в такому змислі, як говорить Гартман про шаровість буття. Ми можемо емпірично ствердити, що буття складається з чотирьох якісно різних компонентів і, не зважаючи на те, чи ми знаємо властивість поодиноких компонентів чи ні, все таки знаємо напевно, що матеріальність є щось інше ніж психічність, а дух щось інше ніж органічність і т. д. Цього не можна, однак, сказати про саму психічність. Психіка має нерозтяжну властивість і в нас немає спроможности дослідити, чи вона розпоряджає квалітативно різними складниками, які мали б вплив на поодинокі переживання живих істот, чи ні. Ми квалітативно можемо дослідити тільки різні прояви, що їх приписуємо душевним спроможностям. Ми, могли б, щоправда, висловити також спекулятивну теорію про душу, кажучи, напр., що вона по своїй суті є, власне, однорідною і однаковою в усіх організмах, отже не підлягає тим законам розвитку, яким підлягає організм. Далі, вслід за тим, ми дали б пояснення тієї причини, чому душа не в кожному організмі однаково проявляється. В тому випадку можна висловити думку, що різні душевні прояви в різних організмах треба віднести на рахунок специфічних властивостей поодиноких організмів. Різні створіння мають різні організми і різно розвинуті органи організму, так що психіка проявляє свою діяльність мірою

спроможности котрогось організму. Тому, що на нашій плянеті найбільш досконалим є організм людини, (якщо мати на увазі спроможність психічних проявів), саме в ньому найкраще проявляється психіка. Але коли б уявити собі, що на нашій плянеті появиться досконаліший від людського організм, тоді можна б також прийняти думку, що психіка в ньому могла б проявлятися зовсім іншим, незнаним нам дотепер, способом, не зважаючи на те, що в кожному організмі по своїй суті вона могла б бути однаковою. Всі ті наведені міркування можна уважати за правдоподібні, але можна і відкинути їх. Для нас вони не мають великого значення і дають тільки зайве повторення, що про властиву суть психіки не можна нічого певного сказати, а тим самим, не можна ставити твердження про будь-які шари психіки, тільки, щонайбільше, про шари психічних явищ. Коли говоримо про шари самих явищ, то вважаємо навіть доцільним і корисним те, що нова психологія прийняла шарову схему для кращого зображення психічних проявів. Все ж таки різницю, встановлену Кантом, між явищем і річчю в собі треба, в тому випадку, постійно мати на увазі.

Обговоривши першу частину поставленого напочатку питання, себто — питання, чи можна прийняти шарову структуру психічних явищ, з'ясуємо тепер, як властиво можна цю шаровість показати? Майже всі теоретики, що писали про шаровість психічних явищ — уважали їх (шари) горизонтально наверстованими, приблизно так, як наверстовані шари земної кори. Це було наслідком того, що поодинокі психологи, приймаючи саме поняття шар і наслідуючи при тому геологічне й онтологічне застосування цього поняття, вважали, що тільки горизонтальна форма шаровості може дати найбільш ґрунтовне висвітлення обговорюваного предмету. Тим часом така форма виглядає нам не зовсім відповідною для зображення психічних явищ. У визначуванні онтологічних шарів, можна було, певною мірою, говорити (у переносному значенні) про те, що існують одні на одних наверстовані шари, подібно, як існують геологічні верстви, але цього, на нашу думку, не можна вже робити у випадку зображення психічних явищ. Для психічних явищ треба іншої схеми. І таку схему, а вона видається нам більш влучною, подамо в цьому розділі.

Основна різниця між нашою схемою психічних явищ, а попередніми шаровими схемами є в тому, що ми подамо шарову структуру психічних явищ при допомозі іншого геометричного твору, ніж це було дотепер, а саме — при допомозі кулі. В тому випадку ми не одинокі порівнюємо психіку до кулі. Подібне порівняння робить, певною мірою, також Пфендер, коли говорить про «об'ємисту самобутність» і «я-центр». Але ще більш виразно виступає порівняння нашого внутрішнього (психічного) життя до своєрідної сфери (кулі) у Бергсоновім «Вступі до метафізики»⁶.

Бергсон пише (подаємо з необхідним правописним виправленням за перекладом Є. Яворівського) так: «Коли над мою особу, яку хочу прийняти як неподільну, проведу внутрішнім поглядом моєї свідомості, запримічую насамперед — наче на поверхні ствердлу кору — всі

⁶ Анрі Бергсон: «Вступ до метафізики» (переклад Євгена Яворівського), Галицька Накладня — Коломия.

спостереження, які доходять до неї (свідомості) з матеріального світу. Спостереження ці точно означені, стоять побіч себе, або можуть бути поставлені побіч себе; вони стараються згрупувати в предмети. Далі запримічую згадки, що біль-менш стоять у зв'язку із самими спостереженнями та служать для їх пояснення. Ці згадки відірвалися неначе з основи моєї особи; спостереження, що на них подібні, притягнули їх до периферії, вони поставлені на мені, не будучи в абсолютнім змислі мною. А вкінці відчуваю стремління, духові привички, безліч можливих діяльностей, що маніфестуються; вони більше або менше зв'язані з тими спостереженнями і з тими згадками. Всі ці елементи із своїми, точно означеними видами здаються мені остільки більше від мене віддільні, оскільки більше вони віддільні від себе. Звернені знутри назовні, злучені, творять вони поверхню кулі, що стремить до розширення і знику в зовнішнім світі. Але коли розумію себе з обводу до осередка, коли в основі свого «я» шукаю за тим, що є найрівномірнішим, найпростішим і найтривалішим «я», то знаходжу щось цілком іншого. Під тими гостро закресленими кришталевиими формами і під охопленням поверхні нахожу континуативність теплоти, яку не можна порівняти з нічим пливучим, що я колинебудь бачив. Це наслідство станів, з яких кожний заповідає свій прихід, і з яких кожний має в собі те, що його попереджає. Фактично вони творять різні стани щойно тоді, коли маю їх уже поза собою, і коли обертаюся назад, щоб оглянути їх слід. Коли я відчував їх, вони були так сильно зорганізовані одним спільним життям, так глибоко одушевлені, що я не міг би був сказати, де кінчиться один, а де починається другий. Фактично жоден з них не має ні початку, ні кінця, тільки всі взаємно продовжуються в собі».

Порівняння психіки до об'ємистої кулі не треба, очевидно, розуміти інакше, як тільки простірно-образовим порівнянням, яке можна показати в стилізованій графічній формі. Насправді, сама психіка не має жодного вигляду кулі, як і не має жодних горизонтальних і вертикальних шарів. Всі ті схеми служать тільки для улегшення опису проявів психічних явищ. Коли ж, роздумуючи над властивим виглядом психіки, попробуємо окреслити її вигляд, то найбільш влучним було б хіба таке окреслення: психічність — як нерозтяжна, суб'єктивна спроможність сприймати, переживати й діяти — має, щодо форми, таку величину і об'єм, які притаманні живому організмові, в якому вона знаходиться. Простір, який займає поодинокий живий організм є одночасно величиною того об'єму, що його виповняє психіка. З допомогою такого окреслення можемо усвідомити собі, яку форму має психіка поодинокій людини чи тварини. Можемо також висловитися, що не зважаючи на свою нерозтяжність, психіка знаходиться таки в просторі, виповняючи об'єм цілого живого організму, себто вона є «об'ємистою самобутністю», яка цілком наповняє і проникає своєрідним способом живі організми. Це доказував окремим експериментом, ще в 1897 році, А. Бір, кажучи, що психічний процес проходить не тільки в мозку чи нервовій системі, а також у відтязаному члені тіла, який отримано з цілістю організму тільки

кровною артерією, без окремої нервової сполуки⁷. Отже загально, психіка проникає цілий організм, у якому знаходиться, а тим самим її зовнішня побудова мусить бути подібна до даного організму, в якому вона проявляється, а не до якогось іншого геометричного твору. Але, не зважаючи на те, нам видається, що для ясного зображення структури психічних функцій треба користуватися більш упрощеною формою, яка, однак, найбільш відповідала б формі організму. Такою формою вважаємо саме кулю, в об'ємі якої поспробуємо показати шарову структуру психічних функцій.

Перед описом самих функцій психіки на основі схеми, скажемо ще кілька слів про властивість організмів, у яких вона виступає. Психіка у своїй елементарній якості є всюди там, де є жива субстанція. В залежності від того, яку величину, якість і структуру має жива субстанція, такий і обсяг і таку спроможність має психіка. Від величини організму залежить обсяг психіки, а від структури і квалітативної якості організму залежить, великою мірою, її спроможність. Особливо структура організмів відіграє немалу роль в проявах психічних явищ. Структура людського організму відрізняється від структури інших організмів вже навіть назверхнім виглядом, а така різниця існує також усередині організму. Особливу структуру, завдяки своєму розвитку, прибирає перш за все людський мозок, і деякі теоретики шаровості психіки будують свої концепції у зв'язку з нашарованою структурою мозку (людський мозок релятивно більший від мозку всіх інших створінь, за винятком деяких малих мавп і нечисленних птахів (Рорахер). Тому приймаємо погляд, що величина, якість і структура організму має великий вплив на психічні спроможності індивіда, при чому особливо виразно позначаються дані властивості в структурі двох головних якостей людської психіки: в елементарних проявах психіки і в її свідомому центрі «я».

Обговорення структури самих психічних функцій, уміщених у висуненій нами кулистій схемі, почнемо міркуванням про такі ствердження: 1) Психіка знаходиться всюди там, де є жива субстанція і тому жодна клітина організму не існує без психічності. 2) Психічності всяких організмів притаманний динамічний процес. 3) Кожна психічність творить своєрідну структурну цілість. 4) Психічна цілість є окремою, онтичною, складовою частиною людської особи. 5) Кожна психічна цілість здорової людини розпоряджається свідомим центром «я».

Наведені тут твердження були науково широко розроблені й доведені, на їхній основі можна буде сміло будувати шарову структуру психічних функцій людини. (Тут належить підкреслити, що не маємо на меті займатися іншими психічними цілостями, а тільки розглянемо психічність нормально розвиненої, дозрілої, культурної людини, бо в тому випадку найкраще виступає шаровість психічних явищ). Отже, коли взяти до уваги цей факт, що жодна органічна клітина не існує без психічності, а психічна цілість дозрілої людини розпоряджається центром «я», локалізацію якого не можна встановити в організмі, тоді будемо мати два якісно різні явища психіки. Далі, коли врахувати, що психічна

⁷) August Bier, Die Seele, Zweite Auflage München 1939, стр. 43.

цілість є окремою, онтичною складовою частиною людської особи, а до того їй притаманний динамічний процес, то треба прийняти думку, що вона творить також своєрідну структурну цілість, у якій відбувається інтегративний взаємозв'язок між «елементарними» проявами психіки в окремих клітинах і «свідомою» дією психічного центру «я». Існуючі в клітинах організму елементарні психічні якості наповняють собою цілий організм. Їхнє місце в ієрархії онтичної шаровості є на межі між тілом і душею, при чому вони творять об'ємисту психічну самобутність, що відповідає об'ємові такого організму, в якому знаходяться, і постійно стоять на сторожі потреб даного організму. Їхнім завданням є ніщо інше, як тільки корисне заховування організму в довкільному світі і для тієї мети вони мають і відповідні три спроможності: відчуття різних подразнень, почуття власного стану і намагання змінити своє положення. Кожна з тих спроможностей елементарних клітинних якостей повідомляє про своє положення інші елементарні якості та свідомий центр «я» саме тому, що жодний психічний процес не може пропасти безслідно. Виявляючись у психічному житті, він переходить у формі своєрідних променів усередину психічної самобутності, аж до осередку психічного суб'єкту, себто до свідомого центру «я». Найбільш сприятливим осередком, який сприймає та, мірою потреби й можливості, переробляє сприйняті промені, вислані наслідком проявів елементарних, приналежних клітинам якостей психіки, — є саме свідомий психічний центр «я». Він не тільки потрапить сприйняти і усвідомити собі вислані до нього промені, а також ладен відповідною свідомою реакцією протиставитися діяльності окремих елементарних якостей психіки або їх одобрити. Такими самими спроможностями, якими розпоряджаються елементарні, приналежні тілові якості психіки, розпоряджається також центральний осередок свідомої частини психіки, лише з тією різницею, що вони, власне, відзначаються свідомим мисленням, високим почуттям вартостей і доцільною дією, та, перш за все, спонтанністю. Їхні кожночасні прояви також позначаються в цілісній психічній самобутності, але особливо різко вони виступають там, де спрямована їхня дія. Свідомий центр «я» якісно зовсім інший від елементарних клітинних якостей психіки і виступає в психічній самобутності, як один-одинокий, порядкуючий і керуючий чинник, при чому одночасно має ту властивість, що може сприймати і витворювати духові вартості. Його місцем треба вважати осередок психічної самобутності, а його властиве місце в ієрархії онтичної шаровості є на грані між душею і духом. Користуючи з духових вартостей, свідомий центр «я» проводить свою діяльність всередині психічної цілості, поширюючи її на органічність, а з допомогою органічності на матеріальний світ; утримує духові здобутки всередині власної і чужої психіки, у спроможностях вишколеного власного і чужого організмів і, врешті, різномірним способом у матеріальній природі.

Маючи на увазі тут описані коротко два головні обсяги психіки, тепер покажемо структуру і взаємовідношення обидвох обсягів. Ми вже згадували, що їхнє відношення можна образно показати, найбільш влучно, у формі кулі, і тому всупереч усім дотеперішнім шаровим описам психіки, проведемо класифікацію психічних функцій в об'ємі кулі, підкреслюючи

особливо виразно цілісну властивість психіки, а одночасно також її розчленовану структуру. Очевидно, в нашому короткому описі психічних функцій не зможемо дати якогось вичерпного зображення цілої структури психічних спроможностей. В тому випадку мусимо обмежитися тільки насвітленням основних і важливіших рис психічних якостей, тим більше, що головну увагу кладемо тут на саму схему функцій, а не на основне їхнє дослідження. Тому, що справі відповідного впорядкування психічного матеріалу на основі ідеї шарового поділу цілісного психічного життя присвятив особливу увагу також проф. Кульчицький, будемо користуватися тією працею, застосовуючи це впорядкування до нашої кулистій схеми.

У передмові до свого «Нарису структурної психології» (1949) проф. Кульчицький пише, що його «...скрипт являється... мабуть, першою спробою проведення ідеї «цілісної психології» в охопленні, оформленні і з'ясованні цілого психічного життя. Сучасна психологія висунула вправді «ідею психічної цілості», але у викладі своїх поглядів на психічне життя тримається далі давніх зразків та з'ясовує в різному чергуванні поодинокі класи явищ психічних. Ідея «цілісної психології» зазначилася в скрипті... передусім у відмінному укладі матеріалу, що цілісний підхід не тільки — при збереженні давнього впорядкування матеріалу немов би додатково, як це звичайно діється, як постулат висовує, але його в порядку тем і проблем, як теж у межах кожного розділу зокрема здійснює».

Автор виходить не від функцій психічних та поодиноких клас психічних явищ, а від поняття «цілості психічності» серед «цілості дійсності», і щойно в цій психічній цілості вирізняє свідомість і несвідоме, як два аспекти цієї цілості, що, в свою чергу, розчленовуються за принципом «смугової» і «шарової» побудови в різноманітність функцій психічних та їх явищ, та одночасно в'яжуться із собою в своєрідному взаємопрониканні «інтегративного зв'язку».

«Нарис структурної психології» проф. Кульчицького дійсно побудований за новим, оригінальним зразком, коли йде про уклад матеріалу. Але, якщо мати на увазі основну ідею шаровості психічних явищ, вона показана подібним способом, як це зробили інші новітні теоретики шарових концепцій. Особливо «смугова» і «шарова» побудова задержана в такій формі, в якій вона була зображена Лершом та іншими психологами. Загально беручи, ми приєднуємося до того впорядкування матеріалу, що його зробив проф. Кульчицький. Воно для нас дуже корисне і тим більш важливе, що нарис структурної психології, як підручник загальної психології, старається обмірковувати всі явища психічного життя. Тому на основі праці проф. Кульчицького подамо й опис психічних функцій, не зважаючи на те, що саму форму шаровості розуміємо дещо інакше. Конкретний опис функцій почнемо так само від попереднього зображення цілості психіки, а потім подамо розчленування тієї цілості.

(Продовження буде)

Сергій ЖУК

ОСНОВИ СКУЛЬПТУРИ

Мистецтво — це уміння з допомогою таких засобів, як звук, слово, рух, фарба, форма творити образи з метою впливати на почуття і розум людини.

Тому кажемо: мистецтво одно, хоч засоби його виявлення різні; разом із тим, кожний вигляд мистецтва містить у собі елементи інших, інакше кажучи — в кожному творі співіснують інші галузі мистецтва.

Такі терміни як гармонія, лейтмотив, образ, малюнок, пластика, орнамент, ритм, архітектоніка, фарба, кольорит, будова, композиція, фактура — вживаються у всіх галузях мистецтва.

Ми цілком серйозно говоримо про музичність літературних, малярських, скульптурних і архітектурних творів, так само про малюнок, кольорит, орнамент, архітектоніку музичних творів.

Говоримо й про музичний портрет і ландшафт, про словесну і фарбову симфонію, про пластику словесних і музичних образів.

Але трапляється іноді, що якась галузь мистецтва переходить властиві їй межі і вривається у володіння іншої галузі, себто починає оперувати чужими, невласливими їй засобами, і такий твір називаємо псевдо-мистецьким.

Особливо часто чуємо, що малярський твір став літературним, скульптурний образ — театральним, тоді як завдання образотворчого мистецтва не аналізувати, а синтезувати, не розповідати, а показувати, фрагментом дати уявлення про цілість.

В кожній галузі мистецтва є монументальні твори (ораторія, опера, трагедія, драма, повість, поема, фреска, монумент, храм, театр), камерні твори (соната, новеля, вірш, малюнок), малі форми, мініатюра. Ця спільна класифікаційна прикмета свідчить, що мистецтво являє собою єдину цілість.

Синтетичне мистецтво, виявом якого є музична драма, так само стверджує правдивість висловленої думки, що мистецтво одно, хоч засоби його виявлення різні.

Скульптура — мистецтво форми, як і архітектура, або будівельне мистецтво, — це дві галузі образотворчої умілости, що оперують виявом обсягу, або тримірністю у просторі.

Спільними для обидвох є закон архітектоніки (база, вісь, точка опертя, вага, тяжіння) та співвідношення мас.

Скульптор, як і архітект, виходить із засад конструкції, яку одягає у той чи інший стиль.

Скульптурний твір не можемо мислити без каркаса. Каркас завжди є дійсний у пластичному матеріалі, або уявний у твердому матеріалі.

У той час, як архітектура оперує різними геометричними обсягами, або умовними формами рослинного життя (колумена), з метою створити

відповідний настрій, напр., релігійний (храм), піднесений (театр), пригнічений (в'язниця), непереможний (фортеця), — скульптура відтворює форми живих істот, здатних рухатися і міняти місце перебування, з їх відчуттями, боротьбою і катастрофами, щоб вплинути на почування і розум людини з метою прищепити їй певну ідею.

Щоправда, скульптурним утворами є також речі вжиткового призначення (посуд, меблі, музичні інструменти, зброя), потрібні як екسسари або вжиткові речі, — такі твори називаємо вжитковою або аксесуарною скульптурою; вони можуть викликати лише замилювання або естетичну насолоду.

Скульптурний твір постає двома шляхами: ліпіння — поступового наروضування на каркас пластичного матеріалу, і різьблення — повільного відбирання зайвого матеріалу, щоб звільнити уявний образ із заковбрили каменю або колоди дерева.

Скульптура є перше і останнє в ряді галузів мистецтва, найпримітивніше і найдосконаліше, найлегше до сприймання і найтяжче до розуміння широкими верствами громадськості.

Біблія оповідає, що Бог сотворив людину по-своєму образу і своїй подобі, виліпив її з глини і вдихнув у неї безсмертну душу.

Зовсім малі діти качають із хліба, або глини, яблучка, вишеньки, ліплять грушки тощо.

Але відтворити рух і почування живого людського тіла, це значить уподібнюватися Всемогутньому Творцеві, бо віддати правдиво й досконало твір з безлічі точок зору є чи не найтяжче і найскладніше з завдань мистецтва — одна фальшиво віддана точка зору безповоротно нищить цілість.

Доказом складності скульптурного мистецтва є довгий час, що потрібний для удосконалення у цій галузі, тому так пізно мистці досягають вершин свого розквіту в скульптурі. Коли в ділянці музики або слова розквіт припадає на 40-45 рік життя, то в скульптурі на 60-75 (Роден, Мікель Анджельо — «Мойсей», Донатело — «Магдалена»).

Скульптурні твори поділяємо на дві групи: колова скульптура і рельєф. Рельєф буває високий і низький (горорізьба і пласкорізьба), опуклий і вбілий (Єгипет). Щодо роду — скульптурні твори поділяємо на монументальні*, декоративні, камерні, малі форми, мініатюра; щодо жанру — на побутові, історичні, релігійно-мітологічні, абстрактні, портрет; щодо способу виявлення — епіка, лірика, карикатура, гротеск.

Кожну тримірну річ можемо мислити тільки в просторі. Кожний скульптурний твір вимагає відповідного простору і відповідної рами. Чи буде тією рамою куток кімнати, частина будови, зелень парку чи майдан.

Співвідношення між обсягом твору і простором створює відповідне враження. Відчуваємо гармонійність, математичну пропорційність, або дисгармонійність, диспропорційність. Трапляється іноді, що для даного обсягу нема відповідного простору, або навпаки — даний обсяг губиться у велетенському просторі.

* Монументалізм у скульптурі — це найбільший обсяг відносно висоти, що не порушує естетичних норм мистецького твору.

Знайти відповідне математичне співвідношення між обсягом і простором, відповідне натуральне або штучне тло — є поважним завданням майстра. Для правдивого споглядання скульптурного твору необхідно знайти відповідний рівень зору, з якого дивився на свій твір автор. Всі інші поземи зору подають твір у фантастично-потворному вигляді.

Щоб уникнути спотворення (уявного порушення пропорцій), греки на фронтонах своїх храмів уставляли скульптурні постаті скісно, схиляючи їх до глядача, так само Донатело, ураховуючи висоту п'єдесталу, скісно кладе постать Папи на саркофагу, скісно кладе стегна ніг у сидячій постаті апостола Йоана (Кампанеля). З цією метою витягнуто пропорції готичських постатей, що їх доводиться споглядати глядачеві знизу на невеликій віддалі у середині храму.

Другою умовою споглядання є віддаль ока глядача від твору. Неточно окреслена лінія, недосконала форма — вимагають більшої віддалі. Досконало опрацьовані форми викликають особливе замилювання при найближчому розгляді, вони живуть і дихають при безпосередньому наближенні до них.

Отже віддаль ока глядача так само обумовлена віддалю, з якої споглядав свій твір автор.

Маса, лінія і форма є трьома основними елементами скульптурного твору.

Маса дає духове існування творові. Цілий твір, або якась частина його неправильно взята в масі — буде завжди мертворожденою.

Лінія відтворює рух, а форма дає матеріальне існування.

Скульптурний твір може бути побудований з допомогою форми, а коли форма дематеріалізована — з допомогою світлотіні (твори Трубецького); твір може бути побудований з допомогою симетрії, або асиметрії, з допомогою ритму, або аритмізму. Виходячи з цих передумов, поділяємо скульптурні твори на матеріалістичні (Майоль) та спіритуалістичні (Міне). Яскравий приклад для порівняння: мислитель Родена і мислитель Міне. Отже симетрія і ритм є основою матеріалістичної скульптури, асиметрія і аритмізм — спіритуалістичної.

Симетрія в скульптурних творах буває зворотна (люстрова) і композиційна. Коли ми розсічемо в уяві людське тіло поздовжньою площиною — матимемо дві дзеркально-симетричних половини, це і буде зворотна симетрія. Коли обидві половини тіла перебувають в однаковому положенні, маємо композиційну симетричність, напр.: Барлях — «Заклопотана жінка», Ледерер — «Бісмарк», «Хлопчик з рибками».

Ритмом у скульптурі називаємо повторення форм, відданих з допомогою обіймаючої поверхні, напр., у грецькій архаїці: спіральні закрути кучерів, ламані або хвилясті пасма волосся, простовисні та округлі блянки одягу.

Колір у скульптурі може бути дійсний — поліхромія (майоліка Кверчія, розмальовані скульптури Петерса); умовний — одноколовий матеріал або різноколовий (Клінгер — «Беттовен»); уявний — колір, що його відчуваємо в скульптурі не в залежності від кольору матеріалу (блакитні очі, русяве волосся Мілоської Венус). Над розв'язанням проблеми кольору в скульптурі працювали Андрео Полуайоло, Роден та інші.

З огляду на те, що скульптурний твір повинен бути з твердого матеріалу (камінь, мосяж, дерево, кераміка), оригінал твору з пластичного ма-

теріялу повинен бути виготовлений згідно із структурними (стильовими) особливостями матеріалу, в якому має бути завершений даний твір.

У своїй композиції скульптор може виходити з засади форми або ідеї — з засади ідеї родиться статична динаміка, з засади форми — динамічна статика.

Статична або нерухома динаміка — це відтворення певного моменту руху, що сковує твір непорушністю.

Динамічна, сповнена почуттям статика — це відтворення відрухів почування з допомогою статичної композиції.

Чому статична динаміка є породженням ідеї, а динамічна статика — форми, а не навпаки? Тому, що ідея абстрактна, форма — реальна.

Виходячи з засади ідеї, скульптор хоче досягнути неосяжне у своїй галузі і його твір лишається завжди умовним.

Закони архітекτονіки, яким підлягає скульптура — завжди нагадують про межі цієї галузі мистецтва; це приводить майстра до плекання форми, що породжує динамічну статику.

Після проведення аналізу і синтезу, наступає в уяві мистця відбір найхарактеристичніших рис об'єкту творчості і пригашення дрібних малопомітних рисочок.

Тут годиться пригадати слова Родена: «Ми вчимося у природи не на те, щоб її наслідувати, а на те, щоб конкурувати з нею».

Досконалий мистецький твір мусить бути таким, що відібрати щось від нього, змінити, або щось додати — не можна.

Композиція живого тіла свідчить про певні психологічні почування живої істоти, інакше кажучи — почування впливає на утворення композиції тіла.

Відтворюючи певне почування, мистець зв'язаний точними законами психологічної композиції. Композиція кожного твору може бути лише одна, як одна ідея, як один сюжет, бо кожен сюжет, що є носієм певної ідеї, може мати лише одну композицію.

Тут буде до речі пригадати етапи композиції в скульптурі від найдавніших часів до наших днів.

Єгипет пишався фронтальною композицією, в якій обов'язковою умовою було чоло і відповідне тло («Писар», «Староста»).

Греція втішалася коловою композицією, пізніше діагональною, напосною рухом, динамікою («Дискобол» — Мирона), двочоловою, побудованою на ракурсах («Убивці тиранів» — Аполлодора), але найблискупішим досягненням греків була хістична композиція, з точкою опертя в одній нозі. До вісі ніг завжди ставився по діагоналі торс (тулуб), так що висунутій наперед нозі відповідала висунута наперед протилежна рука, так само по діагоналі у зворотну сторону (так, як стоять ноги) поверталася голова. Це давало композиції заспокоєння і творило т. зв. округлу постать (посар) — («Клюгоносець» — Поліклета, «Бакхус» — Праксителя, «Апоксиомен» — Лізіпа).

У добу найвищого розквіту барокко з'являється т. зв. шрубова композиція. Маємо її у творі Мікеля Анджельо — «Раб». Хоч той шруб не одержав повного завершення — голову твору повернуто у зворотну

сторону, це дає певне заспокоєння, прив'язує постать до бази, що саме й відповідає ідеї твору.

В новий час зроблено спробу довести шруб до логічного завершення (голову повернуто за шрубовою лінією), наслідком цього постать споглядається в ракурсах, що створює враження сильного руху, велетенського змагання до звільнення («Український народ» — Сергія Жука).

До речі, у «перевернутій» композиції, з єдиною точкою опертя, що можливе лише у мосяжі, треба, згідно з основами тяжіння, дотримуватись рівноваги, інакше твір буде робити враження речі, що падає з п'єдесталу і тим викликає у глядача неспокій.

Якщо мистецтво одно, то нам може здаватися, що кожен мистець повинен добре розуміти твори всіх інших галузів умілости, але вдійсності трапляється навіть у близьких галузях, напр., в образотворчому мистецтві, що маляр не гаразд розуміє скульптурні твори, хоч цього майже ніколи не спостерігаємо у скульптора відносно творів малярських.

Чому це так? Тому, що маляр декорує площину, а скульптор оперує тримірною формою в просторі. Маляр завжди має справу лише з двомірною площиною, на якій віддає тримірність, і то лише з одної якоїсь точки зору. Він дає лише розуміння форми. Оперує віссю і точкою опертя лише в уяві. Його завдання творити фарбову гаму, показувати просторову перспективу, віддзеркалювати світлотіневі ефекти на площині.

Скульптор оперує безліччю рисунків з безлічі точок зору, згідно з законами тримірності. Буде, як і архітект, обсяг у просторі за законами архітекtonіки. У його уяві форми скульптурного твору завжди офарблені у дійсний колір. Закони перспективи і світлотіні він студіює завжди на своєму творі в час праці. Раніш, як стати скульптором він повинен досконало опанувати рисунок, закони перспективи і світлотіні, і лише перейшовши цей етап може взятися до скульптури, тому малярський твір для нього розкрита книга, написана зрозумілою мовою.

Починаючи працю над мистецьким твором треба твердо пам'ятати чотири основні засади, що сприяють успіхові твору і відкривають ворота вічності: мистецький твір мусить мати глибоку ідею, цікаву фабулу, оригінальну композицію і захоплюючий спосіб викладу (стиль), в іншому разі — не треба починати.

Кожен мистець мусить знати не тільки абетку своєї галузі мистецтва, а також і її математику; для скульптора це значить знати не тільки основи композиції, історію розвитку скульптури, технологію, анатомію, пропорції, а й відчувати життя маси, рух лінії, вплив форми, так щоб невідповідність обсягу, змертвіння маси, фальшивий рух лінії, неточність форми — болуче вражали його око.

Наш огляд був би неповний, коли б ми не згадали про шляхи розвитку скульптури. У всіх країнах, в усі часи цей шлях розпадається на чотири етапи:

- 1) Первісний або архаїчний;
- 2) типовий або клясичний;
- 3) стильовий або вишуканий;
- 4) індивідуалістичний або суб'єктивний.

До цієї останньої групи належить також ілюзіоністична або візіонарна скульптура.

Скульптурний ілюзіонізм буває двох родів: фактурний або малярський (Роден, Трубецький) і обсяговий, інакше кажучи — ілюзіонізм форми (Майоль), характеристичною особливістю якого є набряклість форм, що постає наслідком виконання твору під сонцем.

Коли поминемо своєрідну скульптуру Єгипту, Близького й Далекого Сходу (Іран, Індія, Китай, Японія) і спинимось на європейському мистецтві, то в усіх європейських народів спостерігаємо послідовну зміну стилів: романського, готичного, ренесансового, барокового, рокайлю, ампіру.

Нові часи було позначено посиленими лабораторними шуканнями, що породили низку так званих «ізмів»: кубізм, футуризм, супрематизм, експресіонізм тощо. Ці шукання закінчилися перемогою неокласицизму та необароковізму, озброєних новітніми уподобаннями (Майоль, Гільдебрандт, Бегас).

Носіїв української духовости безперечно цікавить питання: чи має свої національно-стильові особливості українська скульптура?

На це питання відповідаємо позитивно. Характеристичними прикметами національного стилю на першому ступні є завжди етнографізм (рельєфи Позена на пам'ятнику Котляревському), на другому — яскраво виступає етнічний тип (твори Трипільської), лише на третьому ступні з'являється своєрідна подача форм, оригінальні засоби виявлення характеру свого народу.

До особливостей форм української національної скульптури належить самобутнє поєднання опуклих, вібних та плоских площин, що утворює яскраву гаму звучання твору. Це той місток, що поєднує сучасну українську скульптуру з минулим і веде у майбутнє.

Іноді крива і пряма роз'єднуються і дають місце творам, побудованим виключно на прямій (ознака мужности) або лише на кривій (вияв ніжности, жіночости) — (твори Сергія Жука).

Казка і гротеск є могутніми даними української скульптури.

Скульптура, як знаємо, це мистецтво форм людського тіла. Хоч і під одягом можна спостерігати рух і характер тіла, але завдання скульптора показувати тіло, лише тіло і його почування. Одяг і взуття треба залишити професіоналам — кравцям і шевцям.

Приклад перший: Коли ви глянете на тіло «Діяни» — Гудона, для якої позувала Дюбарі, або на «Переможну Венус» — Ренуара, виліплєну Бернаром, перед вами стане тип французької жінки в стилі епохи.

Коли глянете на жіноче тіло, подане в творах Гільдебрандта, Лембрука або Галера, перед вами стане тип німецької жінки.

Те саме можна сказати і про чоловічі постаті.

Приклад другий: Коли ми порівняємо архаїку Бурделя з грецькою архаїкою, або неокласику Майоля з грецькою класикою, побачимо зразки французької архаїки і французької неокласики.

Подібні приклади можна показати на творах німецьких або українських майстрів — представників класики і барокко (Шадов, Гільдебрандт, Бегас; укр. — Мартос, Козловський). Так на прикладах учимось пізнавати стильові ознаки національних шкіл у скульптурі.

Б. БОРА

В е с н а

Весніє. Тепло. Довші й довші дні
І з кожним днем синіше небо.
Шумлять вітри надійно, березнево,
Летять назустріч голубій весні.

Вона іде — в намисті і стрічках,
Розспівана, весела, барвінкова,
Їй квіти стелить килимом діброва,
Хвалу співають води у річках.

Христос воскрес! — вже носить ся в повітрі.
Повісню сонця мерехтить на вітрі.
В пушистих котиках бринять гілки.

Зі стріх вода перлисто капле-капле.
За журавлями линуть гагілки.
В садах пісні зозуля клепле й клепле.

1960

М о л о д и к

На небі іскрою горить зоря
І задивився молодик на неї,
Вона бо ладна ніжністю лілеї
Любити пишного володаря.

Він розгорта хмаринки, підплива.
Неначе князь, всміхається, моргає...
У неї щастя піснею співає
І від надій кружляє голова...

Всю ніч гуляють поруч. На зорі
Стоїть самотньо зірка угорі,
Заплакана, мов дівчина на фіртці.

А молодик схилився над жита
І ніжно шепче волошкам в уста
Слова, які шептав недавно зірці.

1960

М. Л-ко

СТАРОГРЕЦЬКІ МІТИ

(Книга третя, продовження, 3)

ДЕВ'ЯТА ПРАЦЯ ГЕРАКЛА — ПОЯС ГІППОЛІТИ

Перші амазонки були дочками бога війни — Арея і наяди Гармонії. Народжені у вузьких фрігійських долинах, вони перше розселились на узбережжю річки Амазонки, звідки й одержали свою назву.

Історію, закони і звичаї амазонок зформувала амазонка Лісіпа. Вона мала, крім дочок, також сина, Танаїса, який образив богиню Афродіту тим, що був нечутливим до кохання і непіддатливим, а захоплювався тільки війною. За кару Афродіта наслала на нього грішне кохання до рідної матері.

Та перше, ніж це кохання дало наслідки, Танаїс кинувся в річку Амазонку і втопився. З того часу річка стала називатися — Танаїс (Дін), а Лісіпа, боячись помсти його духа, повела амазонок на береги Чорного Моря.

Вони осіли коло гирла річки Термідон (Кубань), що збігає з високих Амазонських гір (Північний Кавказ) і тут заснували місто Теміскіру. Пізніше вони розмножились і розселились на північному березі Чорного моря, на захід від річки Танаїс і на південному березі, посуваючись також у західному напрямку, і поділились також на три племені, з яких кожне заснувало своє місто і мало свою царицю.

Три славні цариці — Марпезія, Лампада і Гіппо посунули розселення на більшу частину Малої Азії і Сирії і заснували міста — Ефес, Смирну, Сирену і, пізніше, — Синоп. Скрізь вони будували пишні храми богів Арею і богині Артеміді, а храм Артеміді Ефеської належить до одного з семи чудес світу.

Устрій і звичаї, що їх запровадила Лісіпа, були жорстокі. Ні справедливості, ні милосердя амазонок не знали. Всі хатні й господарські роботи виконували чоловіки, — жінки мали тільки керувати й воювати. А щоб зробити чоловіків нездібними ні воювати, ні навіть подорожувати, всім хлопчикам, ще в ранньому дитинстві, перебивали кістки на руках і ногах.

Але вояки з амазонок були грізні і вперше в світі вони почали вживати кавалерію, себто — йти в бій на конях. Носили мідні луки і щити (тарчі) у вигляді півмісяця, а одяг, шоломи й пояси мали зі шкіри диких тварин.

За часів Геракла столицею всіх амазонок була Теміскіра, а царицею — Гіпполіта, яка, на знак своєї влади, носила дорогоцінний пояс, що їй подарував бог війни Арей, і цього пояса зажадала для себе Еврістеева дочка, а Еврістей наказав Гераклові здобути його.

Геракл зібрав велике військо і кораблем поплив через Геллеспонт, Босфор і Чорне Море — до гирла річки Термідон. Тут висадився на березі в околиці Теміскіри.

Зауваживши пришельців, Гіпполіта з великим загonom амазонок під'їхала до Геракла і спитала, чого він хоче?

Геракл сказав — і його мужній вигляд і атлетична будова так вплинули на Гіпполіту, що вона згодилась дати йому свій пояс добровільно, як знак кохання.

Але тут у справу вмішалась Гера, що завжди підстерігала, шукаючи нагоди знищити ненависного їй Геракла. Вона прийняла образ амазонки і, замішавшись між ними, стала ширити чутку, що Геракл має намір вкрасти їхню царицю.

Зачувши таке, войовничі амазонки вхопились за зброю і кинулись на Геракла і його військо.

Закипів жорстокий бій. Найхоробріші, визначні амазонки кидались на Геракла, але жодна не перемогла, лише всі впали його жертвами.

Перша була Елла, за свою швидкість і меткість прозвана «нареченою вітру». Напавши на Геракла, вона швидко переконала, що її супротивник ще меткіший і після кількох жорстоких ударів мусіла шукати порятунку в бистрій, як вітер, утечі.

Та надзвичайна швидкість не врятувала Еллу: Геракл догнав її і вбив.

Другою була Протос, що перед тим сім разів вступала в двобій і щоразу виходила переможцем, але згнула від тяжких Гераклових ударів. І тут на нього накинулись аж три амазонки разом. Вони були постійними товаришками Артеміді в полюванні і їхні списи завжди влучали без промаху. Проте Геракл ухилився від смертоносних списів так спритно, що жоден не поцілів, а він одним ударом довбні забив всіх трьох напасниць.

Ще багато інших амазонок убив Геракл і коли взяв у полон Меланіпу, найхоробрішу з амазонок, що була царицею одного з трьох племен, — рештки жіночого війська пішли врозтіч. А Геракл і його вояки гнались за ними і ще багатьох убили та взяли в полон. Одну з полонянок, Антіопу, Геракл подарував Тезесві, в нагороду за бойові заслуги, а Меланіпу пустив на волю після того, як Гіпполіта принесла свій пояс, той, що вона ще перед боєм обіцяла дати добровільно.

ДЕСЯТА ПРАЦЯ — ГЕРІОНОВА ХУДОБА

Вернувшись у Мікену, Геракл віддав Еврістесві пояс Гіпполіти і негайно одержав новий наказ — пригнати Іріонову худобу, як здобич: без плати і жодних інших зобов'язань. А Геріон був жажливий велетень, що зрісся грудьми з трьох людей, отже мав три голови, шість рук і шість ніг. Худоба його паслась на острові «Червоного Заходу», де щодня заходило сонце серед грізних хвиль Західного океану. Отже, коли в погоні за поясом Гіпполіти Геракл мусів податися на крайній схід, — то тепер зла доля кидала його до крайнього заходу!

Геріон пас свою череду не сам, а доручив це своєму слугі, лютomu велетневі Еврітіонові, синові Арея, а на поміч дав йому двоголового жижого пса, Ортруса, породженого Тифоном і Єхидною.

Все це було відоме Гераклові, але не злякало його і він негайно вирушив у тяжку й небезпечну подорож через Європу і Лібію, через пустині і прилеглі країни, заселені варварами. Переходячи здовж Гібральтару, він обидва боки цієї протоки обставив у пам'ять свого переходу величезними уламками скель, що й досі зветься »Геракловими стовпами« і, минувши Гібральтар, нарешті вийшов на побережжя океану.

Довго дивився він на могутні хвилі, що безконечно котились перед ним і думав: »Як же можливо дістатись через ці хвилі до острова?« Але жодна добра думка не приходила йому на розум.

Сів він на березі спочити і сидів до вечера. Вже сонце стало заходити, вже і світлодайний бог Геліос почав купати свою колісницю у водах океану, коли нарешті Гераклові, що й досі не придумав нічого, увірвався терпець і, охоплений безмежною люттю, не роздумуючи і без мети, аби тільки виладувати свій гнів, скочив наш герой, напнуv лука і пустив стрілу просто в обличчя світлодайного бога. Здивувався Геліос із його сміливості, але не розсердився і, замість покарати Геракла, прислав йому свого човна в формі чаші, оздобленої по краях, як пелюстки водяної лілеї. В цей човен Геліос щовечора сідав разом із колісницею і кіньми і за ніч об'їздивав землю в північній частині і на ранок саме допливав до крайньої точки неба, де мав сходити. Цього то човна і прислав він Гераклові.

Коли Геракл сів у нього, то титан Океанус, якому пастух-велетень Еврітiон приходився рідним внуком, став гойдати човен, насилаючи на нього величезні хвилі. Вітру не було і Геракл, догадавшись, хто викликає ці хвилі, скопив лука і націлився в Океануса, і той, знаючи смертоносну силу Гераклових стріл, вмить приборкав хвилі. Так герой щасливо доплив до острова.

На острові перший кинувся на нього пес Ортрус, але Геракл одним ударом поклав його на місці. Така ж доля спіткала й пастуха Еврітіона і Гераклові довелося вступити в бій з самим Геріоном. Та герой наш навіть не підпустив його до себе — миттю прошив стрілою всі його троси грудей і Геріон упав мертвий, накупі з його пастухом і псом. Тут уже Гера не витримала і сама кинулась у бій, але Геракл загнав їй стрілу в праву грудь і вона втекла, а герой наш, вже без перешкод, загнав худобу в човен, перевіз її на еспанський беріг і відіслав човна Геліосові.

Здобуту худобу погнав він через Іспанію і Галлію, через Піренеї та Альпи в Італію, і тут спинився в багатій на пашу долині, біля річки Тібру, в тім місці, де пізніше постав Рим. І вночі, коли всі — і худоба і Геракл, — солодко спали після важких переходів, до стада підкрався Какус, величезна огнедишна потвора, що жив поблизу в печері на горі Авентинській, і вкрав два найкращих бики. Він тягнув їх до своєї печери за хвости, щоб не можна було доглянути по слідах, звідки й куди вони йшли і, сховавши їх в печері, заложив вхід уламками скель, а сам причаївся коло вкрадених биків.

Прокинувшись уранці, Геракл зразу побачив, що двох биків украдено і пішов їх шукати. Він прийшов до печери і побачив гидке, жахливе видовище: кругом на скелях були порозвішувані куски людського тіла, розтерзані руки, ноги, тулуби валялись на землі перед входом у печеру, а самий вхід був закритий уламками скель.

З усіх можливостей виходило, що пограбована худоба мала б бути в печері, але дивна річ! Волячі сліди провадили не в печеру, а з печери. Цього Геракл зрозуміти не міг і поспішив вигнати своє стадо з проклятої долини.

Та коли він переганяв череду попри печеру, котрась корова заревла і бик зразу ж відгукнувся з печери. О, тепер Геракл зрозумів усе і, повний люті, кинувся розкидати уламки скель, що закривали вхід до печери. В печері він побачив своїх биків і Какуса, що причаївся в кутку. Кинувся Геракл до нього, а потвора бухнула йому в саме обличчя, як з вулкана, цілою хмарою вогню, диму, піни!

Та Геракл не злякався: він ухопив довбню і бив нею, бив і бив потвору в обличчя й груди, аж поки вона упала, стікаючи чорною кров'ю, піною і димом! Тоді забрав биків, вивів з печери і одного зараз же приніс у жертву Зевесові-охоронителю.

В цей час позбігалися люди з околиць, прославляючи Геракла, як свого рятівника й благодійника, бо потвора Какус був пострахом і нещастям цілої тієї місцевості. Між ними був також аркадійський грек Евандер, що вже від довшого часу жив тут, прищеплюючи місцевим людям вищий рівень обробітку землі.

Евандер зразу ж пізнав у Гераклові Зевесового сина і спорудив йому вівтар, започатковуючи тим культ Геракла, що його римляни завжди суворо шанували.

Після жертвоприношення Геракл погнав свєю худобу далі. В кінці Сіцилійської протоки один бик скочив у море і поплив до Сіцилії. Цар Ерікс сховав його між свої стада і не хотів віддати Гераклові. — «Візьмеш, як переможеш мене в боротьбі!» — сказав він Гераклові, коли той, лишивши друга свого, Гефеста, стерегти стадо, сам подався за биком у Сіцилію.

Геракл вступив у боротьбу з Еріксом, переміг його і вбив, забрав бика і погнав худобу далі. На побережжі Іонійського моря Гера наслала на череду сказ і вона розбіглася по Тракійських лісах, так що Геракл мав багато клопоту, розшукуючи її і зганяючи до купи. Нарешті він все ж таки зібрав більшість скоту і пригнав в Мікену, а цар Еврістей приніс їх в жертву Гері.

ОДИНАДЦЯТА ПРАЦЯ — ЯБЛУКА З САДУ ГЕСПЕРІД

Одинадцятий наказ Еврістея — принести при золотих яблука з саду Гесперід — знову погнав нашого героя на крайній захід, на край океану

Тут росло чудове дерево з золотими яблуками, яке Мати-Земля виростила в подарунок на шлюб Гери з Зевесом.

Росло воно десь у запаших гірських садах Атласа, могутнього велетня, що тримав на своїх плечах небесне склепіння. Стеріг того дерева жаж-

ливий дракон Ладон, очі якого ніколи не заплющувались і постійно берегли чотирьох Атласових дочок — Гесперід.

Але найбільші труднощі були в тому, що ніхто не знав, де те дерево росло, і навіть, де саме були ті гори, на яких могутній Атлас тримав небесне склепіння. Тож Геракл ходив і ходив та розшукував ті гори, блукав поміж гірськими громадами Азії, Європи і Лібії, але нічого не міг знайти, аж поки не прийшов на північний берег річки Ерідан і тут зустрівся з німфами, які порадили йому впіймати мудрого старого морського бога Нерей і не випускати його, доки не скаже, де є Атлаські гори і не вкаже до них шляху. Німфи показали також Гераклові, де є прибережне каміння, на яке вранці вилазить Нерей грітися до сонечка, і Геракл, сховавшись за ним ще зночі, таки підстеріг і спіймав оброслого жабурином, слизького діда при перших проміннях сходячого сонця, і не пустив його, поки той не показав дороги до саду Гесперід.

Пішов Геракл знову через Лібію на Захід і мав по дорозі багато пригод. В Ліванській пустелі напав на нього велетень Антей і примусив Геракла боротися з ним. Антей був сином Землі і так довго, як стояв на ній, мав непереможну силу. Поборовши його, Геракл кинув Антея на землю, але той скочив на нього з подвійною силою. Ще раз подужав його Геракл і ще раз кинув об землю, але той встав тепер з такою збільшеною силою, що Геракл догадався, в чім справа: кожний раз, як Антей дотикався землі, вона давала своєму улюбленому синові подвійну силу.

З трудом підніс його ще раз Геракл у повітря і тримав так довго, поки з нього вийшла вся сила, тоді задушив його і вже мертвого кинув на землю. Коли переходив через Єгипет, тамтешній фараон, Бузіріс, схопив його — і, зв'язаного, хотів принести в жертву Зевесові, бо так робив з усіма чужинцями. Але вже по дорозі до вівтаря Геракл розірвав свої окови і убив Бузіріса і його сина.

Тепер він мандрував без перешкод і, нарешті, знайшов гори, де велетень Атлас тримав на плечах небесне склепіння. Чемно уклонившись, Геракл розповів Атласові про мету свого приходу і просив велетня дати йому три золотих яблука, щоб він міг їх понести в Мікену, показати Еврістееві, обіцяючи потім віддати їх назад. Атлас згодився, якщо Геракл потримає небо, поки він принесе яблука з саду.

Підставив Геракл свої могутні плечі і небесне склепіння всім своїм тягарем упало на них. Ніколи ще герой наш не тримав на собі такої ваги! Вона його роздавлювала, нищила, аж в очах у нього потемніло! Але він мовчки терпів, поки Атлас вернувся, весело граючись трьома золотими яблуками. »Геракле! — звернувся велетень до нашого героя, — я сам віднесу ці яблука в Мікену, якщо ти потримаєш небо ще трошки!«

— Добре! — відповів Геракл, який зрозумів Атласову хитрість, — лише візьми на хвилиночку небо на себе, щоб я міг краще підмостити собі шкіру на плечі, бо мене в однім місці дуже муляє!

Не підозріваючи обману, Атлас поклав яблука на землю і навантажив небесне склепіння на свої плечі, а Геракл, схопивши швиденько яблука,

лук і стріли, помахав привітно рукою обдуреному велетневі й помандрував, чим швидше, в поворотну дорогу.

Вернувшись в Мікену, Геракл показав яблука Еврістееві, а той подавав їх Гераклові. Геракл віддав їх богині Атені, — і та віднесла їх назад до саду Гесперід.

ДВНАДЦЯТА ПРАЦЯ — ЦЕРБЕР

Одинадцять великих подвигів Геракла швидко рознесли його славу по всіх закутках Греції. Залишилась ще одна робота, яку міг загадати йому Еврістей. Довго думав він і, нарешті, оголосив свою волю: Геракл мусить привести йому з царства мертвих триголового пса Цербера, який там пильнує входу.

Зжахнулись люди, коли почули таку волю царя, бо дотепер ніхто не повернувся звідти живим.

Щоправда, два сміливці — Тезей і Пейрітос, добрі друзі Геракла, наважились були дістатись у підземний світ, щоб викрасти звідти Перзефону, дружину підземного царя Плутона, якого дехто також називає Гадесом.

Від того часу обидва сміливці зникли з лиця землі і про їх долю ходили різні страшні чутки.

Геракл волю царя вислухав спокійно, вклонився і пішов приготувлятися до останньої праці.

Перш за все подався він до міста Елевзис, славного своїми релігійними містеріями, що звільняють людину від страху. Там Геракла зустрів найстарший жрець Евмолп, який особисто ним зацікавився, втаємничив його в містерії і, нарешті, очистив його купілля і принесенням жертви.

Так очищений і приготований помандрував Геракл до Тенаруму в Лаконіці, де, як всім відомо, знаходиться один із входів до підземного царства мертвих — Тартару.

Дехто, правда, каже, що він спустився до Тартару в Гераклії на Чорному морі, де ще дотепер місцеві люди показують його сліди на великій глибині.

Від моменту, як залишив Геракл за собою світло денне, супроводив його Гермес, який, будиши провідником мертвих, знав усі доріжки підземного царства.

Обережно й помалу прибули вони до підземної річки Стікс, через яку вічний перевізник Харон перевозить мертвих у дірявім човні до брами царства Гадесу.

Побачивши живу людину, Харон почав відмовлятися перевезти, але Геракл так страшно глянув на нього, що старий Харон з переляку забув мову і якнайскоріше перевіз їх через річку.

За таке занедбання обов'язків Плутон покарав Харона тим, що він мусів бути закований у кайдани на цілий рік і так сповняти свою працю.

На другому боці річки вони зустріли натовп тіней. Коли вони наблизилися до них, усі духи, крім двох, злякано повтікали.

Одна з тіней був Мелеагр, а друга — Медуза Гаргон. На вигляд Медузи Геракл вхопився за свою довбню, але Гермес його заспокоїв, що це тільки безплотна тінь.

З Мелеагром Геракл провадив довгу й цікаву розмову, під кінець якої Мелеагр попросив, щоб Геракл одружився з його сестрою Деянейрою і той йому це пообіцяв.

При самій брамі Гадесу Геракл побачив Пейрітоса і Тезея, що приросли до скелі. То була кара їм за їхнє зухвальство — намір викрасти Перзефону. Обоє простягли до Геракла руки і благали врятувати їх. Не довго думаючи, вхопив він Тезея за руку і відірвав його від скелі, але як тільки він взявся за Пейрітоса, почала трястись під ним земля і він зрозумів, що боги не бажають його звільнення. Тому залишив Геракл плачучого Пейрітоса і пішов далі, але по дорозі він все ж відвалив камінь, під яким Деметрій ув'язнив Ескулапа.

На воротах зустріла Геракла Перзефона, мов рідного брата, і запровадила його до царя Гадеса. Перед царем Геракл розповів про своє завдання і просив дозволу вивести Цербера з підземелля. Вислухав його цар і, подумавши, сказав: »Очевидно, що ти мусиш взяти його із собою, але мусиш його зловити і прикувати до ланцюга, не вживаючи жодної зброї!«

Подякував йому за це Геракл і пішов шукати Цербера. Довго шукав він його, і, нарешті, біля камінних берегів підземної річки Ахерон, почув він грізне потрійне гавкання, а далі серед порослого гниллю і плісінню каміння побачив він і самого пса. Вигляд його був жахливий: сам завбільшки як теля, він мав три голови з розкритими пащеками, з яких скапувала отруйна піна. Густа грива його замість волосся мала клубок змій, які сичали на Геракла, а замість хвоста у Цербера виріс малий дракон, що виставив своє отруйне жало.

Як тільки побачив Цербер Геракла, так відразу і кинувся на нього.

Але Геракл не похитнувся. Він своїми могутніми руками вхопив відразу всі три шиї і почав їх душити. Люто бився пес в його обіймах. Надаремно старались змії пробити Гераклову накидку, зроблену зі шкіри немейського лева, безсильні були зуби і жало дракона проти блискучого панцера Геракла.

Тоді Геракл прикував Цербера на міцний ланцюг і повів із собою до царя Еврістея. Та не звик страшний пес до соняшного світла. Від перших промінів сонця почав він битися в корчах і отруйна слина клубками котилася йому з пащек, аж до самого двору царя Еврістея. І всюди, де та слина впала на землю — виростала отруйна рослина аконіт.

Перелякався Еврістей, побачивши Цербера. Не міг він на нього довго дивитися і звелів його відвести назад до підземного царства.

З полегшою зідхнув Геракл, бо дістав назад свою свободу і якнайскорше повернувся додому, де на нього чекала його вірна дружина Мегара.

(Далі буде)

Іван МІРНИЙ

(1872-1937)

ВАСИЛЬ ДОМАНИЦЬКИЙ У КОЛОДИСТОМУ

(Уривки споминів)

Восени 1904 року я був призначений податним інспектором у Звенигородський повіт, на Київщині. Кілька днів пізніше, як я прибув до Звенигородки, несподівано приїхав до мене В. М. Доманицький. Несподівано кажу тому, бо я не знав, що повернувшись з-за кордону, з Корфу, де він лікувався від початків туберкульози, Доманицький осівся на довший час у своїх батьків у рідному селі Колодистому, де батько його був тоді священиком.

Років 4-5 перед тим, прибувши до Києва після закінчення в Петербурзі університету і ближче увійшовши у невеликий ще тоді гурт київської свідомої української інтелігенції, я познайомився з Доманицьким і хоч не часто бачився з ним, дуже полюбив цього милого, невсипущого «Вітра», як прозвали його товариші. Тоді був він ще в університеті і на його руських кучерях я пам'ятаю ще блакитну стрічку останнього студентського кашкету.

Тепер переді мною стояв уже помітно втомлений хворобою, помітно схудлий і зблідлий, але, як і давніше, повний захоплення і енергії, той самий милий, невсипущий «Вітер». Радісно вітався зі мною й мою дружиною, радів, що недалеко будуть свої близькі люди, говорив про свою працю на селі, про захоплення кооперацією, про свої пляни, надії, розпитувався, радився.

Невдовзі після цієї його першої візити одержав я від нього листа. Писав, що трохи занедужав — було це в жовтні, — жалівся на різні перешкоди в праці й прохав приїхати до нього про дещо порадитися, а головне — «укосякати Йойну», колодиського жида-крамаря, що чинив молодій товариській кооперативній крамниці різні капости. Я негайно, того ж таки дня, виїхав до В. Доманицького поштовими кіньми, і за кілька годин надвечір був уже в Колодистому.

Гостинно привітало мене старе попівське обійстя, що на ньому з діда-прадіда жили й попували предки Доманицького. Тут я вперше побачив Доманицького в родиннім оточенні. Національна українська стихія панувала тут неподільно. Розсудливий і поважний панотець, статочний господар, без тіні духовної слейности, з чудовою, щиронародною українською мовою на устах, мені особливо сподобався. Оглядна, молода на вигляд, паніматка, метка й запопадлива, гостинно приймала нас вечером, чаєм. Василь, не говорив, як звичайно, про широкі свої пляни й наміри, а оповідав різні смішні пригоди, часом і дошкульні, скрашуючи їх легким гумором. Говорив він взагалі мало. Сестри (рідна й удругих) слухали мовчки. Брати ще вчилися, отже не було їх удома. Мені здавалося, що батьки Василя безперечно співчують синові, його праці, але все ж таки не цілком розуміють його і недооцінюють широкого значення його праці.

Коли Василь проводив мене в кімнату, де було постелено мені спати, язик у нього розв'язався і ми ще довго розмовляли. Душа «Вітра» горіла, прагнула діяльності, а роботи перед ним був непочатий лан. Коли він прощався, щоб іти спати у свій окремих, збудований навмисне для нього маленький флігельок (прибудівля коло головного будинку), я спитав його, чому він не живе в головному будинку.

— Так, так! — сказав він, і нотка смутку почулася в його голосі. — Там люди в мене бувають, зручніше. Та й хворий я... так краще.

Ці слова дуже мене тоді вразили.

На другий день оглядали ми товариську крамницю, позичково-щадниче товариство, вкладчиком до якого вступив і я. Життя тут було джерелом. Чутки про «поповича», про товариську крамницю, про Товариство, пішли вже тоді скрізь по ближчих селах. З'їздилися люди подивитися, розпитатися, порадитися. Тут познайомив мене Василь з кількома із своїх ближчих приятелів-співробітників, селян колодиських, які стали потім і нашими приятелями та часто бували в нас у Звенигородці завжди любими й бажаними гістьми. Заможний господар, статочний, розумний і переконаний Іван Ненадищук, надзвичайно інтелігентний і розвинений, з філософськими нахилами Олександр Пишний із бідніших селян, молодий господар Пимен Уманець та інші. Треба було бачити, як цей, міцно збудований чорнобривець Пимен, просто від плуга хапався за тонке перо «випалювача» і тремтячими руками, але тонко і вправно випалював на дереві портрет Шевченка. Треба було чути, як височений на зріст філософ Олександр, у довгополій свиті, з гумором оповідав пригоду в голярні у Звенигородці, де він не втримався, щоб не почати, як звичайно, розпропагувати якогось офіцера щодо України. Треба було чути в затишній кімнаті Василя їх товариські розмови, повні відданості громадській справі, Україні, своєму вчителю, бачити їх цікавість до книжки, до знання, до всіх здобутків культури, щоб зрозуміти, чим був тоді Доманицький для Колодистого і його округи та як розуміло й цінило його діяльність селянство.

Та крім друзів він і вся його справа мали й ворогів. І дужих і отвертих, і нищих і потайних. Один з таких проявів ворожнечі й привів мене, між іншим, уперше до Колодистого: треба було «укосякати» Йойну. Завдання товариської крамниці й щадниче-позичкового товариства не могло не відбитися негативно на інтересах місцевих жидів-крамарів. І не тільки тому, що певна частина населення почала купувати в товариській крамниці й туди ж спродувати свої продукти. Це ще не було таке страшне, бо оскільки мені вдалося тоді сконстатувати, загальне пожвавлення, що прийшло з щадниче-позичковим товариством і товариською крамницею та взагалі з новими ідеями до Колодистого, такою мірою поширило сферу всьлякого роду обміну, настільки піднесло загальну культурну здібність Колодиського селянства (може, почасти й на рахунок горілчаної монополії, яку свідоміші селяни почали обминати), що й приватні крамарі в Колодистому (здається, їх було всього 4-5), торгували непогано. Багато селян ходило до товариської крамниці по той крам, по який перед тим їздили до містечка, а дрібниці купували по своїх кутках, по жидівських крамницях, як і перше.

Головним і небезпечним ворогом крамарів був саме отой новий дух, оте прагнення до організації, до оборони своїх інтересів, до громадської контролі, ота боротьба з шахрайством, з визиском, темнотою і безпорадністю. Тому місцеві жиди-крамарі поставилися до діяльності Доманицького надзвичайно вороже. Почалися підбурювання темніших селян проти крамниці, інсинуації, доноси на «бунтаря-поповича», погрози, залякування, підкупство. Місцевий жид-крамар Йойна, найбагатший і найрозумніший, вів кампанію особливо нахабно. Щоб знищити ненависну йому товариську крамницю, він брався до найганебніших засобів, не виключаючи і фальшивого доносу.

Хворий Доманицький мусів пити червоне вино і от, купивши 3-4 пляшки такого вина у Звенигородці, він віддав їх на схованку до льоху товариської крамниці. Йойна, випадково, довідавшись про це, намовив якусь бабу з далекого кутка, щоб пішла увечері до крамниці, як там буде сам один крамарчук, та випрохала в нього, щоб продав їй одну пляшку вина. На продаж вина треба було дозволу й окремого дорогого патента, чого сільські товариські крамниці, звичайно, не мали. — «Мені — казав Йойна бабі, — вони не продадуть, а жінка в мене захворіла, так дуже треба їй вина». Пообіцяв бабі цілого півкарбованця, як дістане вина та наказав не казати, що то він, Йойна, того вина потребує, а захворів нагло, мовляв, чоловік тієї баби й забажав вина: «Як не вип'є, то помре» — каже.

Довго не хотів крамар того вина бабі давати, пояснюючи, що вина на продаж нема, а є тільки власне, поповичеве. Та почала баба плакати, зглянувся над нею крамарчук і дав одну пляшку вина за свою ціну бабі. А Йойна подав тоді донос, що, мовляв, різні люди і така-то баба. між іншим, купували в товариській крамниці вино.

Хоч на слідстві правда виявилася і баба призначалася, але без неприємностей не обійшлося, і подія ця дуже обурила Василя, тим більше, що сам Йойна провадив свою торговельну діяльність невідповідно до закону. Отож і прохав мене Василь якось на того Йойну вплинути.

Самого Йойни я не застав у селі. Певно, довідавшись про мій приїзд до «поповича», він визнав за краще бути відсутнім. Довелося мені говорити тільки з його жінкою. Але на другий день, коли я повернувся додому, він явився до мене у Звенигородку і тут я добре побачив, що це за тип. Він, що перед селянами показував себе «революціонером», рахуючи, очевидно, на мій мундир чиновника, спробував підслесливо нашіптувати на Доманицького, як на «неблагонадійного» агітатора, бунтаря, змальовуючи всю його діяльність, як незаконну й небезпечну. Після візиту до мене він затих, принаймні вже одверто не виступав проти товариської крамниці.

Від подорожі моєї до В. Доманицького підтримувався в нас постійний контакт із Колодистим. Часом приїжджав сам Василь, часом із своїми приятелями-селянами, а часом вони самі, особливо наші приятелі Ненадишук, Пишний та Уманець. Два перші бували найчастіше, приїжджаючи до міста по «товар» або в інших справах. Тут без Василя, в сердечних бесідах вони розповідали нам багато цікавого про нього. Розказували про невсипущу працю його в крамниці, де він був і бухгалтером

і секретарем, а на ділі, то й головою і крамарем. Розказували, як мусіли гнати його хворого з крамниці, щоб не засиджувався до пізньої ночі за рахунками й різною писаниною. А писати було багато: заводив Василь безпосередні контакти з фабрикантами, навіть із закордоном, шукаючи шляхів для збуту туди різних сільських продуктів. Не забував і культурної праці. Організував продаж книжок, читання газет, ялинки на свята, а овдоби на них виписувалися безпосередньо з Австрії, і т. п. Під час будування двоповерхового кооперативного будинку в Колодистому був і доглядачем і дорадником, трохи не головним архітектором. Був і вчителем, і лікарем, і адвокатом, і ніколи не відбирав ініціативи в інших, а все притягав усіх до праці. Вчився сам і вчив їх; на чільні місця, на голови, висував інших, а сам був, сказати б, універсальним інструктором-керівником.

Вачили це все і цінили його приятелі-селяни, і бідкалися, що обтяжує себе працею і не дбає як слід про своє здоров'я. Турбувала їх думка про те, чи з'ясть він добре, чи засне вчасно, щоб вплинули ми на нього, бо їх не слухається.

Раз приїхали вони до нас веселі-радісні замовити потай від Василя хутро — подарунок йому від Товариства, бо бігає по морозі в легенькому пальті. Зворушливо радилися з дружиною мою, яке сукно взяти, які гудзики, яке хутро на комір.

А час ішов і популярність Василя Доманицького все зростала. Селянство інстинктивно зразу відчувало в ньому не тільки організатора і пропагатора кооперації, а й дійсного приятеля, щирого й відданого друга селянства, що не жалує останніх сил допомогти йому безкорисно й безмежно в усіх його потребах. І селянство вірило йому, йшло до нього і за наукою, і за порадою, і в справах громадських, і в справах хатніх, і підпадало всебічно під його вплив. Щедро обдароване природою, інтелігентне, рухливе і темпераментне, вільнолюбне, здібне організуватися — селянство Звенигородщини вже тоді будилося, рвалося до освіти, культури, шукало шляхів, шукало проводирів! І на цей вдячний ґрунт впало слово Василя Доманицького, а за словом і діло. Найближчі його співробітники, учні і приятелі з найближчого оточення, з села Колодистого, з ентузіазмом неофітів підхопили його ідеї і широко понесли в народ, як запальні і переконані агітатори. Вони використовували кожну нагоду, щоб пропагувати свої улюблені ідеї на базарах і ярмарках, під церквою і в крамниці, у млині і на перевозі, всюди, де тільки збиралася більша кількість людей, вони говорили про кооперацію і організацію, про освіту і культуру, про права народні й про Україну.

Повітова адміністрація через своїх місцевих агентів та й через добровільців-донощиків була, розуміється, досить поінформована про «шкідливу» діяльність Василя, але вітер почав уже тоді віяти інший, до того ж і сама ж ця адміністрація в особах її представників — місцевого справника та помічника справника — складалася тоді у Звенигородці, як виїмок, з людей досить освічених, інтелігентних і навіть, певною мірою, ліберальних. Отже Василя, покищо, не займали. Працюючи в селі на ґрунті економічному й загальнокультурному, В. Доманицький організував се-

лянство на ґрунті кооперації. Але в ті часи всяка, навіть чисто культурна праця на селі не могла не набирати, певною мірою, характеру політичного. Самі обставини, дух часу, хоч-не-хоч, вели до того: всю працю вів Василь на ґрунті національному й цього вже досить було, щоб ідея національно-українська захоплювала його ближче оточення, а звідси ширилася, розвивалася навкруги по околишніх селах; організація селянства на ґрунті безпосередньої боротьби з визиском посередників — сприймається і розголошується як ідея, як гасло боротьби взагалі за визволення соціальне, за права народу. Дух організації, збуджений раз, хоч і в тісних рамках кооперації, росте, виходить поза межі дрібних економічних інтересів сьогоднішнього дня, захоплює щораз ширші кола, нові ділянки громадського життя. «Елементи бунту», як назвав їх Йойна в діяльності Василя Доманицького, як організатора селян у кооперативних установах Колодистого, набирають серед селянства виразнішого характеру і сіють ідею відвертої боротьби за соціальне, політичне і національне визволення. На нарадах, скликаних тодішнім Звенигородським повітовим маршалком М. Пріснухиним із представників від населення, селянство вперше виразно й радикально, як на той час, ставить національне питання. Селянські делегати з багатьох сіл привозять доручення, де, поруч з іншим, домагаються автономії України.

Отже, в обставинах того часу, коли селянство прагнуло, само шукало провідників, Василь Доманицький цілком природно міг би, мусів би стати і політичним проводирем мас, дійсно «опасным революционером», яким зчасом починає вважати його місцева адміністрація. Але таким він не став. Не став, не зважаючи на те, що й саме життя до того спонукувало його, що саме населення околишніх волостей, знаючи його ближче, безмежно вірило йому, хотіло бачити його і політичним своїм вождем. Не став, поперше, тому що він, з натури культурний діяч, літератор і вчений, по самій вдачі своїй не був яскравим діячем політичним, не був активним революционером, не був агітатором, мітинговим промовцем і вже найменше демагогом.

Не став, подруге, тому, що найактивніші, революційно настроєні елементи селянства, що в часи, подібні до 1905-1906 років, звичайно беруть гору, були наставлені радикальніше, революційніше, ніж сам Доманицький. Вони почували вже свою силу, прагнули запального борця, що zorganizував би їх політично, повів би їх на політичну боротьбу. Агітаційна література починала масово розповсюджуватися вже тоді по селах, аграрний селянський страйк, що спалахнув у північній частині повіту, за два-три дні охопив цілий повіт, показавши наочно селянству його силу. Чутки про «революцію» йшли селами і найактивніші та найзапальніші елементи селянства вже готувалися до тієї «революції», чекали повстання. До мене самого зверталися знайомі селяни з Гусакова з проханням негайно повідомити їх, «як почнеться». Так вони вірили, що ось-ось мусить «початися». А в кожному своєму приятелі, українському інтелігентові, що готов був служити будь-чим народові і болів його болями, селянство вже бачило свого провідника і активного революціонера. Безперечно, що діяльність Василя Доманицького була без порівняння

менше політична й «неблагонадійна», ніж її розуміли селяни, не кажучи вже про адміністрацію, яка почала, здебільшого через доноси і накази з Києва, дивитися косо й недовіркою на Доманицького.

Як розуміли його діяльність селяни і кого в нім бачили, видно з того, що коли пішла чутка, що його хочуть арештувати, колодиські селяни озброїлись і вирішили силою до того не допустити. Коли він виїхав з кількома найближчими своїми приятелями-селянами на запросини одного з дальших сіл, щоб допомогти zorganizувати «товариську крамницю», там пішла чутка, що жандарми хочуть арештувати його в дорозі, коли буде вертатися, щоб не робити заколоту в селі. Тоді селяни організували охорону Василя. Вирядили кілька сажей з озброєними селянами, а до Василя призначили двох охоронців, з готовими до стрілу револьверами, — так оповідали опісля інші приятелі, колодиські селяни.

А вдійсності в той час таких репресій ще не було і чутки про намір арештувати Василя були передчасні, я припускаю навіть думку, що їх сіяли навмисне такі «приятелі» Василя і всього викликаного ним руху, як Йойна та інші, що бажали за всяку ціну позбутися його з Колодистого. Але подібні випадки організації охорони яскраво характеризують ті настрої, що панували в масах селянства Звенигородщини.

Чутки про цю озброєну охорону пішли широко і самий факт організації такої оборони становив в очах адміністрації вже достатній доказ того, що в Колодистому сидить справді «опасный революционер».

Такі події змусили, нарешті, Доманицького виїхати з Колодистого, щоб не наражати і селян і себе на дійсно великі небезпеки та репресії.

І ці репресії на Звенигородщину таки й прийшли, тільки дещо пізніше. Попередню поліцію, більш-менш ліберальну, що щиро повірила в проголошенні свободи, що дійсно допустила виявитися цим свободам, не хотіла жидівських потронів і навіть сама прохала нас, ліберальних урядовців, виступити на мітингах з антипогромними промовами (погромів так і не було на Звенигородщині) — цю поліцію усунено за «слабость».

Після випущення з тюрми заарештованого жандармами Митрофана Шевченка (родича Т. Шевченка) на вимоги і загрози кількатисячної юрби селян, що під проводом селян-кирилівців прийшла визволяти свого провідника і з допомогою місцевих православних міщан облягла тюрму, поліцію й буквально загатила всю площу перед тюрмою та прибічні вулиці, — в Кирилівку наслано військо. В триденній екзикуції катовано й грабовано селян. Наїхали жандарми, почалися труси, арешти. Щодалі все гіршало. Трусили й арештували по селах селян, звенигородських міщан і інтелігенцію. Багато селян пішло на заслання, особливо з Шевченкового села Кирилівки. Було їх кілька скатованих і в місцевій земській лікарні. Спокійно йшли вони на заслання; розповідали лікареві, що йдуть туди «за Україну». Зловлено, нарешті, і заслано й визволеного з тюрми Митрофана Шевченка («безрукого»), цього талановитого агітатора і провідника мас, що через 10 років, з початком нової революції, знову брав активну участь у народних рухах на Звенигородщині та в діях Вільного Козацтва.

Не минулося й нашим приятелям з Колодистого, учням і співробітникам Василя Доманицького. Івана Ненадищука й ще декого заслали в

північні краї, Олександр Пишний виїхав до Америки, а що сталося з Уманцем — не знаю. Порвалися наші зв'язки з Колодистим.

Трушено й мене двічі. Приїздив допитувати мене жандармський полковник з Києва. З міністерства фінансів прислано спеціальну ревізію з приводу доносу кількох місцевих урядовців міської управи, що я, мовляв, бунтую селян проти поміщиків і «заводжу Україну». Трушено і посаджено на кілька днів до тюрми — щоправда, через непорозуміння, — навіть попереднього помічника справника Мишурова, що разом із попереднім справником пішов у відставку за «слабость».

Минуло кілька років. Я вже був у Києві, до нас заїхав, повертаючись із заслання, Іван Ненадищук. Згадали колишне, згадували Доманицького. А самого Василя, як бачив його останньо 1906 року в Києві, приїхавши туди виборцем від Звенигородки до Першої Думи, — так і не довелося мені більше побачити його. Хутко він виїхав нелегально до Петербургу, а звідти незабаром і за кордон в Закопане, а потім в Аркашон, де й спочив 1910 року. Не повернувся вже більше на рідну Батьківщину, померши від тої самої недуги, на яку хворів здавна — туберкульозу. Тільки тіло його перевезено в Україну й поховано урочисто в рідному Колодистому при великому здвизі народу з околиць сіл.

(Літ.-Науковий Вісник, Львів 1930, кн. 8)

Лариса МУРОВИЧ

В і т ч и з н і

Будь в мені, як сік в рослині,
Сповукою до життя —
Твердим дном в річній глибині,
Щоб не поховзнулась я.

Будь Ти маяком на морі
Для заблуджених думок —
Компасом в ліснім просторі
Серед безлічі стежок.

Під час темряви і горя
Будь же світлом у житті —
Добрістю, що переборе
Зло в незнанім укритті.

Серед холоду чужини
Будь в мені святим огнем,
Що провадить безупину
На Твій рідний чорнозем.

А між всіх імен єдиних,
Що їх звук розвіяв час,
Хай Твоє ім'я все лине
З незнищимістю прикрас.

І хай кличе! Хай все кличе,
Щоб будивсь в тривозі дух —
Щоби голос Твій владичий
Серед громів не ущух!

Юрій БУРЯКІВЕЦЬ

ПОТОП

I

Зловісно блискавицями була
Освітлена земля. Лив дощ невпинно,
І круговертною пільма пливла,
Розтрушуючи хмари по долинах.
Вогненну колісницю гнів котив,
Останні приближалися години
Буття людського серед мертвих днів,
І воружками зміями здійсмались
Бурунні хвилі до сяйних шпилів.
Мертвотними здавались сизі далі,
Лиш буря ще шукала берегів.

На скелях люд очікував спасіння,
Водою гіркуватою були
В них житла зметені. Благословіння
Не ждав ніхто з роз'ятреної мли.
Приречена земля була за вчинки
Своїх дітей, що по дорогах йшли.
Люд сподівався, мов в росі барвінок,
Заходив в храм, щоб серцем відпочить.
Живі справляли у роках поминки
По родичах, що відійшли в той світ.
Пільма комусь за друга стала й жінку,
Смертельний холод сипала із віт.

Неначе край підземних, скорбних брам,
В чеканні довгожданім перевозу,
Ще на узгір'ї, де підводивсь храм,
Принишкли люди за життя в тривозі.
Батьки дітей шукали у пільмі,
Ридання пропливало у знемозі,
Воно було, немов серед зими
Те вовче завивання в хуртовину,
Коли в ярах вогні згасають вмиць,
І привидів ридання тоскно лине,
Як буря зарегоче їм водвіт.

І клекіт чорних, негмамовних хвиль
Сховав палаці і стрункі діброви.
Затихло море, мов Господній гнів,
Привітне вчувши з безгоміння слово.
Мов у житті нічого не було,
Вітрів лишень ятрилася розмова,
Що згадували невідступне зло,
І незбагненні вчинки лихоліття,
Коли у хвилях втратилось тепло,
Лишивши одягу страшне лахміття.

І темноликий зводив корабель
Свої вітрила в темряву стихії,
Чи стрінуться йому вогні осель,
Чи сповняться врятованих надії?
Хотілось їм вернутись до країв,
Покритих мороком, де ще пригріє
Досвітнє сонце, що забуло гнів,
На тих людей, що зогрішили в вчинках.
Хай втіха завітає до гаїв,
Сплете вінок їм з свіжості барвінку.

А ті, що на спочинок відійшли,
І спочивають серед тирси в водах,
Ще пригадають в безгомінній млі
Свого життя надхненні переходи.
Відвага келиха з важких столів
Підводила, немов крило свобода,
І відблиски вогнів далеких днів
Ще захитаються в померклих хвилях,
До мертвих буря донесе мотив,
Щоб шанувати спокій свій уміли.

II

Отак і в нас, мов той потоп, війна
Безвинно винищила безліч люду.
Мела хуртелицею чужина,
Лишивши гори неприхідні бруду.
Завіщо наших страчено батьків,
Братів розстріляно й сестер без суду!
Мамон від злодіянь отих радів
В палаці пишнім і до нас злочинців
На вбивства посилав і довго снів
Він кров'ю, що аж хлюпала по вінця.

Горіли села й дальні хутори,
І заграва, мов повинь заливала
Орбіту космосу і на Дніпрі
Від кривди зорі в безвість поспадали.
Із коминів обсмалених ще сич
Злітав на пожарище й меркли далі,
Плив сум від споневічених облич,
Постріляні ще ворушились в балках,
Спадала чорна у дніпров'я ніч,
І крякали в яру зловіщо галки.

III

Хто ж міг подумати про дні оці,
Коли вергались гори у безодню,
Темрява розповзлась в усі кінці,
До хмар вставали в скаженінні води.
Між хламу трупи плавали людські,
І місяць мимохіть між пеклом сходив,
Щоб свідком пропливати крізь віки,
Сріблясті стружки, вистругані часом,
Жбурнути із корони потайки
За верб'яні високі перелази,
Щоб співанки підсилити дзвінкі.

І смолоскипи погасали вмиль
У храмах щирозлотних і величних.
Жах обіймав серця, що був, як лід,
І відбивався скорбно на обличчях.
Недавно втіха у людських очах
Світилась, не цікавлячись зневіччям,
І молодість виходила на шлях,
Вінки сплітала над сагою владно,
А нині обвалився рідний дах,
Погасли в хмарах голубі лямпади,
Загинув у бурхливих водах птах.

Здавалось: велетенський ураган
Пройшов облесливо й спалив дочиста
Дніпров'я, ген розвісивши туман
Кривавий в небокраях променистих.
Ще постріли лунали із лісів,
Підводилася заграва вогниста,
Спливала до поганьблених дворів.
Там ще над трупом матері дитина
Кричала й вітер наче пес тужив,
Що залишилася одна руїна.

Не вистачило ще одних дощів,
Щоб попелище потонуло в хвилях,
І каюнада чулась від шляхів,
І згуба піднімала владні крила.
Живі хотіли вмерти, бо життя
Їм не було. І день, що народились
Вони кляли всі дні без каяття,
Байдужо оглядаючи могили.
Мов в полі колосу, так вбитих скрізь
Лежало, вітер голосив безсило,
І розгорявся в огневицях ліс.

IV

Ще гірше за потоп отой було,
І матері не знали, де убиті
Лежать сини. За спаленим селом
Ще наливалось колоссям жито.
Вгрузали танки край чужих доріг,
Лежало безліч воїнів побитих,
Із кров'ю падав в придніпров'ї сніг,
Хрести край шляху зводились убогі,
Щоб відсахнутися змогли від лих
Мерці, йдучи у бурю на дорогу.

Лишень вогонь весь край не спопелів,
Лишився люд, щоб обробляти ниву,
Немов після потопу. Серед днів
Погожих розцвіте зоря щасливо,
Діброва усміхнеться край води,
І вітер підведе блакитну гриву.
Світанок прожене туман і дим
Суцвіття попливе понад садами,
З-за хмар хитнеться місяць молодий,
Що сяйва розіллє жовтаві плями.

1957

НЕ ЗАБУВАЙТЕ ВІДНОВИТИ ПЕРЕДПЛАТУ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»
НА 1961 РІК! НЕГАЙНО СПЛАТІТЬ ВАШУ ЗАБОРГОВАНІСТЬ! ПРИ-
ЄДНУЙТЕ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ І ЧИТАЧІВ!

Орчі

БАГРЯНИЙ КВІТ

(Закінчення)

РОЗДІЛ XXX

ЯХТ

Серце Маргарити завмерло. Хоч і не чула руху вояків, але знала, що вони готуються до бою. Підсвідомо відчувала, що кожний з них узяв у руки зброю, щоб кинутися на довгожданого ворога.

А голос співака набирив сили, наближався. Серед безмежного простору цього пустинного побережжя, об яке з шумом ударили хвилі моря, важко було зорієнтуватися, в якому місці знаходиться той, хто співав »Боже, бережи короля!«, хоч і був у небезпеці. Звуки пісні, спершу слабкі й неспіливі, повнішали силою, дзвеніли. Було чути й стукіт камінців, що час від часу обсувалися з-під ніг співака й котилися по скелі.

Прислуховуючись, як наближається голос і співак, як він іде, несвідомий лиха, в наставлену на нього пастку, Маргарита мала враження, що життя тікає з її тіла. Біля неї в темряві клацнув замок рушниць в руках Деґаса...

Ні, ні, ні! Мій Боже, цього не може бути! Хай краще на неї упаде кров Арманда! Краще ходити з тавром його убивства, краще, щоб людина, яку вона так кохає, зневажала її і погорджувала нею, ніж дозволити на страшний злочин! Ох, Боже мій, Боже! Врятувати його за всяку ціну!

Маргарита зірвалася на ноги і з диким криком кинулася по скелі в напрямі малого червоного світельця, що блимало крізь щілини хатини. Добігши до неї, вона впала на коліна біля дерев'яної стіни й почала товкти об неї кулаками та кричати, немов шалена:

— Арманде! Арманде! На милість Божу, стріляйте! Ваш шеф надходить! Його зрадили! Арманде, Арманде, бороніться!

Хтось зловив її за плечі й кинув на землю, але Маргарита не переставала кричати, заливаючись сльозами:

— Персі мій! Арманде! Втікайте! Чому не стріляєш?

— Заткніть рота цій жінці! — заверещав Шовелен, що ледве стримувався, щоб не вдарити Маргарити.

Один із вояків закинув їй на обличчя хустку й Маргарита замовкла, не маючи змоги віддихати.

Сміливий співак також замовк, очевидно остережений пронизливим криком Маргарити. Вояки покинули свої схованки, бож засоби обережності стали зайві, аджеж ціле побережжя аж гуло відгомоном розпачливого крику бідолашної жінки. З прокльоном, що не відчував нічого доброго Маргариті, бож вона зважилася перекреслити його найкращі пляни, Шовелен сердито наказав воякам:

— Ввійдіть до хати й не випустіть звідтіля живої душі!

Місяць знову появився з-поза хмар, темрява зникла, уступаючи місце яскраво-срібlistій ясності. Кілька вояків підійшли до дверей хати. Двері були напіввідчинені і перший вояк штовхнув їх, розкриваючи навстіж. У середині хати було темно, тільки в кутку жервів маленький вогник. Вояки затрималися при вході, як автомати, дожидаючи нових наказів. Шовелен сподівався великого спротиву з боку чотирьох утікачів, що сиділи в темряві, тому зжахнувся з несподіванки, побачивши, що вояки стоять спокійно біля дверей з рушницями в руках і що в хатині панує тиша. Сповнений дивного передчуття, він кинувся до дверей і, силкуючись прощити зором темряву, голосно запитав:

— Що це все значить?

— Мені здається, громадянине, що в хаті нема нікого, — відповів спокійно вояк.

— Ви ж нікого з неї не випустили? Я дав наказ не випускати утікачів. Швидко, здоганяйте їх, ловіть їх! Біжіть у всіх напрямках!

Вояки послушали, автоматично, в найбільшому поспіху розбіглися по узбережжі, шукаючи чотирьох утікачів.

— Ти й твої люди, громадянине сержанте, заплатите своїм життям за цей недогляд, — погрозив Шовелен сержантові, що командував відділом. — Ти теж, громадянине Деґасе, за те, що не виконав моїх наказів!

— Ти ж, громадянине, казав нам ждати, поки високий англієць не зайде до хати, — відповів обурено сержант. — Ми ждали, але ніхто не приходив.

— Але, чи я не казав вам тоді, коли ця жінка почала кричати, щоб ви негайно увійшли до хати й нікого з неї не випустили?

— Я думаю, громадянине, що тих четверо, які були в хаті, втекли раніше, ніж ти дав нам наказ...

— Ти думаєш? Ти... — крикнув Шовелен, якого душила злість, — і ти їх випустив з рук?

— Ти ж, громадянине, дав нам наказ ждати, — обурився сержант, — і під карою смерти сліпо виконувати всі твої доручення. Ми й виконували їх, ждучи високого англійця. Тоді я почув, як люди вийшли нишком з хати. Це було кілька хвилин після того, як ми розташувалися в криївках, багато раніше, ніж жінка почала кричати.

Здавалося, що безмежна лють відібрала Шовеленові мову.

— Слухайте! — сказав раптом Дегас.

Здалека долинув гук рушничних пострілів. Шовелен натужив зір, розглядаючи берег, але, як на біду, місяць знову заховався за хмари і французький дипломат не міг нічого побачити.

— Хай котрийсь із вас зайде в хату й засвітить ліхтар, — сказав він врешті крипким голосом.

Сержант роздмухав тліюче в хатині вогнище й засвітив невеличкий ліхтар, що носив біля пояса. Хата була порожнісінька.

— В якому напрямі вони втекли? — запитав його Шовелен.

— Не можу цього сказати, громадянине. Як мені здається, вони подалися спершу просто берегом, опісля зникли за скелями...

— Цить!.. Слухайте!

Трое людей почало прислухуватися. Десь у віддалі почувся відгомін рівномірних ударів веслами по воді. Шовелен витягнув з кишені хустку й витер нею піт, що заперлився на його чолі.

— Човен шхуни! — простогнав він розпачливо.

Не було ніякого сумніву, що Арманд Сан-Жюст і його три товариші, викравшись із хати, подались крадькома берегом, а тим часом люди Шовелена, як справжні вояки дисциплінованої армії Республіки, з сліпим послухом і зі страху перед гільйотиною, докладно виконували накази Шовелена й ждали високого англійця, щоб його зловити, а тому й не турбувалися іншими речами. Було також очевидним, що роялістам пощастило досягти вузької коси, що забігала далеко в море, в захисті якої ждав на них човен з корабля »Дей Дрім«. Тепер вони доплили до вітрильника. І немов би на підтвердження цього згодаду, з моря долинув глухий гук гарматного пострілу.

— Корабель підіймає якора, громадянине, — спокійно сказав Дегас.

Шовелен мусів ужити всієї своєї волі і холонокровності, щоб не дозволити на безкорисний, просто зайвий, вибух свого гніву. Цей проклятутий англієць знову обманув його! Але, яким чином «Багряний Квіт» спромігся неспостережно добитися аж до хати, дарма що аж тридцять вояків берегло її, — це залишалося для Шовелена таємницею. Можливо, що це сталося тоді, коли відділ вояків ще не дійшов був до берега, де стояла хата. І як цей англієць, що їхав на візку Рубіна Гольштайна, міг виминути на своєму шляху військові стежі, цього теж ніяк не можна було пояснити. Справді, в цьому «Багряному Квіті» перебував геній і Шовелен відчув забобонний страх.

Але ніякого чуда не було. В році Божому 1792-му не було ніяких фей, ані домовиків. Шовелен і його вояки власними ушима чули той тричі проклятий голос, що співав двадцять хвилин тому, себто, в той час, коли чотири утікачі дійшли до морської коси і всіли в човен. А найближча скеля, за якою можна б заховатися, віддалена від хати принаймні на милю!

Куди ж, отже, міг піти цей зухвалий співак? Якщо сам Сатана не позичив йому своїх крил, то він не міг впродовж двох хвилин перебігти по цих стрімких скелях одну милю! А не пройшло ж більше, ніж дві хвилини з того часу, як відізвався спів і почувся плескіт весел на морі. Мабуть, що співак залишився і заховався десь на березі. А тому, що військові стежі розташовані навколо, його ще можна спіямати. В серце Шовелена знову вступила надія.

Один чи два вояки, що подалися були за втікачами, вернулися до хати.

— Ми надійшли надто пізно, громадянине, — сказав один з них до Шовелена. — Ми прибігли на пляж кілька хвилин після того, як човен був уже на відкритому морі. Ми стріляли до нього, але, очевидно, без успіху. Човен поплив з усією швидкістю до вітрильника. Ми бачили його ще в місячному сяйві.

— Без зайвих подробиць, — скартав його Шовелен. — Кажеш, що човен відплив кілька хвилин тому, а найближча морська коса лежить на милі віддалі звідсіля?

— Так, громадянине! Я добіг нею аж до моря. Човен відплив, як мені здається, кілька хвилин раніше, ніж почала кричати ця жінка.

Кілька хвилин раніше, ніж закричала жінка! Отже, сподівання Шовелена не були безосновні. «Багряному Квітові» по-

щастило вислати наперед утікачів, але сам він не мав часу втекти з ними. Він ще був на березі, а всі шляхи берегли військові стежі! Слава Богові! В такому разі ще не все втрачене, бо цей нерозумний англієць ще знаходиться на французькій землі.

— Принесіть світло! — жваво наказав дипломат, знову вступаючи до хати.

Сержант приніс ліхтар і почав разом з двома вояками перешукувати всі закутки. Шовелен обкинув поглядом обстановку хати: казан, уміщений в отворі муру понад пригаслим багаттям, пару перевернених у поспіху втечі стільців, рибальські приладдя, кинені в кутку і біля них щось біле...

— Подайте мені це! — наказав Шовелен сержантові, показуючи пальцем у напрямі білого предмету.

Це був шматок паперу, що його, правдоподібно, загубили втікачі, поспішно кидаючи хатину, бо він був зібганий. Перестрашений дикою нетерпеливістю, що визирала з очей його наставника, сержант миттю підняв папір і шанобливо простяг його Шовеленові.

— Читай, сержанте! — наказав гостро дипломат.

— Не можна прочитати літер, громадянине, жажливі кривулі...

— Я дав тобі наказ читати! — крикнув люто Шовелен.

Сержант з трудом почав відшифровувати записку:

«Покищо не можу дістатися до вас, щоб не ризикувати вашим життям і успіхом вашої втечі. Але коли дістанете цю записку, виждіть дві хвилини, опісля вислизніться один за одним з хати, зверніть праворуч і обережно зійдіть на берег моря. Там беріть ліворуч, поки не дійдете до першої скелі, що далеко сягає в море. За цією скелею, в маленькій затоці ждатиме вас човен. Подайте свистом знак і мої веслярі завезуть вас до корабля, яким попливете до Англії. Коли ж будете на покладі, вишліть по мене барку. Скажіть моїм людям, що я буду над затокою напроти «Сірого Кота» біля Кале. Вони знають цю затоку. Я не забарюся прийти туди. Треба, щоб мої люди ждали мене в певній віддалі, поки не подам їм знаку. Не зволікайте ні хвилини й докладно виконайте мої доручення».

— На кінці записки є підпис, громадянине, — пояснив сержант, віддаючи листа Шовеленові.

Дипломат не слухав далі. Одна фраза з записки полонила всі його думки: «Буду над затокою напроти «Сірого Кота» біля

Кале». Мабуть, ці слова дадуть йому змогу врешті-решт перемогти.

— Хто з вас добре знає побережжя? — закричав Шовелен до вояків, що вернулися з невдалої погоні за втікачами.

— Я, громадянине, я народився в Кале й знаю кожний камінчик побережжя.

— Чи є яка затока напроти »Сірого Кота«?

— Так, громадянине, я знаю її.

— Туди повинен прийти англієць. Він не знає кожного камінця цього побережжя, тому, правдоподібно, мусить накладати дороги. У кожному разі він ітиме дуже обережно зі страху перед стежами, тож маємо можливість його спіймати. Тисячу лірів тому, хто швидше, ніж високий англієць, прибіжить до затоки!

— Я знаю коротшу стежку! — крикнув з запалом вояк і зразу побіг, а за ним пігналися інші.

За кілька хвилин стукіт їхнього бігу затих у далечині й Шовелен вдоволено усміхнувся: обіцянка високої нагороди збільшила запал вояків революції! На обличчі дипломата появилася радість перемоги.

Деґас мовчав, ждучи на накази свого пана, а два вояки все ще клячали біля зомлілої Маргарити, тримаючи її за руки. Шовелен гнівно глянув на свого секретаря, бо хотів зігнати свою злість.

Бліде обличчя Маргарити, замкнені очі й викривлені від болю уста вказували, що молода жінка дійшла до вершин своїх фізичних і душевних мук. Найкраща в Європі жінка, елегантна леді Блекней, що нею захоплювався Лондон, була тепер уосібленням справжнього болю, який міг зворушити найтвердше серце.

— Нема потреби берегти цієї півмертвої жінки, — сказав зневажливо Шовелен, — якщо ви випустили з своїх рук п'ять живих людей. Зробіте краще, коли допоможете мені віднайти стежку до візка, що його ми покинули на дорозі...

Шовеленові прийшла до голови несподівано якась весела думка і він запитав:

— Ага, до річч, а де жид?

— Недалеко звідсіля, громадянине, — сказав Деґас, — зв'язаний, як ти наказав.

Деся біля хати відізвався слабкий стогін. Шовелен пішов туди з Деґасом. На землі лежав зв'язаний, з затканими хусткою

устами, нещасливий син Ізраїля. В місячному сяйві видно було всю його злиденну постать: вирячені зі страху очі мали скляний вираз, тіло дрижало, як у пропасниці, з поблідлих уст виривалися жалісливі оклики. Обмотаний довкола плечей і рук шнур розв'язався, але жид, мабуть, не чув цього, бо не було навіть сліду, щоб він покинув те місце, де його поклав Дегас.

— Притягніть сюди ту боязливу худобину! — наказав Шовелен.

Досада дипломата подвоїлася, а тому, що не було достатньої причини сердитися на вояків, які надто служняно виконували накази, Шовеленові здавалося, що син тієї поганої раси, якою погорджували французи, повинен бути прекрасним об'єктом, на якому він заспокоїть свою лють. Він наказав покласти наново зв'язаного жида оподалік себе і запитав його з їдкою насмішкою:

— Сподіваюся, що, як жид, ти добре пам'ятаєш про складені торговельні умови? Відповідай!

Зуби нещасного жида заклацали зі страху й він промимрив:

— Так, Ваша Чесносте!

— Отже, ти пригадуєш собі нашу умову в Кале, коли ти зобов'язався дігнати Рубіна Гольштайна, його візок і мого приятеля, високого чужинця? Що?

— А-а-але, Ваш-ша Достойносте...

— Ніякого «але». Я вже раз казав тобі, тямий?

— Т... т... т-ак, Ваша Достойносте...

— Яка була ціна умови?

Настала смертельна мовчанка. Бідолаха жид розглядався навколо, немов шукав порятунку. Він подивився на широке узбережжя, на місяць, на мовчазні постаті вояків, навіть на непритомну жінку, що лежала недалеко нього, але не сказав ні слова.

— Чи говоритимеш? — крикнув Шовелен.

— Ва-ваша Достойносте, — залебедів жид.

— Тому, що як бачу, страх спутав твого язика, мушу відсвіжити твою пам'ять. Ми домовились були, що на випадок, коли доженемо мого високого приятеля ще перед його прибуттям сюди, то ти дістанеш десять штук золота.

Жид жалібно застогнав.

— Але, якщо не дотримаєш обіцянки, ти повинен дістати доброго прочухана, щоб відучитися брехати...

— Я не брехав, Ваша Чесносте! Присягаюсь Авраамом...

— І всіма патріярхами, знаю про це. На твоє лихо, всі вони,

як я переконаний, в пеклі й не зможуть тепер тобі допомогти. А тому, що ти не дотримав обітниці, я хочу сповнити свою. Гей, ви, — звернувся Шовелен до вояків, — здімть свої пояси і почастьте гарненько цього пейсатого жида.

Жид почав кричати таким пекельним голосом, що справді міг викликати з того світу всіх патріархів, що повинні були боронити свого нащадка від ворожої брутальності.

— Коли цей гидкий боягуз дістане належну мірку, — сказав до Дегаса Шовелен, — то хай вояки йдуть за нами до воза, яким вернемося до Кале. Жида й жінку залишимо тут, а вранці пришлемо по них людей. В такому стані, в якому вони є, не зможуть далеко втекти, а ми знову ж не маємо часу тепер ними займатися.

Шовелен не втратив надії на свою перемогу. Маючи за собою погоню, «Багряний Квіт» не зможе другий раз вирватися.

Все таки француз втратив свою певність: сміливість англійця перемогла, бо тупоумність вояків і хитрощі жінки вирвали йому з рук козири й він програвав гру. Якщо б Маргарита не забрала була в нього стільки часу, якщо б вояки були мали хоч крихітку прозорливості, якщо б... Еге ж, якщо б! Шовелен задрижав із люті й проклинав у душі й жінку, й вояків, і свого секретаря...

Прекрасна запашна природа, яснолиций місяць, спокійне срібliste море говорили про красу й спокій, але Шовелен проклинав увесь світ, а найгірше всіх таємничих, зухвалих і надокучливих англійців, що мішаються не в свої справи. Крик мученого жида був розрадою для пораненого серця французького дипломата. Він сміявся на думку, що бодай одна істота, крім нього, зазнає болю.

Шовелен ще раз подивився на освітлений місяцем пустинний берег, дерев'яну хатину, свідка болючих подій, що завдали стільки горя одному з видатних людей революції.

Маргарита лежала під скелею, а недалеко від неї вився хробаком нещасливий жид, над яким аж свистали пояси вояків, шмагаючи до крові тіло. Крики Венямина Розенбаума могли збудити мертвих у їхніх домовинах.

— Вистачить! — сказав Шовелен, бо стогін жида почав раптом слабшати й врешті зтих. Битий зомлів. — Вистачить, не треба, щоб він умер. Покиньте його і пошукайте дороги до воза. Я їду з вами...

Шовелен підійшов до Маргарити і заглянув їй в обличчя. Вона прокинулася з омління і намагалася встати. Її голубі очі дивилися з жахом і співчуттям на побитого жида. Згодом вона побачила Шовелена, що глумливо дивився на неї. З насмішкою він підніс її руку до своїх уст і Маргарита відчула, як по її тілі пройшов холод.

— Я відходжу, гарна пані, — сказав ласкаво Шовелен, — бо незалежні від мене обставини не дозволяють мені, покищо, дотримувати вам товариства. Але я покидаю вас з переконанням, що ви не залишитеся без опіки. Наш приятель Венямин, хоч трохи пошкоджений, буде прекрасним оборонцем вашої особи. В цьому я ніяк не сумніваюся. Вранці я пришлю до вас охорону, а до того часу ви знайдете цю охорону у вашій побожності.

Маргарита не мала навіть стільки сили, щоб відвернути голову. Її серце стискала тривога, що сталося з Персі й Армандом, бож вона не знала нічого, що скоїлося після того, як вона почула веселий спів »Боже, бережи короля«, який здався їй знаком смерти.

— Мушу вже відійти, до побачення, гарна пані! Зустрінемося незабаром у Лондоні, як смію сподіватися. Чи матиму приємність побачити вас на прийнятті в князя Валії? Ні? Ох, шкода! До побачення! А поздоровіть від мене сера Персі, прошу вас!

Усміхаючись глузливо, Шовелен нахилився і ще раз поцілував руку Маргарити. Опісля зник з Деґасом на стежці, що вела від моря.

РОЗДІЛ XXXI

ВРЯТОВАНІ

Напівзаціпеніла від болю Маргарита наслухувала, як віддаються важкі кроки чотирьох мужчин. Навколо панувала така тиша, що, приклавши вухо до землі, Маргарита могла слідувати за відгомоном їхньої ходи аж до дороги, опісля за слабким стукотом старого візка. Повільний тупіт кінських копит віддався все більш і врешті затих. Як довго вона тут лежала? Маргарита втратила лік годинам.

Пахонці морської води, що полоскала прибережні скелі, були справжнім бальсамом для виснаженого тіла молодії жінки, широкий берег навівав на неї спокій. Але душа Маргарити безпе-

первно мучилася нерозгаданою таємницею. Вона ж нічого не знала. Не знала, чи саме в цю хвилину її чоловіка не спіймали вояки й він терпить так, як вона терпіла, глузування і насмішки свого ворога. Вона не знала також, чи не валяється в хатині тіло мертвого Арманда. Терпіння Маргарити були такі великі, що вона хотіла вмерти. Її тіло залишиться назавжди на цьому березі, під цим ясным небом, а морські хвилі співатимуть їй останню колискову пісню...

Все навколо неї було мовчазне, таємниче, як у країні мрій. Несподівано... сонність побережжя розбуркав найдивовижніший звук, що його колинебудь чула ця пустеля Франції. Цей звук був такий несподіваний, що дрібні хвилячки на морі перестали шуміти, камінці, що котилися скелею, зупинилися у своєму бігу. Такий незвичайний, що вичерпаній до краю Маргариті здавався фантастичним марінням перед смертю.

Це був звук слова »Damn!«, сказаного міцно, цілком по-англійському.

Чайки прокинулися в своїх гніздах, роззираючись навколо разом із здивованою Маргаритою, далеко відізначалася сова, а ціле побережжя обурилося, почувши це чужинецьке богохульство. Маргарита не вірила своїм ушам. Чіпляючись руками за скелю, звелась до півтіла, намагаючись збагнути сенс цього людського звуку. Але навколо було тихо, ще тихіше, ніж перед тим. Молодій жінці здавалося, що вона снить, але голос, який вона знову почула, схвилював її до дна душі.

— До лиха! Я волів би, щоб ті проклятуці телепні не били так сильно!

Цього разу не було сумніву, бо в Англії існували тільки одні уста, що могли з такою недбалістю й удаваністю вимовити ці слова.

— Прокляття! — повторили з омфазою ці англійські уста. — На рани Христа, але ж я такий слабкий, як щур...

Маргарита зірвалася на ноги, забуваючи про втому. Чи їй снилося? Чи ці великі набережні скелі були брамою раю? А це западне повітря прорізавав пошум янгольських крил, що на своєму пір'ї несли їй неземну радість у нагороду за всі терпіння? А чи, може, вона тільки гарячкувала і їй причувалося?

Маргарита натужила слух і знову почула земні звуки гарної англійської мови, які ніяк не були схожі на небесне шепотіння

чи шум янгольських крил. Вона бистро розглянулася навколо по сірих скелях, піщаному пляжі, подивилася на хату. Десь недалеко, за якимсь каменем або в скельній розколині ховався невидимий для неї власник того голосу, що недавно дражнив її, а тепер зробив би її найщасливішою в світі, коли б вона могла устійнити місце, звідкіля цей голос розлягався.

— Персі! Персі! — закричала нервово Маргарита, мучена сумнівами й надією. — Я тут, Персі, де ви?

— Це дуже гарно з вашого боку, моя люба, кликати мене, — відповів розтяглий голос, — але, до сто сот, я не можу прийти до вас... Ті проклятуці жабоїди зв'язали мене, як гуску на заріз, і я безсилий, немов миша... Не можу й ворухнутися...

Маргарита все ще нічого не розуміла. Впродовж десятих секунд вона не могла збагнути, звідкіля іде цей тягучий, але коханий голос, в якому, на жаль, бреніли небувалі досі слабкість і біль. Не було нікого видно... хіба біля скелі... великий Боже! Жид!.. Божевілля чи дійсність?..

Він даремно силкувався піднятися із землі, підпираючись зв'язаними руками. Маргарита підбігла до нього, схопила його голову своїми руками і... глянула просто в пару голубих, коханих, трохи розсміяних очей, що блистіли в обличчі жида.

— Персі, Персі! Мій коханий!.. — закричала Маргарита, задихуючись від щастя. — Богові дяка!

— О-хо-хо, моя кохана, — відповів весело Персі, — насамперед нам треба подумати, чи зможете розв'язати ці гідкі мотузки й звільнити мене з не дуже елегантного становища.

Маргарита не мала ножа, її пальці заціпеніли й були безсильні, але вона рвала шнур зубами і великі сльози радості скапували з її очей на посинілі руки чоловіка.

— На Бога, — засміявся сер Персі, коли шнури звільнили його руки, — на Бога, чи трапилося колинебудь досі таке, щоб англійський шляхтич дозволив чортовому чужинцеві відлупцювати себе, навіть не намагаючись дати йому здачі!

Блекнея виснажили фізичні муки й він упав важко на землю. Маргарита жажнулася.

— Ох, одну краплину води в цій страшній пустелі! — закричала вона перелякано, бачачи, що Персі вмирає.

— Ні, моя кохана, — простогнав він, — я волів би добру краплину коняку! Коли б ви сягнули рукою до кишені цієї

старої бекеші, знайшли б мою плящину... Хай я буду проклятий, який я слабий...

Напившись, Блекней запропонував Маргариті зробити це саме, щоб набрати сил.

— Уже покращало, правда, моя кохана? Мій Боже, баронет сер Персі Блекней мусів одягнутися в кумедну одержу, щоб його могла пізнати пані його мрій... Але, до лиха! — скривився Персі, торкаючись рукою свого підборіддя. — Я не голився впродовж сорока восьми годин і повинен гидко виглядати. А щодо цих пейсів...

Сміючись, він зняв перуку й пейси, простягнувся усім тілом, опісля нахилився наперед і глибоко зазирнув у вічі своєї жінки.

— Персі, — прошепотіла вона, зачервонівшись, як калина, — коли б ви знали...

— Я знаю... все, моя дорога, — відповів він із незвичайною ніжністю.

— І зможете колинебудь простити мені?

— Я не маю що прощати вам, моя дорога. Своїм геройством, посвятою ви спокутували навіть той нещасливий епізод під час балю...

— Ви знаєте все, від самого початку?

— Так, я знаю все від самого початку, кохана... Але, клянусь Богом, коли б я знав, Марго, яке у вас шляхетне серце, я мав би до вас більше довір'я, як ви на це заслуговували, й ви не мусіли б були стільки терпіти в останній час, ані бігти за чоловіком і просити вибачення.

Вони сіли одне біля одного, спершись плечима об скелю. Персі поклав голову на плече Маргарити і в цю хвилину їй прислужувало повне право називатися »найщасливішою в Європі жінкою«.

— Знаходимося в ситуації сліпого й паралітика, — сказав Персі, усміхаючись, — і я справді не знаю, котрі з цих чотирьох більше страждають — мої рамена, чи ваші ніжки...

Блекней похилився і поцілував ноги своєї жінки, що визирали з подертих панчіх.

— Але Арманд, — почала Маргарита, охоплена раптом тривогою про брата, що про нього вона забула в хвилину свого віднайденого щастя.

— Не лякайтеся за нього, моя кохана. Чи ж я не дав вам слова чести, що він урятується? Він тепер на покладі »Дей Дрім-а«, з Турнеєм та іншими друзями...

— Але, яким способом?

— Цілком звичайно, кохання мое, — почав Персі напівтри-вожним, напівглупим голосом. — Бачите, коли я довідався, що цей драбуга Шовелен причепився до мене, як п'явка, я прийшов до переконання, що буде найкраще — якщо не можу післати його до чорта! — триматися його. Треба ж було якимсь способом дістатися до Арманда й інших. Всі дороги були обставлені військом і кожний тільки чигав, щоб схопити за обшивку вашого покірного слугу. Коли ж я просмикнувся крізь пальці Шовелена в хаті »Сірого Кота«, я знав, що дипломат буде ждати мене на цьому побережжі, яким шляхом я не пішов би. А я хотів мати його на очах і знати, що він робитиме, та протиставити англійський мозок французькій голові.

Справді, англійський мозок цього разу довів, що він безмежно кращий, і серце Маргарити зраділо.

— Переодягнувшись за бридкого жида, — говорив далі сер Персі весело, — я був переконаний, що мене не розпізнають. Того ж вечора я зустрів був у Кале Рубіна Гольштайна. За кілька золотих монет він придбав для мене це ганчіря і приобіцяв сховатися на протяг того часу, поки я не поверну йому випозичені в нього візок і коняку.

— А якщо б Шовелен був розпізнав вас? Ваше переодягнення знамените, але він такий злюка...

— Мій Боже! Коли б він розпізнав мене, гра була б скінчена. Та мені здавалося, що я докладно знаю людську вдачу й цих французів. Вони почувають до жидів таку огиду, що завжди говорять з ними тільки здалека, на віддаль кількох кроків. Крім того я намагався надати своїй постаті стільки бридкості, скільки було можливим.

— І далі що?

— Я почав реалізувати свій плян. Спершу я покладався на щасливий випадок, але коли довідався, які накази дав Шовелен своїм воякам, я переконався, що випадок співпрацює зі мною. Розраховував на сліпий послух вояків. Шовелен їм, під загрозою кари смерті, наказав не рухатися з місця, поки не прийде високий англієць. Дегас кинув мене, немов мішок, біля хати й ніхто не звертав уваги на жида, що привіз Шовелена. Я почав звільня-

тися із шнурів, що ними мене обмотали не надто туго, й коли я цього досяг, дістав з кишені шматок паперу й олівця та накреслив кілька слів. Опісля я обережно підповз до хати, знайшов у мурі щілину й кинув крізь неї записку. В тій записці я радив утікачам вийти потихенько з хати, продістатися берегом аж до малої затоки і дати відповідний знак залозі човна, що ждав на них. Друзі виконали мій наказ і на превелике їхнє і моє щастя вояки, які чули їх утечу, послухали розпоряджень Шовелена й не рухалися зі своїх місць. Я виждав відповідний час, а коли вже був переконаний, що втікачі безпечні, дав знак, що викликав таке замішання.

Ось і вся історія. Вона виглядала такою звичайною і нескладною, що Маргариту дивувала лише сміливість і відвага її чоловіка.

— Але ті дикуни били вас, — прошепотіла Маргарита, здригаючись.

— Так, та на це не було ради, — відповів спокійно Персі, — бож треба було залишитися близько моєї дорогої жіночки, доля якої була непевна. Але, на Бога, Шовелен дістане своє з процентами! Пождіть, коли він дістанеться до моїх рук в Англії, він заплатить мені подвійно!

Маргарита засміялася. Так добре було бути біля нього, слухати його веселого голосу, дивитися на блиск його очей. Але несподівано вона задрожала всім тілом. Її личко зблідло, очі потемніли з жаху — вона почула, як позаду них скрадаються тихі кроки. Торкнений чиеюсь ногою камінець відірвався від скелі й покотився вниз...

— Що це? — запитала вона.

— Нічого, моя кохана, — відповів спокійно Персі, — це дрібниця про яку ви, випадково, забули... мій приятель Фулкс.

— Сер Андрю!

Це була правда, вона забула про цього щирого приятеля, що піклувався нею в години смутку й тривоги.

— Ви забули про нього, правда? — засміявся сер Персі. — На щастя, я зустрів його недалеко «Сірого Кота», після приємної вечери з моїм приятелем Шовеленом. Але хай йому це й те! Я ще порахуюся з цим молодим шибайголовою! Під час зустрічі я показав йому довгу окружну дорогу, якою він повинен був прийти сюди, непомічений Шовеленом.

— І він послухав?

— Без слова спротиву. Як чуєте, він тепер надходить. Ох, він буде прекрасним чоловіком для нашої малої Сюзанни!

Сер Ендрю Фулкс обережно ступав по скелях, наслухуючи час від часу, чи не почує голосу сера Персі.

— Блекней! — зважився він кликнути тихим голосом. — Блекней, ви тут?

Незабаром він виринув з-поза скелі, під якою сиділи Персі й Маргарита, але побачивши силуетку жида, затримався.

Блекней підвівся з землі й засміявся.

— Я тут, приятелю, вітай! Правда, я схожий на опудало в цій одежі?

— До сто тисяч... — вигукнув сер Ендрю, пізнавши свого шефа, але побачив Маргариту й не докінчив прокльону.

— Еге, до сто сот тисяч... гм!.. — повторив Персі. — Але я ще не мав часу запитати вас, мій приятелю, що ви робите тут у Франції, коли я наказав вам залишитися в Лондоні? Непослух, що? Постривайте, поки мої плечі не так болітимуть! Дістанете таку научку, що вам і не снилося!

— Прийму її з радістю, коли бачу, що живете й зможете її дати... Але, чи ви дозволили б, щоб леді Блекней сама поїхала до Франції? Та скажіть мені, мій друже, де ви випорпали цю незвичайну одержу?

— Вона оригінальна, правда? — засміявся сер Персі, але зразу став серйозним. — Тому, що ви вже з нами, не гаймо часу, бо ця худобина Шовелен може справді вислати по нас своїх посіпак...

— Але куди ж іти? — зітхнула Маргарита. — Всі дороги до Кале заставлені стежами...

— Ми й не повернемося до Кале, моя кохана, тільки підемо далі берегом, якої півмильки, де знайдемо човен »Дей Дрім-а«.

— Човен?

— Так, це також мій плян. Я повинен був сказати вам, що в той час, коли я кинув до хати записку, я додав теж записку для Арманда. Цю записку він повинен був »загубити« в хаті, щоб примусити Шовелена і його людей гнатися за мною аж до »Сірого Кота«. В записці з правдивим розпорядженням я дав вказівки для капітана мого корабля. Тож моряки ждатимуть на нас потойбіч рога »Сирій Ніс«, дістануть від нас знак і заберуть нас на човен. А тим часом Шовелен буде пильнувати малої затоки біля »Сірого Кота«.

— Потойбіч »Сірого Носа«? Ох, Персі, я не можу йти! — застогнала Маргарита, — дивіться на мої ноги!

— Я понесу вас, моя кохана! Сліпий вестиме спаралізованого...

Сер Ендрю був теж готовий нести леді Блекней, але сер Персі спротивився цьому.

— Коли діб'ємося до корабля і я буду впевнений, що в Англії не зустрінуть мене повні докору очі панни Сюзанни, тоді я відпочину, друже Ендрю!

Не зважаючи на втому й побите тіло, сер Персі огорнув своїми ще дужими раменами тендітне тіло Маргарити й підхопив немов пир'їну. Сер Ендрю дискретно подався наперед, щоб не підслухувати шепотів щасливої пари.

Блекней забув про фізичний біль і, ступаючи обережно по нерівній стежці, ішов без затримки. Очевидно, що сил додавали йому тихі слова Маргарити і теплота її обвитих довкола його шиї рук.

Почало благословитися на світ, коли вони добилися до малої затоки. Човен уже ждав і на знак сера Персі причалив до берега. Два дебелі моряки дістали честь перенести леді Блекней з берега до човна. Залога корабля, що була втаємничена в небезпечну працю свого пана, ніяк не здивувалася, побачивши його в незвичайній одежі. А Персі залишив свою жінку в щасливих обіймах брата Арманда і пішов до своєї каюти. »Дей Дрім« був розкішно виряджений у все потрібне, тому поки добився до Дувру, сер Блекней появився на його покладі в багатій одежі. Трудніше було з Маргаритою, головню з черевиками для неї. Корабельний юнга викликав зависть у всієї залого, коли вона побачила, що леді Блекней ступила на англійську землю в його черевичках.

На цьому історія кінчається. Ні, ще треба згадати, що на гучному весіллі баронета Ендрю Фулкса з панною Сюзанною де Турней де Бассерів, на якому були присутніми його королівська достойність князь Валії і вся еліта лондонського товариства, найкращою жінкою була леді Блекней, а одежа сера Персі стала головною темою розмов золотої молоді Лондону на протязі днів.

І ще одне: пан Шовелен, акредитований висланець уряду французької Республіки, не брав участі в цьому святі, як взагалі в жодному іншому після пам'ятного балю в лорда Гранвіля.

Д. ШТОГРИН

РОМАНТИЧНІ ПЕРВНІ У ТВОРАХ ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

I

На початку другої половини XIX-го стол. на зміну романтизмові в українській літературі прийшов новий напрям — реалізм. Метою цього напрямку було, між іншим, відобразити об'єктивну дійсність і оточення героя, віддати точність спостереження ясних і темних сторін життя та обґрунтувати дії і почування персонажів психологічними й соціальними умовами¹.

Як і в інших європейських літературах, так і в українській літературі реалістичний напрям, і при тому його вияв — його стиль, зв'язаний з фолкльором, з народними гумористичними й сатиричними оповіданнями та давньою літературою. Однак своєрідні властивості української літератури, що відрізняють її розвиток від розвитку більшості літератур інших європейських народів, позначилися й на характері українського реалістичного напрямку. І хоч деякі прикмети, такі як національність, демократизм, рідна мова, протест проти пануючого ладу, були спільні для романтизму і реалізму в літературах майже всіх народів Європи, то все ж таки в українській літературі, завдяки специфічним умовам, ці два літературні напрямки, на початках впливу останнього, немов взаємно доповнюють себе. Звернення до народних джерел, захоплення етнографією і тривале панування романтичних поглядів у критиці зумовили те, що романтизм із його захопленням героїзмом минувшини, поетизацією сильних пристрасей і міцних людей козацької доби далі співіснував з реалізмом у творчості українських письменників навіть другої половини XIX-го століття. Характеристичним прикладом співіснування цих двох напрямків служать твори М. Вовчка, С. Руданського, Юрія Федьковича чи «спізненого романтика» Я. Щоглева.

Вже більшою перемогою реалістичного напрямку позначуються твори Анатолія Свидницького і Панаса Мирного. Далеко певніше пішов шляхом об'єктивного оповідання Іван Нечуй-Левицький, хоч проблиски романтизму яскраво позначались передусім у першій добі його письменницької творчості, в добі, що була найсильнішою і найкращою з погляду історичного й мистецького.

II

Коріння елементів романтизму, що проявляються у творчості Івана Нечуя-Левицького слід шукати, передусім, в обставинах, у яких проходили дитячі та юнацькі літа письменника. Виховувався І. Нечуй-Левицький у патріархальних традиціях свого давнього священничого роду та в традиціях великої і глибокої народної старовини з її побутом, вірою, обрядом і звичаями.

¹) Л. Білецький: «Курс історії української літератури», Авґсбург, 1946, стор. 2-4.

»Мій батько — згадує письменник у своїй автобіографії, — любив рідний край. Він усе було нам говорить, що на Україну дуже посіли польські пани та жиди, що Московщина заїдає нашу мову і національність. Все роповідав нам українську історію. Було, як ідемо з ним у Корсунь, то все було показує нам Різаний Яр та могили під Корсунем, де була битва Богдана Хмельницького з поляками. Показував Наливайків шлях, що повертає з корсунської дороги на село Петрушки»².

Богуславська бурса та нелюдяна система московської науки не зачепили душі І. Нечуя-Левицького, бо українське стихійне життя було сильніше, ніж московське «обрусеніє». Зате національна стихія всього суспільства в Богуславі та розкішна природа околиць над мальовничою річкою Россою, були для майбутнього письменника найбільш впливовими і виховними середниками, що заховали природність і силу своєї національної душі.

Політичний вплив на творчість І. Н. Левицького (передусім — у першу добу) мали і твори українських та чужих письменників, що він їх читав ще студентом Київської духовної Семінарії та Академії. Відбилися у його творах і поеми Тараса Шевченка, які Левицький ще в юнацькому віці вивчив напам'ять.

Та найбільше романтичних первнів черпав письменник таки з природи, серед якої провів свої молодечі роки; його рідний Стеблів та мальовничі краєвиди річки Росі були тим романтичним джерелом духового корму, надхненням у творчості І. Нечуя-Левицького. Знову ж життя селян давало не тільки готові теми та реальні образи, а й основи для форми, стилю і духу народної творчості в його письменницькій праці.

Це були ті «перли» і «золота ряска», що про них згадує сам письменник у своїй програмовій праці «Сьогочасне літературне прямування», якими «обсилав» І. Нечуй-Левицький свої твори, надаючи їм «гарячого поетичного, народного кольориту». Та «золота ряска» романтизму не тільки отортає майже всі твори І. Н. Левицького, а й займає домінуюче місце в його ранішніх писаннях, у яких опис природи, головні постаті, психологічні явища — овіяні щирим, непідробленим серпанком суто суб'єктивних уяв та ремінісценцій письменника, що вводить читача в обрій такого ж сприймання тих образів та роздумування над ними.

III

Майже в кожній повісті чи оповіданні І. Нечуя-Левицького наскрізь реальні образи злидненого кріпацького та післякріпацького життя чергуються з розкішними пейзажами околиць, а серед них виступають головні постаті твору. Малюючи картини сірого, похмурого життя людей, автор дуже часто звертається до природи, наче шукає в ній заспокоєння своєї душі.

»Гляньмо ж з міста на Рось і на Зароня. Як же там хороше, як чудово! Там Рось тихо пливе зеленою водою між високими кам'яними стінами,

²) С. Єфремов: «Іван Левицький-Нечуй», стор. 168.

котрі ще трохи подекуди аж понагинались, заглядаючи в воду, дивлячись на свій ясний одблиск в тихій прозорій воді; на синьому перекинутому небі одмик то сірий, то червоний, то янозелений од зеленого, як оксамит, м'якого моху, що ним укриті кам'яні стіни, неначе дорогими килимами» («Рибалка Панас Круть», стор. 7).

А далі: «Розлилась Рось рукавами й рукавцями поміж зеленими острівцями, розсипалась по камінні, переливаючи білу хвилю з каменя на камінь, то вигинаючи воду, як шию лебедину...» (Там же, стор. 8).

І так, ідучи за течією Росі, погляд письменника зупиняється на іншому образі, що показує, як «нижче млинів, в водяних шумах зграями купаються під шабаш жиди, як те гайвороння». Реальну картину того купання автор закінчує так: «Здається, ціле жидівське кладовище встало, щоб пополоскати залежані кістки в воді».

Та після кількох скупих речень ця прикра картина зникає і автор малює нові образи «високих гір, де зелені ліси виглядають з долини кучерявими верхами», чи сірих скель, «між якими стоїть стара церква з трьома верхами, поросла сизим та зеленим мохом, як самі скелі». І письменник пише, що «аж одпочивають очі по зеленому лузі, по блискучій воді, по хатах та садочках. А тихе лелінне зеленої Росьової води по камінні, шум з-під млинових коліс, що мигають своїми лопотнями, як тими крилами... і тихий, благодатний вечір — наводять на душу тихі думи, втихомирюють серце, в якому і сам не зчуєшся, як примічаєш ласку і любов до всього, до всього, що тільки є навкруги тебе, що тільки з усіх усюдів позирає на тебе...» (Там же, стор. 9).

Та враз, наче збудившись з цього романтичного сну, любуючись красою природи, автор з гіркістю зауважує: «Весело й хороше там на світі Божому, та погано жити там людям».

Такі ж описи природи зустрічаємо і в інших повістях І. Нечуя-Левицького. Напр., «Між м'якими, обкладеними зеленим оксамитом берегами в'ється гадюкою Раставиця...» («Микола Джеря», стор. 6), або: «На високих верхах гір кругом яру зеленіє ліс, як зелене море, вкрите хвилями... здається, ніби на гори впала оксамитна зелена тканина...» («Кайдашева сім'я», стор. 59), чи «В глибокому яру, ніби в'ється оксамитовий зелений пояс, на якому блищать, ніби оправлені в зелену оправу прикраси з срібла. Два рядки білих хат, під горами біліють неначе два рядки перлів на зеленому поясі» (Там же, стор. 60).

Зовсім романтичного характеру прибирають пейзажі околиць зображені вночі. Малюючи ці образи, автор у своїй уяві порівнює їх з картинами, «де бувають намальовані східні міста з своїми руїнами, з гробовими пам'ятниками» («Рибалка Панас Круть», стор. 9), — «високі верби» видаються йому «східними пальмами». Вся природа в «таку глуху північ» видається письменникові «якимсь зачарованим царством, де все послухало й стало кам'яне: і гори, і ліси, і вода, навіть місяць із своїм тихим промінням скам'янів і захолов» (там же, стор. 10). При такому образі нічної природи автор, всупереч своєму реалістичному напрямку,

виявляє свої душевні почування: »І чудно якось серед такого спокою! І примічасш, що ти тут неначе зайвий; неначе кругом тебе все вимерло — все, що жило, а ти zostався сам. І не думки, не мислі йдуть у душу, а якийсь смуток, страх, бо чуєш, неначе у великій хаті, як стукає в грудях серце, як дзвенить у вухах кров. Знехоття озирасешся навкруги, чи не літають кругом тебе якісь інші істоти, чи не виглядають з-за куців чийсь очі, чи не хлюпаються у воді, чи не гойдаються на зелених вербах зеленоокі русалки« (Там же, стор. 10).

На тлі нічної природи людські постаті видаються письменникові, як »мерці в білих покривалах. Білі сорочки на них при місяці здавались ще біліші; люди ці проти місяця були неначе аж прозорчасті, наче білим туманом повиті, неначе на березі блукали якісь тіні не сьогосвітні« (Там же, стор. 11).

А ось картина пожеги, який охопив скирти панського збіжжя за селом: »Коли це зразу в хаті стало видно, як удень. Стіни, піч, лежанка, колиска, образи, все ніби облилося кров'ю. Червоний, кривавий світ миготів по стінах хвилями, дрижав, переливався із стін на стелю... Всі три вікна були ніби завішані знадвору кривавими хустинами... Увесь двір, сад, хата все було залите червоним світлом, наче кров'ю« (»Микола Джеря«, стор. 52-53).

Характеристика головних постатей деяких головних творів І. Нечуя-Левицького показана також в романтичній манері. Найбільше запримичується це в оповіданні »Рибалка Панас Круть« та в повісті »Микола Джеря«, де головні герої — дід Панас і Микола Джеря — показані як особи з найбільш ідеальними рисами характеру. Крім того, дід Панас »кравцовав, і кушнірував, був шевцем, стрільцем, а далі кинувся до цимбал, став музикою«, а опісля рибалкою, чим дивував свою рідню — »на що, було, тільки гляну, вже й умію, вже й сам зроблю, та ще й як зроблю. І батько покійник було дивується, що я так швидко вивчився шити кожухи, і швець показав мені тільки раз, як чоботи шити, і дяк наш дивувався, що я так швидко вчуся...« (»Рибалка Панас Круть«, стор. 14).

А Микола Джеря, крім щоденної важкої праці кріпака, брався за малярство та столярство. Він грав на скрипці та читав »Апостола« в церкві. Дід Панас і Микола Джеря, а також і Карпо Летючий (»Запорожці«) чи Павло Радюк (»Хмари«) — це постаті з усіма додатними рисами характеру, люди, що впродовж цілого свого життя шукають правди і справедливості.

Романтичне забарвлення яскраво пробивається і в портретах жіночих постатей. Ось кілька прикладів, як письменник малює своїх героїв жіночої статі: »Гая вийшла, як зоря зійшла в пинний літній ранок« (»Хмари«, стор. 177), »Вона була похожа на маленьку пташку, що вся посторочилась злетіти з гілки, почувши небезпечний шелест між листом« (там же, стор. 178). »У Корна дуже забилося серце! бо гарна була, як картина, кузичина дочка Олесь« (»Запорожці«, стор. 4). »Її чорні коси блищали на сонці, як чорні гадюки. Легкий стан гнувся, як тополя на вітрі« (»Микола Джеря«, стор. 113).

І навіть у такій, наскрізь реалістичній повісті, як «Кайдашева сім'я», що має виразний нахил до натуралізму (понури в деталях епізоди), автор зупиняється, щоб у романтичному захопленні змалювати образ Мелашки: «Дівчина була невеличка на зріст, але рівна, як струна, гнучка, як тополя, червона, як калина... Її щочки червоніли, як червонобокі яблужка, губи були повні та червоні, як калина. На чистім чолі були ніби помальовані веселі тонкі брови, густі, прегусті, як мак» (стор. 58).

«Ой, гарна ж дівчина, як рай, мов червона рожа, повита барвінком» — висловлює своє захоплення автор устами Лавріна, якому Мелашка «освітила всю його душу, освітила густу тінь під вербою, неначе сонцем» (там же, стор. 58). Пісня дівчини «розливається» ні чим іншим, а тільки «срібною луною» (стор. 58), і разом із співом дівчини «співають верби в лузі, співає калина, співає синє небо» («Микола Джеря» стор. 18).

Слід підкреслити, що історичні постаті чи події в творах І. Н. Левицького овіяні серпанком справжнього романтизму; прикладом служить нам казка «Запорожці», яку сміло можна назвати твором наскрізь романтичним. Вже сама назва цієї казки та її тло показують, до якого літературного напрямку слід її залічити. Головна дія казки відбувається під Дніпровими порогами, де знаходяться запорожці, зачаровані після зруйнування Січі. Туди попадає чудесним способом лодман Карло Летючий, що, розбивши на Дніпрових порогах свої човни, потонув у хвилях Дніпра. Тут автор показує своєму героєві Карпові образи з життя Запорозької Січі, порівнюючи їх із злиднями та кріпацьким життям ХІХ-го стол. в Україні. Постаті козаків, що перебувають у тому підземеллі — це постаті титанів. Вони «високі, рівні й дужі». «Вони такі гарні на вроду, що Карпо таких людей не бачив ні між панами, ні між простими селянами». Їхній голос — це «весняний перший грім, що розсипається між скелями» («Запорожці», стор. 11). Знову ж голос бандуриста, що співав козацьку думу — «лився низом, як грім, то підіймався вгору і дзвенів, як голосний дзвін, а під той голос стиха грала бандура, неначе птиця щебетала» (стор. 15). А ось образ гетьмана: «Гетьман був вищий і красніший од всіх запорожців; високий, як Палій, гарний, як Мазепа, сміливий, як Богдан Хмельницький. Його лице блищало, як раннє сонце» (стор. 21).

Всі описи поодиноких сцен чи образи природи в «Запорожцях» показані в казковій манері та в стилі романтизму. І навіть тоді, коли письменник спрямовує свій погляд на картини реального життя, він суворо придержується романтичних принципів, споглядаючи на реальну дійсність очима зачарованого орла-запорожця.

Охопивши, таким способом, своїм поглядом цілу Україну, автор з невимовним сумом і внутрішнім переживанням щирого патріота показує образ рідної землі, де «од самого Дніпра аж по Сян, на зеленому полі скрізь в'ються жовті гадюки (поляки, — Д. Ш.), що пашать полум'ям і повисались в українську землю», а поміж ними «великими клубками в'ються черви, або глистоки» — жиди. А «поміж тим гадом на зеленому

полі плазують сірі комашки». «То московське військо муштрується», — пояснює автор, — між яким «уже нема ні однісінького козака» (стор. 29). Всі люди в Україні «сплять зачарованим сном».

Ідеалізування доби Гетьманщини зустрічається і в інших творах І. Нечуя-Левицького, з яких слід згадати, насамперед, повість «Хмари», де автор романтичними красками змальовує боротьбу чи бій козаків з ворогами України. Картина того бою, наче привид, з'являється перед очима Павла Радюка серед ночі в степу: «По степу, наче перед його очима, перелітали на конях, як ті птиці, орди давніх народів, пересувались важкі орди татар з чередою, з верблюдами, гарбами й кіньми. І все те полетіло, полізло на Київ, на Україну, заславши українським трупом степи, поливши їх українською кров'ю. Він неначе бачив потім, як розлетілись по степу соколами й орлами козаки, він так очевидячки роздивлявся на їх коней, баских, як змії, на їх довгі чуби, що одставали від голів і маяли за вітром, на їх лиця гарні і сміливі, на їх кунтуші ясноцвітні»... «От перед його очима басували гетьманські коні, а на конях сиділи гетьмани-герої, а за ними вигравали козаки на конях, як те море, маячили червоноверхими шапками, і перед ними оступались дикі орди, падали необережні польсько-шляхетські голови. Все поле вкрилось трупом» («Хмари», стор. 151).

Повість «Хмари» має в собі й інші первні романтизму, що стали теж головними первнями і реалістичного напрямку, — це, передусім, прагнення до зміни пануючого ладу. Головний герой цієї повісті Павло Радюк — це носій нових народницьких ідей: «Ми кланяємося новим гуманним ідеям, які давно розійшлися по Європі й ледве оце добилися до нас» (стор. 146).

При кінці зупинимось ще на одному з тих багатьох романтичних первнів, що різко виступають у раніших творах І. Нечуя-Левицького. Мусмо на увазі взаємну вірність та велике кохання чоловіка й жінки, чи хлопця і дівчини. В повісті «Микола Джеря» зразком такої вірності й любови є Немидора і її чоловік Микола, який, не зважаючи на спокусу та поневіряння, залишився вірний своїй жінці. А Немидора, хоч майже ціле своє життя провела у великих злиднях без Миколи, — до смерті самої заховала в своєму серці любов до чоловіка. Дуже часто перед її очима з'являвся привид в образі Миколи — її чоловіка. Також і Микола дуже часто бачить перед очима образ Немидори і зараз же після проголошення свободи він вертається до неї. Не заставши вже між живими вірної жінки, він іде на її могилу, щоб скласти свій поклін та свою любов, злучену зі сльозами туги.

Другий прекрасний образ великого кохання малює І. Н. Левицький в оповіданні «Рибалка Панас Круть», де в особі діда Панаса — звичайного рибалки, відкриває благородну душу — високо ідеальну любов і вірність

до його жінки Одарки: »Чи бачиш, яка тепер тиха та ясна ніч? — Отака була моя Одарка« — заявляє дід Панас, згадуючи свою жінку, що вже давно померла. З туги за своєю любовою »подругою«, дід Панас розтратив свій маєток і став рибалкою; з туги за нею шукав розради в різних ворожбитів і з тої великої любови й туги закінчив трагічно своє життя — втопившись у весняній повені річки Росі.

В казці »Запорожці« автор іде ще далі й показує велике кохання Марусі Музиківної і гетьмана, що виявилось сильніше, ніж усі людські закони (заборона вступу жінці на Запорозьку Січ), бо з'єднало душі закоханих навіть після їхньої казкової смерті.

IV

Цікаво відмітити, що великий вплив на романтичне зображення в творчості І. Нечуй-Левицького мали українські поети доби романтизму, а головню Тарас Шевченко, якого успішно наслідував І. Н. Левицький повістю »Дві московки«, взявши улюблену Шевченкову сюжетну схему³.

Вплив Шевченка можна запримітити і в оповіданні »Рибалка Панас Круть«, де описи природи чи самий сюжет виявляють свою схожість на баладу »Причинна«. Для порівняння наведемо кілька прикладів: »Місто заснуло, скелі стояли над водою, неначе думу тяжку думали; заснув ліс на горі, сумували зелені верби. Десь гавкнув собака спросоння та й замовк; десь свиснув пізній соловейко та й задрімав. Глянеш на те все здалека, з гори, і здається тобі, що бачиш якесь зачароване царство, де все поснуло й стало кам'яне: і гори, і ліси, і вода, навіть місяць своїм тихим промінням скаменів і захолов... В таку місячну добу звідтіль, з-під тої скелі, виступили дві постаті людські, як мерці в білих покривалах« (»Рибалка Панас Круть«, стор. 10).

А ось образ ночі в баладі Т. Шерченка »Причинна«, яку І. Нечуй-Левицький був вивчив напам'ять:

... І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав, —
Неначе човен в синім морю,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясень раз-у-раз скрипів.
В таку добу під горою
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає...

³ М. Глобенко: »Реалізм другої половини ХІХ століття«, Історія української літератури, стор. 143.

Шевченкова поема «Причинна» кінчиться образом трагічної смерті козака, що з туги за своєю милою відбирає собі життя. З такої ж причини дід Панас І. Нечуя-Левицького знаходить свою смерть у хвилях річки Росі. Як у «Причинні», так і в «Гориславській ночі» ідеал любови й вірності піднесено до найвищого ступеня.

Другий романтичний твір І. Н. Левицького «Запорожці», що його автор назвав казкою, писаний, на нашу думку, під впливом «Божественної комедії» Аліґ'єрі Данте — твору суто клясичного, з яким І. Н. Левицький ознайомився ще в юнацьких літах свого життя. Пекло в «Божественній комедії» поділяється на 9 кругів, з тим, що кожний наступний із них є місцем все тяжчих мук. Найдальший дев'ятий круг — це місце найтяжчих мук і в ньому караються найбільші грішники⁴.

На подібних дев'ять кругів поділяється і підземелля, в якому перебувають зачаровані запорожці, з тою різницею, що все підземелля в казці «Запорожці» показане у вигляді першого круга пекла «Божественної комедії» — круга «тихого смутку». Знову ж дев'ятий круг запорозького підземелля — найсвітліший і найкращий та зображує собою церкву козаків.

Вражає також своєю подібністю накреслення картин і психологічного характеру обидвох творів. Наприклад, Павлю і Франческа в «Божественній комедії» та Маруся і гетьман у «Запорожцях» так одне одного покохали, що навіть смерть не могла розлучити їх. І там і тут у своїм коханні головні герої переступили людський закон. Павлю і Франческа покутують переступлення людського закону в найлегшому і найбільш привітному крузі пекла. Маруся ж, у вигляді куща калини, покутує такий самий свій гріх разом із зачарованим гетьманом у підземеллі Дніпрових порогів. Різниця в зображенні цих двох картин хіба в тому, що першу картину — покуту Павля і Франчески в «Божественній комедії» — спостерігає сам Данте, що всім своїм чуттям реагує на неї⁵. Знову ж аналогічну картину в «Запорожцях» бачить не сам автор, а головна постать твору — Карпо Летючий, що його занесли хвилі Дніпра до зачарованої Січі запорожців.

V

З перелічених і цитованих вище творів Івана Нечуя-Левицького можна зробити висновок, що цей великий український повістяр-реаліст, не зважаючи на свою програму реалістичної літератури, душею був і романтиком. Він не тільки маляр, що показує на своїх полотнах людей об'єктивно, він і психолог, що намагається відкрити душу своїх постатей — їх прагнення і душевні переживання. Він великий любитель природи, яку змальовує найбільш мистецькими красками.

⁴) В. Барка: «Західноєвропейська література доби Відродження», стор. 9.

⁵) Там же, стор. 14.

»Українська література, — пише І. Нечуй-Левицький — виявила в собі національний український дух та характер, широку гарячу фантазію, глибоке ніжне серце і тиху задуму...«⁶

Всі ці прикмети І. Нечуй-Левицький втілює у своїх творах. І всі вони в романтичному характері служать письменникові, як »перли«, як »золота ряска«, що ними він обсипас свої, навіть похмурі реалістичні образи.

Відчуваючи ніжною душею тонкощі ментальности українського народу, Іван Нечуй-Левицький, разом з іншими українськими письменниками (повістарами й драматургами) другої половини ХІХ-го століття, в добу національної і соціальної руїни України, був одним із небагатьох, але світлих дороговказів на тодішньому роздоріжжі української нації. Прокладав, разом з іншими українськими національними письменниками, не лише променистий шлях для нового літературного напрямку — модернізму, а також і для національно-політичного відродження, що наступило на початку ХХ-го століття та завершилось будовою державного життя України в 1917-20 роках.

⁶) Л. Білецький: »Передмова«, І. Н. Левицький, »Хмари«, стор. 10.

ПАМ'ЯТАЙТЕ, що одним з наших головних обов'язків на чужині є ознайомлювати чужинців з українськими проблемами і визвольною боротьбою українського народу. В цьому Вам допоможе англomовний журнал

«THE UKRAINIAN REVIEW»

Це змістовний і цікавий, об'ємистий, 96-сторінковий ілюстрований кварталник, що появляється вже п'ятий з черги рік заходами Союзу Українців у Великій Британії. Містить багато актуальних статей з української та міжнародної суспільно-політичної і науково-культурної проблематики. Його одержують численні чужинецькі бібліотеки, університети, дослідні інститути, установи, громадсько-політичні діячі та приватні особи.

СТАНЬ ПЕРЕДПЛАТНИКОМ «THE UKRAINIAN REVIEW» ДЛЯ ШИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО УКРАЇНУ СЕРЕД ЧУЖИНЕЦЬКИХ КІЛ, АБО ПРИЄДНАЙ ЧУЖИНЦЯ-ПЕРЕДПЛАТНИКА!

У Великобританії: В інших країнах:

Річна передплата — ф. 1-0-0 4 долари

Ціна одного примірника — 5 ш. 1 долар.

Замовлення слати на адресу:

»THE UKRAINIAN REVIEW«

49 Linden Gardens,
London, W. 2. Gr. Britain

Мгр Іван БОДНАРУК

НЕСПОВНЕНІ НАДІЇ

(До 60-тиріччя смерті Богдара Кирчова)

Серед нечисленної громади священиків-українців, яких застав Є. Олесницький у час свого приїзду до Стрия, згадує він у своїх споминах о. Богдара Кирчова з Довгого, заслуженого громадського діяча, що займався також літературою і децю писав. У листопаді цього року минає 60 літ, як померла ця цікава людина, що так багато працювала над відродженням Стрийщини та виявила свій чималий літературний хист.

Богдар Кирчів народився 12 червня 1856 року в селянській родині в Корчині біля Синевідська. Його батьки, Олекса Кирчів і Палагна Васильків, мали, крім нього, ще чотирьох синів і дочку. З них найстарший син Тома помер у Корчині як «тривіальний» учитель, а Павло був знаним колись письменником і заслуженим педагогом.

Гімназію і теологію Богдар Кирчів закінчив у Львові і в 1887 році став священиком. Вже у Львівській духовній семінарії відзначився він як гарячий борець за громадські права богословів. Працював спершу сотрудником (помічником) у Лисятичах, а згодом — священиком-парохом у Довгім.

1899 року, рік перед своєю смертю, їздив до Константинополя, Єгипту і Святої Землі, а вертаючись додому — побував і в Наддніпрянщині. Ця подорож скріпила хвилює його слабке здоров'я і втомлений дух. Але незабаром вернулися життєві злигодні, заглянули до хати знову скучні сільські будні, а до того ще й прийшла важка недуга і скосила його життя. Помер у Довгім у листопаді 1900 року. Залишив важко хвору жінку, Євгенію з Кобринських, і двох маленьких синів, Романа і Ярослава, пізніших адвокатів.

*

Богдар Кирчів пішов на теологію без покликання, приневолений до того важкими матеріальними обставинами. Це й був початок його життєвої трагедії, бо тільки так можна назвати життя тієї талановитої людини, що рвалася у широкий світ, бажала працювати для літератури, а мусіла все життя нидіти в глухому селі, без інтелігентного товариства, серед безупинних матеріальних клопотів. Хвилини апатії і зневіри, коли він опускав руки і кидав перо, чергувалися в його житті з короткими протягами часу, коли він рвався до праці, вів політичну і громадську роботу серед селян, давав популярні доповіді та писав оповідання й поезії.

Ім'я Богдара Кирчова можемо часто зустріти в протоколах колишньої стрийської політичної організації «Підгірська Рада». До громадської праці він заправлявся вже в Духовній семінарії. Ще богословом промовляв 7 серпня 1884 року на академічному вічі в Коломиї і домагався ввести українську мову, замість латини, в теологічних викладах. У

Духовній семінарії ширив думку про потребу якнайширшої освіти для богословів. Визначався як промовець і організатор молоді.

Коли пішов на село, парохіяни любили його за щирю і ввічливу поведінку та відвагу, з якою завжди ставав у їх обороні перед австрійською владою. Разом із братом Павлом та Грицем Онуфриком, студентами й уродженцями Корчина рустикального, заснував 1880 р. читальню в рідному селі Корчині. Туди заїздив часто й Іван Франко і, оцінюючи корисну працю корчинської читальні, восени 1884 р. післав їй у дарунку 50 власних книжок. Пишучи свого «Захара Беркута», не забув І. Франко й про Корчин та згадав його, як союзника тухольців у їх боротьбі з татарами.

Богдар Кирчів був полкої вдачі, характер мав чистий і непохитний. Мав постійні зв'язки з І. Франком і часто писав до нього. І. Франко дістав від нього декілька цінних рукописів, а також значну збірку народних колядок і щедріюк, зібраних тестем Кирчова, о. Кобринським з Рожнітова. Для Наукового Товариства ім. Т. Шевченка Б. Кирчів подарував свою бібліотеку, яку частинно зібрав він сам, а частинно його тесть, а також шість пам'яток по О. Ю. Федьковичеві та декілька інших музейних експонатів.

В літературних журналах кінця XIX-го століття можна часто зустріти Кирчова (під ім'ям Теодора), бо він пробував своїх сил як письменник і поет. Його оповідання «За волами» було дуже подобалося проф. Ом. Огновському, коли автор читав його на семінарі української літератури. Короткі оповідання Б. Кирчова друкувалися в «Зорі» та в інших тодішніх галицьких часописах.

У «Зорі» та в інших часописах друкувалися також деякі вірші Кирчова. В 1882 році «Зоря» надрукувала, між іншим, два його вірші: «Дивоцвіт» і «Спомини в пам'ять ХХІ роковин смерті незабутого Т. Шевченка». Перший був написаний у травні 1880 року, а другий — у Львові 10 березня 1882 року.

Тут подаємо повний текст його другого вірша: «Спомини в пам'ять ХХІ роковин смерті незабутого Т. Шевченка».

Лунає! Лунає і слава і хвала
Від Дніпра порогів за Бескид, Дунай;
Вся Русь-Україна припівом заграла:
«Ангелом, Тарасе, між нами витай!»

О Ти — херувим наш! Небесним привітом
Розвіяв тьму грози мрячних чорних хмар,
І хату убогу озорив нам світлом
Науки і правди; і любови жар
Зажег у родині, і псалом воскресний
Посеред дружини велично возніс,
Новий, довго жданий завіт небесний,
Предвічний навіки в дарі нам приніс...
Вознісся над землю, щоб всі Тя почули,

Щоб кожний побачив Твій світлий прапор,
Десницею тиранам погрозив з-над Сули,
І з могил батьківських кликав духів хор,
А нам благовісно під хвилі конання
Надії рік слово: »Вже кінець страдання«.

Прокинулась доля. Встає Україна,
А скрегіт круків, грізний сик гадюк
Роздався по степах; кинулась скажена
Вся погань на Тебе, щоб праведний звук
Глаголів Господних замучити в тюрмі,
В неволі... Даром їх беззаконний труд!
З Кавказу, з Уралу заграли нам сурми
Заповідей Твоїх; надиво, начуд
Згреміла тут пісня і притчею стала,
І волі блаженна зоря засіяла...

А нині спокійно, неначе з престола,
Ти знов із могили на сем'ю свою
Глядиш, Отамане, чи уся на поле
Виходить дружина веснувать весну.
Твій геній стає нам ясною зіркою,
А зрадникам нашим — душі гризотою...

Веснуєм і кличем »найменшого брата« —
З весною нам скоро наспіє і май.
При вільній трапезі у вільній нашій хаті
Ангелом, Тарасе, між нами витай!

До віршів Б. Кирчова »В гаю зеленім« і »Она одна, она моя« композитор о. Остап Нижанківський у 1885-86 роках уложив музику. В »Ділі« друкувалося багато дописів Б. Кирчова, особливо з того часу, як він став священиком.

Був у Богдара Кирчова письменницький талант, була й велика охота працювати для літератури. На жаль, життєві злигодні, слабе здоров'я, а передусім невдоволення і апатія підорвали його сили і загнали передчасно в могилу. Так зійшов у могилу письменник, що давав колись великі надії, на жаль, несповнені.

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ДЕШЕВИЙ, АЛЕ КОРИСНИЙ ПОДАРУНОК ДЛЯ ВАШИХ РІДНИХ І БЛИЗЬКИХ З НАГОДИ ЇХ ІМЕНИН, УРОДИН ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА »В. Ш.« СВОЇМ ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДАВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОВ ВИСЛАТИ ІМ ЗРАЗКОВЕ ЧИСЛО ЖУРНАЛУ.

Лариса МУРОВИЧ

Уява і дійсність

Що дійсність, кордони і ґрати вікон?
Уява проб'є їх світлом багровим —
І вчора й сьогодні і вавтра знову
Проникне крізь призму усіх перепон.

Зустріне́ться з дотиком дальніх долонь
І зором, як незабудьки шовковим —
Музика заграє ймення любови,
А смуток стоятиме там осторонь.

Щоб знову, як серце затихне на час
По бурі палкій, що лет зупинила,
Уява — як вітер вми́ть відлетіла

Із сльом усіх найдорожчих прикрас.
Щоб я невишна наново тужила —
Уяву й дійсність у правді мирила!

Нерозлучність

З землі я взявсь і землю я кохаю,
Як дерево, що садівник щепив —
І почуття я іншого не знаю,
Як тільки те, що землю я б тулив.

Як дерево угору виростаю,
І соком тягну гаряч своїх нив —
На нивах я корінням приростаю,
На них я щастя й горя дні прожив.

І не мені на шляху життєвому
Судьба накаже землю покидать,
Як тут на ній моя лежить печать —

Від дня, коли свій світ я по-своєму
На ній різьбив, як божественну стать,
Й під землю ляжу — вічність щоб обнять!

М. БЕРЕС

Музиці

Туман осінній в далині,
А довкруги берези голі,
Не грай, музико, більш мені
Оцих »ча-ча« і »рок'інролів».

Я хочу рідних, свіжих нот,
Мелодій сонця і простору
Моїх вітчизняних широт,
Моїх степів і косогорів.

Я прагну пісні моря нив,
Ноктюрну юного, палкого,
А ти своє »ча-ча« завів,
Таке банальне та убоге.

Обрид мені тромбонів звук,
Фермати їхні порожнечі,
Візьми но скрипку ти до рук
І в цей понурий грудня вечір

Жвавіш по струнах пролети,
Зігрій душі холодне лоно
Акордом ніжним теплоти
Далеких, рідних небосклонів.

Та де тобі! Не знаєш їх —
Пісень сторін, що я покинув,
Пісень жагучих, чарівних,
Пісень моєї України.

Вони, як я, тобі чужі,
То ж грай, музико, що захочеш,
Хай люди в'ються, як вужі,
До диких »па« такі охочі.

Мене ж твоя не вабить гра
І не беру дівчат до танцю,
В цей вечір знову до Дніпра
Думками лину я вигнанця

І душу знов сповняє спів
Не цих убогих »рок'інролів»,
А пишних жит, левад, степів
І верб зелених на Хоролі...

Грудень, 1959 р.

БАРВИСТІ ЛИСТОПАДИ

Маленьке непорозуміння призвело до цікавої знахідки. Недавно я зайшла в одну з мюнхенських книгарень і попросила показати мені збірку німецьких перекладів українських новелістів, що її зладила під заголовком »Blauer November« — »Синій Листопад« пані Анна-Галія Горбач, дружина відомого вже науковця, д-ра Олекси.

— »Бляуер Новембер«? Я! — повторила за мною панянка з модним помаранчевим волоссям і, коливаючись на високих зап'ятках, пішла в глиб крамниці. Незабаром вона повернулася й простягла мені невелику книжечку в сірій обкладинці, з киненими на ній зеленими шматками розірваного листочка кульбаби. Я здивувалася. Бачивши у знійомих збірку пані Анни-Галі, вона видалась мені більшою, товстішою.

— Чи це насправду »Бляуер Новембер«? — запитала я.

— Очевидно, — повчальним тоном відповідала панянка, дивлячись згори на мене. — Ось, дивіться!..

Панянка розгорнула книжку й — почервоніла густо, як мак. Я глянула на напис і голосно засміялася.

»Grüner November — Gedichte von Andreas Okopenko, 1957, R. Piper & Co Verlag, München« — стояло на першій сторінці чепурної книжечки поезій...

— Ох, вибачте, пані, — зніяковіла »помаранчева« панянка, — я побачила слово »Листопад« і мені здавалося, що...

— Нічого, я навіть вдячна вам за те, що ви відкрили мені, може, й мого земляка... Листопадів же у моїй країні багато, а найкращий із них був багряний, що ярів червоною калиною...

Панянка дивилася на мене, очевидно не розуміючи моїх слів, але погоджувалася, рада, що я вже забула про її розсіянність.

Я верталася додому з двома »Листопадами« — »Голубим« пані Галі Горбач, де були »українські розповідчі нашого сторіччя«, і »Зеленим« — з поезіями Андрія Окопенка.

Так, я не помилилася. Автором поезій був наш земляк, українець з Кошиць. »Народився 15-го вересня 1930-го року в Кошицях (Словаччина), — еге ж, так і написано »Словаччина«! — провів молодість до дев'ятого року життя в словацьких і карпато-українських селах та малих містечках. 1939 року мусіла його родина покинути країну й переселилася до Відня. Андрій Окопенко студював 7 семестрів хемії і сьогодні працює в обліковому бюро одного підприємства...«

Довідавшись від видавця збірки про ці скупі відомості з життя Андрія Окопенка, я намагалася знайти щось більше, більше натяків, може й туги за батьківщиною — Україною, далекі спогади — у його поезії. Даремно. Дев'ять років життя на рідній землі замало, щоб перемогти дальші роки на чужині.

На 44 вірші збірки тільки один-два дають неясні образи туги, чи спогадів, що їх напевно не може вже зрозуміти й сам Андрій Окопенко.

»Я сидів десь-то на теплих білих ступнях,
Десь сидів і загорав до сонця,
А з кущів прилинув жук до мене.

Чув я, як гукав хтось любе ім'я,
Глянув покликав у слід і потягнувся за ними
Кудись геть. — Було це у чотирнадцять років*).

Чи було це в «Словаччині», чи в Карпатській Україні? Здається, що ні ми, ні автор не дасть відповіді. Правда, вся збірка повна образів, сильних відчужень, у кожній поезії: дівчата, діти й розцвілі каштани. Але чи немає їх і в Відні? Автор чує, що загубився, і пише:

»Мабуть, треба бути гнучкішим, щоб жити щасливо в Європі.
Я пробував всіяко; і не знаю, у чому ця таємниця». (Стор. 71).

Вихований у Відні, Андрій Окопенко замолоду пробує своїх сил літератора — з 1949 року друкує поезії, короткі оповідання й есеї у віденському літературному журналі «Neue Weg» — «Нові дороги». Вплив на нього і його розвиток мають у той час автори згаданого журналу, як Вальтер Томан, Герберт Айзенрайх, Жанні Ебнер, Ганс Ц. Артманн та ін. У 1950-51 роках Окопенко вів при цьому журналі, разом з іншими молодими авторами, лекторат для лірики й белетристичної прози, а в 1951-52 роках видавав «публікації віденської групи молодих авторів» — «пробойовий» літературний журнал (сьогодні вже не появляється). У 1957 році Окопенко дістав за свої твори літературну нагороду Георга Тракля.

»Змінно-пливке нашого світосприймання намагається Окопенко схопити й утривалити, — пише видавець його «Зеленого Листопада». — Деякі його поезії можна порівняти з образами, на які треба довго дивитися, сприймати, а на які раптово падає тінь, що відсуває наголос змісту цього образу... Візію дійсності великого міста заслонює легка хмарка усмішки в спогадах про минуле, про скрипучі журавлі біля колодязів і просторі зелені луки Рутенії (!). Передчуття і мудрість минулого, молодість і зрілість чергуються буремно або переходять повільним ритмом і визнають обрії цієї лірики. »Я не шукав для себе цього часу», так написано в одній з останніх поезій цієї збірки. А все таки мусимо признати Окопенкові, що він є одним з небагатьох молодих ліриків, які проникли в таємницю цього нашого життя...»

Барвисті Листопади: «Синій», в якому, як пишуть його видавці, »пропали без сліду, закатовані й загнані на добровільну смерть підносять свій голос, щоб оскаржити нове »всесоюзне громадянство« кастової держави»!

»Зелений«, в якому загублена й вихована в чужому морі українська людина твердить: »мабуть, треба бути гнучкішим, щоб жити щасливо в Європі...»

— викликають тим більшу тугу за іншим, справжнім, нашим Листопадом, з багром калини й веселим гомоном залізних мечів. Щоб не пропадали »пропали без сліду« й щоб »загублені« віднайшли себе.

Л. Ч.

*) Переклади свобідні, — Л. Ч.

НАЙВІЛЬШИЙ ВОРОГ — СТРАХ

Дві французькі книжечки з короткими новелістичними оповіданнями, що їх тепер не дуже радо читають французи, захоплені об'ємистими романами, цікаві не лише своїм стилем, а щобільш — тематикою. Я далека від того, щоб твердити, мовляв, вибрані мною книжки (й їхні автори) — це типові зразки теперішньої французької прози; все таки зважуюся сказати, що порушені в них проблеми притаманні більшості молодого покоління теперішньої Європи. А цими проблемами, чи радше, головною проблемою — є **страх**. Як не дивно, але на європейську молодь по цей бік царства страху, яка живе в релятивно безжурний час, пригошнена модною музикою і всіма розвагами «тінейджерів», тяжить якийсь нез'ясований страх, душевний неспокій, передчуття загрози. Можливо, що недалеким від правди було б твердження, що причиною цього — брак в теперішнього молодого покоління чітко скристалізованих вищих, світліших ідеалів, якими жили його, не так батьки, як діди й прадіди. Відчуваючи в цьому відношенні духову порожнечу, теперішня молодь мусить попадати в страх. Цей страх породила минула — чи минулі — світова війна. Відбився цей страх і в творах двох французьких письменників, про що я згадала напочатку.

Молода французька авторка **Жанін Сперлінг** — до речі, ще відносно мало відома ширшим колам навіть читачів у Франції — виступила з своєю другою книжкою. Три роки тому появилася з друку її роман під заголовком : «Компроміс», тепер видавництво Галлімара в Парижі дало в своїй колекції «Молода проза» невелике оповідання окремою книжечкою під заг. «Ірина і її божевілля»). Перший раз це оповідання було друковане у вересневому номері 1959 р. «Nouvelle Revue Française», з куди кращими і влучнішим, на мою думку, заголовком: «Tu ne tueras point» — «Ти ніяк не вбиватимеш».

Без ніякої майже зовнішньої дії змальовує авторка духове життя двох людських істот, що ведуть боротьбу, безперервне змагання з таємним мором божевілля. Кохання, однак, перемагає своєю силою їхній страх і одержимість, хоч руйнує їм щастя.

Молодий англійський музикант Грегем, що познайомився з Іриною в Парижі, постійно живе спадщиною свого страхітливого дитинства. Ще малим хлоп'ям він пережив пекло війни, бомбардувань, смерть мами й з цими враженнями, що не покидали його ніколи, пішов у дальше життя. Згодом він відкрив, що час від часу в його душі оживає «потвора» війни й страху, яка домагається пімсти за замарноване дитинство, домагається відплатити іншим за всі душевні страждання. Грегем відчуває непереможне бажання завдати й іншим удари, сіяти знищення, вбити людину. Тільки в любові Ірини він знаходить заспокоєння і захист перед самим собою, своїми жорстокими прагненнями. Ірина ж з безмежною, повною посвятою відданістю, внутрішнім спокоєм, окупленим ціною великою напруженістю, намагається перебрати на себе Грегемів страшний тягар, переконуючи коханого, що «він не вбиватиме». Вона

*) Janine Sperling: "Irène et sa folie," Gallimard, collection Jeune Prose.

живе тільки одним: вирвати милого з обіймів темряви божевілья і вивести його на світлий шлях соняшного життя.

Внутрішнє напруження, в якому Жанін Сперлінг тримає читача від першого до останнього рядка свого твору, посилює ще й її своєрідний стиль — Ірина звертається до читача безпосередньо на ти, в розповідній формі першої особи, примушуючи його переживати разом з нею її «божевілья» на грані життя і смерті. Щойно в хвилину найбільшого драматичного напруження авторка переходить до розмови своїх персонажів у третій особі, немов даючи читачеві змогу вже з перспективи зглибити весь трагізм. Скупе, ніби знехотя тільки введене, оточення підкреслює ситуацію.

Помалу, обережно, як витягається з глибокої води тягар, що ось-ось зірветься з ланцюга, виринає Ірина з сутінок духової смерті свого коханого. Та в тому приходить катастрофа. Вибухає війна й Грегема покликають до війська. Всі надії молодят, всі намагання, посвята — даремні. Ті самі людські закони, які, нібито, стоять на сторожі Божого — «не убий!» — наказують тепер Грегемові вбивати, штовхають його назад у провалля, з якого він щойно, як йому здавалося, видістався з допомогою коханої дівчини.

Доля, однаке, вирішує інакше: Грегем умирає, поки йому судилося, як воякові, вбивати, стати жертвою темних, первісних сил його душі — зі страху сіяти страх між іншими.

Ірина прощається з своїм улюбленим у пристані Кардіф, де море й небо олив'яні, сірі, сумні й порожні, як її душа. Немов човен без стерня і без мети, пускається вона в пустелю життя без сподівань, без бажання до дальшого змагання, без охоти, з почуттям страху.

З відкритим, без маски, обличчям, на якому теж слідно страх, стає перед читачем другий автор — Жан Бльош-Мішель, що його збірка трьох оповідань під заголовком: «Le visage nu» теж появилася в згаданому видавництві Галлімара, в Парижі*).

Темою, чи пак головною сценою, на якій розіграється дія трьох новел, це — в'язниця, де людина скидає всяку маску конвенансів і т. зв. «доброго виховання», що гамує прапервісні її інстинкти, і стає сама перед собою з «голим обличчям», на якому, немов у чародійному дзеркалі, видно найглибші потайники душі. Автор прекрасно вміє показати таке «головне обличчя», не зриваючи при тому, разом з маскою, самого справжнього лица своїх персонажів. Він вглиблюється, «вслушується» в суть душі змальованих ним постатей, розкладає її, немов якийсь механізм, на частинки, дошукуючись мотивів їхнього поступування, щоб — з великою пошаною до людської гідності — знайти бодай тінь виправдання, як це він робить у першому оповіданні.

Французький міліціонер, що з наказу німців брав участь у розстрілах, пише опісля своєму адвокатові, якому завдячує своє звільнення з тюрми після визволення Франції, та вияснює йому (а найбільше собі самому!), як він без ніякого запалу й без зайвих ілюзій став французьким нацистом. В цій «сповіді» яскраво віддзеркалюється великий страх французів «d'être dupe» — страх, щоб їх не обманено, не перехитрено, щоб не

*) Jean Block—Michel: "Le visage nu," Editions Gallimard, Paris.

стати дурниками в очах інших. Цей страх змушує француза погорджувати переможеним, захоплюватися переможцем, плекати в собі цинізм, нахил плисти не проти хвилі, а разом з нею, в тому обманному переконанні, що він сам створює обставини і діє серед них. Що така настанова дуже легко веде або до безшабашного цинізму, або до надмірної самоаналізи й самобичування, виявляє новеля Бльоша-Мішеля.

Друге оповідання автор створив на підставі справжньої події. Його знайома купила на залізничній станції невідповідний квиток і раптом опинилася в поїзді, що віз забраних робітників на примусову працю у Німеччину. Бльош-Мішель покористувався цим жахливим фактом і описав його, як переживання молодого Люсієна, що так само помилково попав у німецький табір. Протягом тижнів сподівався Люсієн, що «помилка виясниться», щоб врешті зрозуміти, що його доля так само не має «ніякого сенсу», як і доля його співтоваришів у таборі. В солідарності з ними він знаходить врешті «сєнс своїх страждань».

Шорсткість і брак усякого сліду якоїнебудь плачливої сентиментальності в новелі роблять її майже класичною в тому відношенні. Третя новеля (написана, як і перша, в розповідній формі) — це також сповідь жінки, арештованої і запротореної до табору, написана в листі, що ніколи не дійде до ніякого адресата.

Твори Бльоша-Мішеля нагадують традиції французьких «моралістів», про яких Жан Поль Сартр сказав, що вони, мабуть, втілюють у собі найкращу традицію французької літератури. Це — воля до ясного ставлення справи, шукання гідності людини навіть там, де її сліди ледве помітні. Все ж таки, вони не вільні від того, про що згадано на початку нашої розмови — від страху, що важко наліг на наше покоління.

Л. Ч.

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

тижневик

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ«

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Він подає правдиві інформації про події на українських землях, а також приносить обширні відомості про міжнародні події, наслідуючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи.

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« речево дискутує й роз'яснює всі суспільні, політичні й культурні питання української еміграції й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу.

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« — це універсальний часопис української еміграції в усіх країнах поселення, що повинен знайтися в руках кожного свідомого українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
237, Liverpool Rd.,
London, N. 1.

Адреса Видавництва:

Verlag Schlach Peremohy
München 8, Zeppelinstr. 87
Germany

В поневоленій Україні

ТОВАРИСТВО ІДЕОЛОГІЧНОЇ ОТРУТИ

Так зване «Товариство для поширення політичних і наукових знань» в СРСР, засноване Центральним комітетом КПСС після другої світової війни. Належить воно ніби до підсовєтських «добровільних» культурно-громадських товариств, має і своє правління, але практично підпорядковане відділові агітації та пропаганди ЦК КПСС. Отже є однією з т. з. «добровільних» прибудовок компартії, підлягає відділові пропаганди й агітації та ширить московську «наукову» ідеологічну отруту між населенням поневолених Москвою народів.

В Україні ця московська експозиція існує під назвою «Республіканське товариство для поширення політичних і наукових знань», очолене воно Л. Кухаренком, членом ЦК компартії в Україні. Має свої обласні, районні й сільські відділи. Підпорядковане централі цього «Товариства» в Москві та ЦК компартії на українських землях.

Така структура організаційної побудови «Товариства» забезпечує московсько-більшевицькій партії безмежну контролю і диктатуру, дає можливість унапрямувати працю того «Товариства», своєчасно виявляти різні «відхилення» від партійної лінії та знищувати прояви «буржуазного» націоналізму.

В члени «Товариства» втягається переважно т. зв. «підсовєтську інтелігенцію». І так, напр., в Україні на початку 1960 року було 260

тисяч членів, у тому переважно інтелігенція і «новатори» виробництва. За перше півріччя 1960 року звербовано до цього «Товариства» 40 тисяч учителів, інженерів, лікарів, діячів літератури і мистецтва.

«Товариство» це, згідно з постановами ЦК КПСС «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах», спільно з партійними організаціями вело цього року підготовку для створення широко розгалуженої сітки політичного ідеологічно-більшевицького отруєння українського населення. «Радянська Україна» (ч. 257, 1960) пише, що «сьогодні вже можна зробити підсумки роботи в новому навчальному 1960-1961 році в ділянці політичної освіти в містах і селах» України, в якій (роботі) — поряд партійних наставників, — бере участь і «Товариство для поширення політичних і наукових знань».

Л. Кухаренко хвалиться тим, що «Товариство» сумлінно виконує всі постанови партійних зверхників. У журналі «Комуніст України» (ч. 10, 1960) він пише: «Головну увагу тепер правління звертає на здійснення заходів, спрямованих на всебічний розвиток громадських елементів в організації та на ідеологічну роботу серед населення». Такими «громадськими елементами», як твердить Кухаренко, є зміцнення контактів і зв'язків «Товариства» з партійними, совєтськими проспілковими організаціями, з науковими й

учбовими закладами та застосовування нових форм ідеологічної роботи, самодіяльності членів і організації «Товариства».

Ці «громадські підстави» поширювання ідеологічної отрути між українським населенням вже випробували, наспілку з партійними установами, відділи «Товариства» Львівської та Станиславівської областей. Там ухвалено обов'язково залучити в сітку політично-партійної освіти всіх робітників і колгоспників. В містах і селах, у колгоспах і радгоспах, на підприємствах і будовах створено цього року тисячі початкових політично-економічних гуртків і шкіл. У Станиславівській області примушено відвідувати лекції політично-марксистської економії 300 тисяч робітників, колгоспників, бригадирів та різних т. зв. «передовиків» господарства; у Львівській області — 190 тисяч, у Дніпропетрівській — 180 тис., а в Запорізькій — 150 тисяч.

Та виховання т. зв. «нової людини комуністичного суспільства» в умовах зростаючої протимосковської національно-визвольної боротьби українського народу — справа не легка, хоч яка пекуча для Москви. «Радянська Україна», напр., пише, що під час читання лекцій та політичних навчань у первинних гуртках і школах слухачі ставлять викладачам такі складні питання, що на них треба відповідати добре кваліфікованому пропагандистові або політично освіченому лекторові. «Радянська Україна» не подає, які ж то «складні питання» ставлять слухачі в гуртках і школах, але без сумніву, вони справді складні, коли вже й відповісти на них важко.

На допомогу «кваліфікованим пропагандистам» і «політично-осві-

ченим лекторам», «Товариство» і його відділи в містах та районах організують спеціальні секції, до яких залучено й т. зв. «громадськість» — «передових» доярок, свинарок, ланкових, твариноводів, «ударників комуністичних бригад», рядових партійців та комсомольців, що вештаються серед української громадськості і добре знають, чим вона «дише». Кухаренко пише, що така метода поширювання ідеологічно-політичної отрути виправдує себе, бо наближає «політичні й наукові знання» до конкретного життя.

А «Комуніст України» ще виразніше зазначає, що участь згаданої «громадськості» в працях секцій значно поліпшує ідеологічну якість і тематику лекцій, бо «громадськість» ця знає наперед, які питання будуть ставити лекторам слухачі і як треба на них відповідати в конкретних обставинах. Так, напр., «громадськість» знає, що гострі питання ставлять завжди — за советським виразом — «ледарі», «нахлібники», «дармоїди» і взагалі «приватно-власницькі» елементи, що «використовують советські закони», маскують себе приналежністю до колгоспу, профспілки або робітництва і експлуатують «соціалістичні блага» для приватно-власницького збагачення. А боротьба з приватно-власницьким елементом в Україні, чи з т. зв. «буржуазно-міщанською» ідеологією — є фактично боротьбою проти українського націоналізму, проти релігії, самобутности й духовности українського народу; є намаганням прищепити йому ідеологію московської отарности-колективізму, комуністичного «ставлення до праці» та рабського послууху невільника.

Праця згаданих секцій «Товариства» проявляється в тому, що вони встановлюють контакти з науково-

дослідними інститутами, з навчальними закладами, різними «громадськими» організаціями і спрямовують науково-методичну роботу лекторів на партійний шлях, контролюють якість пропаганди, щоб була, не дай Боже, не проявився десь «націоналістичний ухил». В секціях «Товариства» виправляють і лекції лекторів та підготовляють пропагандистів, які виїжджають з показовими лекціями в села та заводи, а також провадять інструкторську контролю.

Всі ці заходи мають за мету поширювати московсько-комуністичну отруту, з допомогою якої українська людина має перетворитися на «нову людину комуністичного суспільства».

Але, як виявляється, Московські намагання не спроможні подолати здорових національних процесів в українському народі й московська ідеологічна отрута не знаходить для себе відповідного ґрунту. Українське населення — за винятком різних «героїв» праці, партійців, московських вислужників та інших яничарів, — ставиться пасивно, або й вороже, до московсько-більшевицької примітивної пропаганди, натомість радо, з допомогою саморобних радіоапаратів, слухає голос західного світу.

Напр., «Робітнича газета» (від 8.10 ц. р.) писала: «Робітник шахти «Центральна» тресту «Красноармійськвугілля» мав саморобний радіонадавачий апарат, яким нелегально надавав час від часу в ефір непотрібні радіопередавання. Він систематично слухав закордонні радіомовлення. На донос, міліція відібрала в нього радіонадавач, а справу передала до суду».

В одному з колгоспів на Кіровоградщині в клубі досить часто відбуваються лекції «Товариства» та загальні збори колгоспників, але

такі колгоспники, як М. Н., П. Б., М. П., Я. Л. та інші їх не відвідують. На власне бажання деякі вибули з колгоспу, а інші відпрацьовують один-два дні у місяць для «замилування очей», а живуть на рахунок власних прибутків, — скаржиться «Радянська Україна» від 10 жовтня ц. р.

В колгоспі «Перемога», Олевського району, Житомирської області, є тваринницька ферма. Фактично це дерев'яна буда, де живуть і відпочивають доярки й пастухи. Жодного натику тут на культуру не видно, книжок і газет нема. Єдине писане слово — щоденник надою молока. На стелі кілька хрестів, наведених кіптявою від свічки. «Ніхто нічого не хоче робити», — скаржиться зоотехнік у «Радянській Україні» (від 9. 10. 1960).

Між селами Парутине і Дмитрівкою, Очаківського району, Миколаївської області, розташоване невеличке селище Аджигол — 30 дворів. Живуть тут колгоспники колгоспів ім. Леніна і ім. Маркса, працівники радгоспу ім. Шмідта, рибалки. Селяни ці самі про себе кажуть, що вони «вільновідпущені» громадяни. Удень працюють на власних присадибних ділянках, випасають власну худобу. Ілля К. — формально колгоспник. В окремі місяці 1960 р. в колгоспі він не працював, або, про людське око, відпрацює один-два трудодні. Дружина його — теж колгоспниця, але на роботу не виходить. У дворі І. К. є худоба, багато курей, качок, цесарок... («Рад. Україна», 11. 10. 1960).

Ось саме проти таких «приватно-власницьких елементів» і воює «Товариство» поширення ідеології московської отарності-колективізму.

«Завод ім. Петровського в Дніпропетрівському не огорожений повністю з боку селища Кайдаки. Користаючись із цього, робітники розтягають із заводу кокс, вапно, цемент, дошки, листове залізо, кольорові метали...» («Робітнича газета», 16. 10. 1960). Це один із проявів боротьби українських робітників проти «соціалістичної власності», а для московських колективізаторів згадані робітники — «нетрудовий елемент».

«Колгосп «Україна», Куйбишевського району, Запорізької області, вислав ланкову кукурудзоводів, Марію Волкову, на обласну нараду. Тут вона прирекла виконати соціалістичні зобов'язання по вирощуванню кукурудзи. Повернувшись до колгоспу, збрала ланку, щоб розповісти про нараду і поговорити про зобов'язання. Але почула від членів ланки гострі вислови на свою адресу: — «Ми вже чули, в газеті читали. Дуже сміливою ти стала на нараді. Раз ти взяла таке зобов'язання, то й виконуй його сама, а ми будемо робити як інші...» («Рад. Україна», 28. 10. 1960).

З сучасної боротьби українського народу проти московсько-комуністичної системи життя, можна навести велику кількість прикладів навіть за московською пресою в Україні. Але досить і наведених тут прикладів, щоб показати, проти яких явищ в Україні спрямована ідеологічна отрута т. зв. «Республіканського товариства для поширення політичних і наукових знань».

Крім лекцій, організування гуртків і шкіл політичної освіти, крім різних доповідей, консультацій і т. зв. «методичної роботи», згадане «Товариство» видає й різні пропагандивні брошури, що виповнені

брехнею й наклепами, зокрема на західній світ і «буржуазних» націоналістів. Ця паперова макулатура видається під заголовком — «Брошури-лекції Товариства для поширення політичних та наукових знань Української ССР», і має 11 серій.

Ось, напр., як «науково» бреше І. П. Івонін у брошурі «Львівський економічний адміністративний район»: «Першого вересня 1939 р. фашистська Німеччина напала на Польщу. Народ і уряд Радянського Союзу не могли залишитися байдужими до долі своїх єдинокровних братів, і Західна Україна та Західна Білорусія (захоплені панською Польщею в 1918-1920 роках) були врятовані Червоною армією від гітлерівського поневолення і за рішенням самого народу в листопаді 1939 р. були воз'єднані відповідно з Українською РСР і Білоруською РСР...» (сто. 7).

Так, приблизно, виглядає зміст усіх брошур і так виглядає «ширення політичних і наукових знань» в Україні.

В 1960 році правління «Товариства» вже видало 240 різних брошур. Крім цього випускає ще й макулатуру, яку помножує «на допомогу лекторам» на правах рукопису. Вона редагована й контрольована «Академією високих політичних і партійних наук» ЦК компартії в Україні.

Щоб цією ідеологічною московською отрутою запаморочити голови якнайширших кіл української громадськості, в колгоспах, наукових закладах і установах, на підприємствах і будовах — діють групи членів «Товариства». У першій половині 1960 р. до вже існуючих груп в Україні зорганізовано ще 917 нових. З них 550 груп в науко-

во-дослідних інститутах і учбових закладах, 267 — на промислових підприємствах, 100 — в колгоспах і радгоспах. Отже разом тепер в Україні діє 16.126 груп «Товариства», що «перевиховують» українське населення та ведуть боротьбу проти української націоналістичної ідеології.

Згадані групи працюють на низах під керівництвом місцевих партійних організацій і — як пише журнал «Комуніст України», — «мобілізують трудящих на виконання виробничих завдань і на протиставлення ворожій ідеології».

Той же «Комуніст України» пише, що тепер «у республіці значно поліпшилась пропаганда передового досвіду. В першому півріччі 1960 р. — порівнююче з відповідним періодом минулого року — в два рази збільшилась кількість лекцій про досвід новаторів промисловості (сучасних хрущовських стахановців, — Ш. Д.) і майже в три рази — про досвід передовиків сільського господарства».

Як ставляться колгоспники в Україні до «передового досвіду новаторів», бачимо в розповіді «героя соціалістичної праці», орденоносця, «новатора» свинарства на Львівщині — Ярослава Чижя:

«Коли я почав давати свиням сиру, та ще й неміту картоплю, мені сказали: «Хоч ти і новатор — якщо будеш давати неміту, сиру картоплю і щось прапиться із свиньми, то зразу тебе... сам знаєш, що тобі буде! Пиши розписку, що береш усе на свою відповідальність!»

Написав розписку...

Вже на що рідна жінка, а й вона мене лає, каже:

— Ти навіть тоді, як подивимось кіно, то опісля ідеш дивитися на

тих свиней...» («Перець», жовтень, 1960).

Крім шкіл «передового досвіду» в колгоспах і на підприємствах, організує «Товариство» і т. зв. «народні університети». «Комуніст України» пише, що в Україні на «громадських засадах» працює тепер 1363 «народних університетів», а з них — 783 це «університети культури» (очевидно, московської! — Д. Ш.), 266 — «педагогічних», 64 — «технічного прогресу», 36 — «передового досвіду сільського господарства» і 145 «університетів здоров'я».

Так на «громадській» засаді, психологічним тиском та погрозами «Товариство» поширює московську ідеологічну отруту між колгоспниками, робітниками й інтелігенцією в Україні. Крім боротьби з українським «буржуазним» націоналізмом, особливу увагу «Товариство» приділяє й боротьбі з глибокою релігійністю українського народу, яка є підставою його шляхетних чеснот. Для боротьби з релігією в системі «Товариства» створено спеціальну «атеїстично-наукову секцію», що в містах і селах України організує десятки тисяч безбожницьких клубів, пересувних атеїстичних бібліотек, виставок та атеїстичних гуртків. В антирелігійній пропаганді й агітації «Товариство» використовує викладачів хемії і фізики середніх шкіл, наукових працівників, попіврозстриг, колишніх сектантів, що виступили з релігійної секти та інших. Мільйонами примірників видає різні антирелігійні примітивні брошури, влаштовує безбожницькі вечори, особливо під час великих релігійних свят (Різдво, Великдень і т. п.), тощо.

Одначе, так як і протинаціоналістична, атеїстична пропаганда московських колонізаторів України не має успіху серед українського населення. Тому останнім часом «Товариство» поширило безбожницьку діяльність навіть на окремі гуртки населення за місцем його проживання. Члени атеїстичної секції «Товариства» у селах Закарпатської, Київської, Вінницької, Львівської та інших областей читають антирелігійні лекції аж на десятихатках. У містах Сталіно, Макіївка, Жданів, Константинівка, Дебальцево, Запоріжжя та інших створено спеціальні безбожницькі «лекторії» при допуправліннях, на літніх агітмайdanчиках та постійно діючих агітпунктах. Напр., у робітничому місті Сталіно (Донбас) організовано понад 100 агітмайdanчиків, де щотижня в четвер читаються атеїстичні лекції, проводяться тематичні вечори большевицької псевдоідеології, висвітлюються «наукові» атеїстичні кінофільми тощо.

Про повільність цієї «наукової» московсько-комуністичної пропаганди і агітації, що заливає села і міста України, свідчать підсумки Кухаренка, голови «Товариства»:

«Залучення до праці Товариства широкої громадськості сприяло збільшенню розмаху і розширенню

сфери впливу пропаганди. За 9 місяців цього року в Республіці було прочитано понад 2 мільйони лекцій, себто — щодня лектори читають більше ніж 8 тисяч лекцій».

Та не зважаючи на всі зусилля «Товариства», широкі маси українського населення не піддаються впливам московсько-большевицької ідеологічної блекоти. Нарікає Кухаренко й на самих «лекторів», що лекції їх бувають беззмістовні, непопулярні, нецікаві. Більшість слухачів слухає лекції пасивно, так би мовити, відбуває накинений обов'язок присутності, а часто трапляється, що на заповіджену лекцію ніхто не приходить, або ж приходить лиш декілька осіб, які з партійного, урядового чи громадського обов'язку мусять бути присутні.

Скаржиться Кухаренко й на «воєнні сили», що діють серед українського народу та ведуть активну боротьбу проти марксистсько-ленінської чуми в Україні. Ідеологічний наступ Москви на український народ не приносить для неї бажаних наслідків. Український націоналізм, глибока релігійність українського народу — непереможена сила, яку Москві не вдалося і ніколи не вдасться подолати.

Д. Шалдій

ВСІХ ПІСЛЯПЛАТНИКІВ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» ПРОСИМО НЕГАЙНО СПЛАТИТИ ЗАБОРГОВАНІСТЬ ЗА ВІЗЖУЧИЙ РІК ТА ВНЕСТИ ПЕРЕДПЛАТУ НА РІК НАСТУПНИЙ. ПАМ'ЯТАЙТЕ, ЩО СОЛІДНИМ І ТОЧНИМ ВПЛАЧУВАННЯМ ПЕРЕДПЛАТИ — ДОПОМАГАЄТЕ У ВИДАВАННІ ВАШОГО ЖУРНАЛУ, А БОРГАМИ — ЙОГО РУЙНУЄТЕ! СПЛАТІТЬ БОРГИ І ВІДНОВІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ДОКАЖІТЬ ДІЛОМ СВОЮ СОЛІДАРНІСТЬ З УКРАЇНСЬКИМ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИМ РУХОМ!

КАМЕРА-ОБСКУРА

ПРО «ДИСКУСІЮ» ПАНА ШЕ-
МЕРДЯКА. Ще в лютневому числі
«Визвольного Шляху» (ч. 2, 1960), в
рубриці «Камера-обскюра», згадали
ми про п. Володимира Шемердяка,
що в чикагському журналі «Самос-
тійна Україна» типово большевиць-
кою лайкою «громить» бандерівців
та сіє інтриги в справі смерті сл.
п. Степана Бандери. За це, як
видно, його нагороджено підвищен-
ням на посаді, бож швидко після
цього ми побачили п. Шемердяка
вже не дописувачем, а головним
редактором (!) журналу «Самостійна
Україна» — одного з пресових ор-
ганів ОУН полк. Андрія Мельника.

Не знаємо, яке формальне відно-
шення п. Шемердяка до організації
п. А. Мельника, але його діяль-
ність, зокрема ж «журналістична»
акробатика і спритність показують,
що він має два «язики»: «одним Бога
хвалить, а другим — чортові п'яти
лиже». Професія — знаменита й ці-
кава, на жаль, ніхто з мельниківців
не зацікавився нею.

Наше зацікавлення п. В. Шемер-
дяком обмежується, покищо, тим, що
скажемо дещо про його спікусливі
шепоти-цькування на бандерівців,
лукаві слова, цнотливі й менторські
жести та «херувинські» міркування,
якими він намагається підточувати
український націоналізм і україн-
ський визвольний рух, а собі —
купити честь і здобути заслуги (в
кого, не знаємо).

Ставши головним редактором, п.
Шемердякові світ зійшовся клином
і він вертиться, наче б під нього

хтось підклав їжака; його просто
прорвало і майже в кожному числі
«Самостійної України» (яке знева-
жання вартої пошани назви жур-
налу!) він випльовує слину, докла-
даючи всіх зусиль, щоб «дош-
кулити» бандерівцям до дна. Аж
дивно, де в нього береться стільки
енергії, завзятости й ненависти, в
чому, без сумніву, можуть поза-
здрити йому навіть мельничуки,
хижники, смоличі й старосамбірські
шемердяки, що з наказу Москви
викривають «злочинні дії» націона-
лістів-бандерівців.

В серпневому числі «Самостійної
України» п. Шемердяк знову пус-
тив «затруєні стріли» (під таким же
заголовком!), гримаючи перуновими
громами на «грішну» бандерівську
пресу — «Шлях Перемоги», «Виз-
вольний Шлях», «Гомін України»
— та її редакторів. У своїх прис-
трасних домаганнях знищити банде-
рівців, п. Шемердяк гасить свій
гнів і образу, бо скільки ж він
витратив смертоносних слів, а жити
і діяти бандерівцям — на його
превеликий жаль — ніяк не
заборонить. Та п. Шемердяк такий
«скромний», що свої провокації,
інсинуації, інтриги, наклепи і бруд-
ну лайку називає «дискусією», яка
виникає, мовляв, із «сумнівів щодо
людей і подій» у «бандерівському
середовищі». А далі менторським
тоном каже, що «опинившись на
еміграції» йому «вільно думати й
говорити те, що йому подобається».
Шануємо свободу думки й слова,
але у випадку п. Шемердяка —

хай пробачить нам, — це звучить цинічно, бо ж те, що він «думає і говорить», чим дурить голову собі та іншим, є наочним запереченням будь-яких національно-етичних норм. Тут не допоможе й лицемірство п. Шемердяка, що — мовляв — у «вільному світі... нема нічого, чого б преса не критикувала», бо його писанина це не критика, а інтриги й брудні наклепи. Щоправда, на український визвольний рух сіють наклепи і тут, на еміграції, але кожний знає, чия це робота. Зрештою, це лише відгомін шаленої акції московського окупанта в поневоленій Україні, що докладає всіх зусиль, щоб знищити або хоч скомпромітувати оунівців, український визвольний рух і його провідних людей. Там за таку роботу Москва ще й орденами нагороджує. А п. Шемердяк, опинившись на еміграції, прикриваючись «демократією», «свободою думки й слова», лицемірно цілує в губи читачів «Сам. України», а в серце української еміграції впускає гадюче жало.

І має слушність п. Шемердяк у твердженні, що «редактори українського журналу «Визвольний Шлях» та українських часописів «Шлях Перемоги» і «Гомін України», інакше розуміють завдання і відповідальність — додамо й підкреслимо — української національної преси, ніж розуміє він, редагуючи «Самостійну Україну». Не ми «стріляємо затрусними стрілами», а «стріляє» п. Шемердяк, що не може вилікуватись від недуги «бандерівцежера». Не ми кричимо «ловить злодія», а він, що аж «добром справи» присягається тільки на те, щоб сіяти інтриги і цькувати на «бандерівське середовище». Давши розгін

своєму свавільству, п. Шемердяк живе у власному честолобному забриханому світі. Буває, що в деякого голова почеплена на похмілля, тоді й творчість такої голови заслуговує хіба відмовчування. Можна й так, але коли в настирливо-спокусливому шепоті прихований гадючий підступ, його треба викривати.

Пише п. Шемердяк, що «хлопці з «Гомону України», «Переможних» і «Визвольних Шляхів» мають повно масла на голові» і «не повинні з ним на сонце виходити». «Дотеп блискучий, але чи не переоцінює п. Шемердяк власну особу, не бачивши себе збоку? Щоправда, не знаємо скільки років п. Шемердякові, бо в метрику його не заглядали, але думаємо, що у своєму ділі він справді не «хлопець» і має чималий досвід пускати «затрунені стріли». Не нам дорівнювати йому в цьому «мистецтві», тому залишимося і далі «хлопцями». Своєю майстерністю у глузуванні завершує п. Шемердяк «маслом на голові». Масло — продукт споживчий, мабуть, і п. Шемердяк споживає його, хоч не знаємо як — у рот чи на голову кладе. Та далеко гірше, коли голова перетворюється у смердяче багно, що отруйними випарами виливається на сторінки преси, а в цьому випадку писанина п. Шемердяка тхне досить неприємно.

Прикро, що саме так доводиться «полемізувати» з редактором українського журналу, але хай наші шановні Читачі пробачуть нам нашу іронію. Гістеричні, майже конвульсійні напади п. Шемердяка на «бандерівське середовище» і редакторів його преси позбавлені будь-яких етичних засад, наскрізь просякнені хворобливою ненавистю і

злосливим глузуванням. Він крутить, як лис хвостом у замерзлій ополонці, з надією, що й ополонку розмеле і хвіст вирве цілий і неушкоджений. Видовище таке, що й поважного глядача кортить погнутися над ним.

А тепер про «факти» і «інформації» п. Шемердяка, що «торкаються життя і праці бандерівського середовища». Вони — цнотливо запевняє він — «походять із найбільш достовірного джерела». Оперуючи тими «фактами» в обставинах «бандерівського терору», п. Шемердяк мало що не герой — відважний, базстрашний, «забирає (!) голос» у кожній «делікатній справі». Словом — думає, говорить і пише все те, що «йому подобається». Але гірша справа з його «достовірним джерелом», бо «надзвичайно інтимні листи» інформаторів п. Шемердяка походять, видно, від людей струсової або гадючої породи. Він не може їх виявити, подати читачам до відома, бо вони жахаються «Івана Кашуби» і «ціянкалю» (!?). Він узяв їх під свій захист, приховує від ока «бандерівської Служби Безпеки», а вони довірилися йому на його «слово честі» (!), що він не виявить, від кого цей гадючий шепіт походить. Ось таких підсолджених колискових пісень співає п. Шемердяк, подаючи своїм читачам «новини» з життя «бандерівського середовища». Про спілкування редактора з такими «достовірними», прихованими від людського ока інформаторами можна висловитися хіба запитанням, хто кого — вовки вовчиці не рвуть, чи сука щенят боронить? Отак товчється п. Шемердяк із своїми невидними інформаторами, мов рибина в під-

сачку, впіймана якимсь, також невидним, рибалкою. В п. Шемердяка в протибандерівській акції всі засоби «благословенні», і з таким моральним ґрунтом він спокійно запевняє читачів «Самостійної України», що його джерело інформацій, хоч і засекречене, але «достовірне», а справи, які він порушує — «делікатні» і, очевидно, без здогадів, сумнівів і фокусів їх не роз'ясниш.

І так, напр., ми довідалися від п. Шемердяка, що «хлопці з «Гомону України», «Переможних» і «Визвольних Шляхів» — мають повно української крові на руках», а «хлопці з Служби Безпеки вживають дуже часто середньовічних тортур для здобуття зізнань від своїх жертв» і т. п.

Не виступаємо тут ні суддями, ні прокурорами й не будемо говорити, чи в пана Шемердяка «чисті» руки, але дуже брудні його честь і сумління, коли він удається до таких гідких, підступних наклепів на своїх політичних та ідеологічних противників. Щоб «заспокоїти» читачів, зокрема тих, що звернулися до редакції «Самостійної України» з запитанням, чи він, бува, не вмішаний якимсь дивним способом у смерть сл. п. Бандери, п. Шемердяк запевняє, що він «до смерти Бандери не має ніякого відношення». Таких закидів йому не ставимо і таких думок нікому не підсуваємо, але джерело його інтриг і «сумнівів» у справі смерті сл. п. С. Бандери тхне погано.

Про «злочини» і «кров» на руках бандерівців ми стільки начиталися в московсько-комуністичній пресі, в різних пасквілях і брудних листках московських яничар, що такого «до-

стовірного» джерела не вдається приховати навіть і редакторів «Самостійної України». Хіба ж не те саме пише в сучасній старосамбірській «Зірці», брудному й забріханому большевицькому листку, Мирон Шемердяк — «колишній учасник революційного підпілля компартії Західної України», а тепер «чесний комуніст», — викриваючи «звірства оунівських бандитів»? Він, Мирон Шемердяк, заслужений московський лакей у поневоленій Україні, і Володимир Шемердяк у Чикаго однаково нарікають, що «оунівці підняли кампанію» проти них; обидва вони мають «докладні інформації», що «висвітлюють справжнє обличчя оунівців» та однакові прагнення — викривати «бандерівські злочини» і знищити бандерівщину».

Але в п. Вол. Шемердяка, редактора чикагської «Самостійної України», є й такі «факти», що їх навіть у московсько-советській пресі знайти досить важко. Ось, наприклад, він твердить, що в Україні «85 відсотків провідного і рядового активу Служби Безпеки (ОУН) перейшло на службу до большевиків». Бачите, які «докладні інформації», навіть у відсотках, щоб сумніву не було. Але сумнів є, бо саме така «докладність» вимагає, щоб п. Шемердяк подав джерело, звідки він ці «факти» взяв. Сидіти в Чикаго і бути «спецом» від оунівських справ в Україні — річ не проста, без спільників-обліковців таки в Україні, відсотки п. Шемердяка могли б виявитися «недостовірними».

Далі п. Шемердяк, «досліджуючи» обставини смерті сл. п. Степана Бандери, робить усе, щоб очистити Москву від цього злочину. Найкращий засіб, вже давно випробований Москвою, це цькувати

на саме ж «бандерівське середовище», підсувати думку, що саме тут треба шукати виконавців цього злочину, бо, мовляв, «большевики, властиво, не мали найменшої потреби його (Бандери) вбивати, поскільки живий Бандера був для них набагато цінніший». Так твердить п. Шемердяк, а натомість називає декілька осіб з Мюнхену, що, ніби, їх роля у смерті Бандери «не вияснена». Але і йому, видно, забракло «фактів», бо не вияснив «їх ролі» та заспокоївся голим наклепом на обрані ним українські жертви! Готтентотська мораль у шан. головного редактора «Самостійної України»!

Та провокаціям п. Шемердяка не кінець. Ось у липневому числі цієї ж «Самостійної України» він «авторитетно» проголосив: «... Німецька прокуратура в Мюнхені повідомила офіційно (!), що вона приготувала акт обвинувачення проти пані Матвієйко за її участь у смерті Степана Бандери». А Німецька прокуратура, відповідаючи на листа п. Бенцалю, ствердила: «...Повідомляємо вас, що у зв'язку із смертю п. Степана Бандери, 15. 10. 1959 р., розпочато слідчі заходи проти невідомої особи. Їх припинено тому, що не знайдено жодного підозріння, спрямованого проти будь-якої означеної людини». І так німецька прокуратура не знайшла «означеної людини», а п. Шемердяк «знайшов», ще й підсунув читачам «Сам. України», прикриваючись у своєму розгоні провокації і свавільства неправдивим «офіційним повідомленням» німецької прокуратури.

Пише п. Шемердяк і про «нездорові початки» діяльності Степана Ленкавського, Голови Проводу ЗЧ

ОУН, бож він, мовляв, »вигнав насилу Д. Чайковського з »Шляху Перемоги«. І знову ж не інформація це, а провокація. Не знаємо, недописали »інформатори« чи, може, п. Шемердяк хворіє ще й на курячу сліпоту? А шан. Читачам »Самостійної України« пропонуємо заглянути до будь-котрого числа »Шляху Перемоги« й прочитати: »Головний редактор — Данило Чайковський«, а тоді й самі переконаються, яку вартість мають »інформації« головного редактора їхнього журналу.

Дарма що п. Шемердяк має таких »достовірних« інформаторів, а от він »нічого не чув«, коли і де обрано Степана Ленкавського Головою Проводу ЗЧ ОУН і домагається »демократичних виборів«. Чи не краще, щоб п. Шемердяк, замість до »бандерівського середовища«, пхнув свого носа до середовища »Самостійної України«, бож там також »нічого не чути« про »демократичні вибори« чи »перевибори« голови і членів ПУН-у. Хіба що п. Шемердяк має патент тільки на букву »Б« і не може зайнятися ще й буквою »М«.

А все ж таки, не зважаючи на злочинне підточування українського націоналістичного руху, п. Шемердяк також »націоналіст«. Він навіть уживає цитат Донцова, прикладаючи їх до... провідних діячів націоналістів-бандерівців. Тут дотепність п. Шемердяка межує з дотепністю зацитованого ним »швейківства«.

Багато ще чого »знає« і »чув« п. Шемердяк. Він ще »бачив«, напр., »Івана (?) Матвієйку в Західній Німеччині, в Мюнхені, на три місяці перед смертю Бандери«, він »знає«, що »Матвієйко перейшов на советську службу«, що Бандера з ним зустрічався і т. п. І всі ці свої галюцинації він буде на засекреченні »достовірних джерел«, надає їм важливості »фактів«. Він бачить і чує те, чого справді нема, а свої інтриги і провокації підсолоджує патріотичними закликами до української громадськості почати »оздоровлюючу акцію« проти бандерівців.

Небезпечні марення, шкідливі навіть і для здоров'я, мучать п. Шемердяка. Тож залишимо його в спокої, бо допомогти йому нічим не можемо, ліку на заспокоєння його хвороби не знаємо. Повторимо тільки те, що вже писали в лютневому числі нашого журналу: »Видьмування п. Шемердяка на сторінках »Самостійної України« — матеріял для аналізу кваліфікованих психіатрів«. Маємо лиш одне побажання та не до нього, а до середовища полк. Андрія Мельника, якому п. Шемердяк своїм »редакторством« і писаниною в »Самостійній Україні« робить ведмежу прислугу. Чи справді в організації полк. А. Мельника нема нікого, хто може встановити діагнозу хвороби п. Шемердяка? А вже найвища пора припинити це нацьковування мельниківців на бандерівців, бож це не дискусія, а ворожий розклад націоналістичних сил.

Г. В. Д.

БІБЛІОГРАФІЯ

Проф. Євген Онецький: УКРАЇНСЬКА МАЛА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ, книжка VII, Літери ЛЕ-МЕ. Накладом Адміністрації УАПЦеркви в Аргентині, Буенос-Айрес, 1960, стор. 823-948.

Проф. М. Гадацький: ДЖЕРЕЛА МОСКОВСЬКОГО КОМУНІЗМУ. Видання Крайової Управи СВУ в Канаді. Торонто, 1960, стор. 126.

Олег Лисяк: ЛЮДИ ТАКІ, ЯК МИ, повість. Вид. «Гомону України», Торонто, 1960, стор. 345.

І. Мандрика: МАЗЕПА, поема. Передмова проф. д-ра Я. Рудницького, Вінніпег, 1960, стор. 87.

Гриць Мотика: ПЛЯМКИ НА ПІДНЕБІННІ, щоденні історії із щоденного життя. Видавництво Юрія Середяка, Буенос-Айрес, 1960, стор. 207.

ВІСТАВКА УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА заходами Виставового комітету в Дітроїті. 24 вересня — 2 жовтня 1960.

THE TRUTH ABOUT A. B. N. by Niko N. kashidze. An Answer to the Provocation of Moscow's Fifth Column in the West. Published by the A. B. N. Press and Information Bureau, Munich, 1960.

Stanisław Kot: JERZY NIEMIRYCZ w 300-lecie Ugody Hadziackiej. Instytut Literacki, Paryż, 1960.

Stanisław Kot: JERZY NIEMIRYCZ w 300-lecie Ugody Hadziackiej. Instytut Literacki, Paryż, 1960.

УВАГА!

Вже появилoся і поступає в продаж чергове число «АБН Кореспонденц». В цьому числі знайдете статті визначних чужинецьких і українських політиків та публіцистів.

Франк Седіта — США (мейор місто Бофало): В поході за мир і справедливість.

Прем'єр Канади в обороні свободи поневолених народів.

А. Фурман — Німеччина: Російське миття мозків у поразці.

Майкел А. Фейган — США: Поневолені нації — ключ до миру.

Ед. Деляней — США: Советськo-російські ставленики.

В. Ленік: Чи 17-ті Олімпійські ігрища були не політичними?

Д-р Арін Енг'н: За рятунку Туркестану і поневолених народів.

Д-р Д. Вальчев: ситуація на Балканах.

Д-р Прето Льоренс — Мехіко: Повалення комунізму в Латинській Америці.

Огляди і рецензії.

Вісті з-за залізної заслони.

Читайте і передплачуйте «АБН Кореспонденц», бо його редагують представники поневолених націй і захисники миру та справедливости в світі.

Всіх зацікавлених у політичній роботі серед політиків західного світу просимо сп'яитись зі замовленням цього числа.

Адміністрація
«АБН Кореспонденц»

КОЖНИЙ СВІДОМИЙ УКРАЇНЕЦЬ І УКРАЇНКА ЧИТАЄ,
ПЕРЕДПЛАЧУЄ І ПОШИРЮЄ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-
ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
«ВІЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ»
